

Dukay Barnabás verse 3
John Dowland dalai 4
Szegedi-Szabó Béla versei 10
Villányi G. András versei 14
Erdódi Gábor versei 17

Kurt Flasch: Az ördög magja vagy az istenfiúság filozófiája
(Eckhart mester az inkvizíció előtt) 19
Hegy Botos Attila: Egyedül a Nap (versciklus) 32
Don DeLillo: A futó (próza) 35
G. István László versei 40

Schein Gábor: A tájképek mint testképek Nemes Nagy Ágnes költészetében
(tanulmány) 42
Szalagyi Csilla: Képre kép (*Nagy László és Pilinszky János*) 53

Pethő Anita: Idő van! (Tóth Krisztina: *Világadapter*) 58
Murza Tímea: A líra sűrűjében (Gál Ferenc: *Az élet sűrűjében*) 61
Tóth Anikó: Ez a dísznő én vagyok (Bencsik Orsolya: *Több élet*) 64

Gyöngyösi Lilla: Milyen vagy te, és milyen én
(Szabó T. Anna – Lackfi János és mások:
Verslavina – A nő meg a férfi) 68
Deczki Sarolta: Rejtő Jenő a Láthatatlan Légióban
(Matuscsák Csaba: *Rejtő Jenő elveszett naplója. Életregény*) 71

Monostori Imre: Szekfű Gyula alakja a kortársak visszaemlékezéseiben
(tanulmány) 76

Jorie Graham: Ima (vers) 90
Nick Cave: Magányos Jézus (dalszöveg) 93
Kontra Attila versei 94

A borítón és a lapzárókon Fülöp Péter fotográfiái
<http://www.fpfoto.hu/>

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Cave, Nick zenész (Ausztrália), Deczki Sarolta kritikus (Bp.), DeLillo, Don író (USA), Dukay Barnabás zeneszerző (Bp.), Dowland, John zeneszerző (1563-1626), Erdódi Gábor költő, fordító (Bp.), Flasch, Kurt filozófiatörténész (Németország), G. István László költő (Bp.), Graham, Jorie költő (USA), Gyöngyösi Lilla kritikus (Bp.), Hegyi Botos Attila költő (Bp.), Isztray Simon fordító (Bp.), Kontra Attila költő (Tata), Makai Máté fordító, kritikus (Bp.), Monostori Imre irodalomtörténész (Tatabánya), Murzsa Tímea kritikus (Bp.), Pethő Anita kritikus (Bp.), Tóth Anikó kritikus (Bp.), Schein Gábor költő, irodalomtörténész (Bp.), Szabó Krisztina fordító (Bp.), Szalagyi Csilla kritikus (Bp.), Szegedi-Szabó Béla költő (Bp.), Villányi G. András költő, fordító (Bp.), Zilahy Anna költő, fordító (Bp.)

.
. .
e
z
t

m
o
n
d
a
n
á
m
,
h
a

k
é
r
d
e
z
n
é
l

Állsz,
csak állsz,
várakozol.
Á! Összeegyeztethetetlen...

3

Vágysz,
csak vágysz,
áhítazol.
Á! Összeegyeztethetetlen...

Sírsz,
csak sírsz,
sóhajtozol.
Á! Összeegyeztethetetlen...

Mindegy, hogy téli vagy nyári éjszaka,
az égbolt összes csillaga
ott ragyog fölötted, szinte kézzel foghatón
s alattad valahol, láthatatlanul.

Te meg, mint az egész közepe
állsz,
csak állsz,
várakozol.

Tanácsot tartasz magaddal.
Hiszed-e, amit látsz
és méginkább,
hiszed-e, amit nem látsz?

Tükröző és tükrözött,
vágyó és vágyott,
síró és siratott,
bezárt és kiszabadított.

Hallod, hogy „a ládát már szekérre rakták.”
A kulcsot a kezébe adták.

A pálya – engedve a vonzásnak – elhajlik, mint a fény.
Az idő megtörik s feltűnsz magadnak,
izzó, isteni örökkévalóság.

4 John Dowland

LÁTTAM HÖLGYEM ZOKOGNI (I SAW MY LADY WEEP)

Láttam Hölgym zokogó
Bánatban, büszke-messze
Szép szeme tükélye ágya.
Orcája színig fájdalom,
De elhidd, ily bú több szívet hódít
mint vígság csábvarázsa.

Erénnyé vált a keserűség
Bölcsé a Láz, a könny gyönyörre.
A csönd bármi szónál ritka elmésemb.
Sóhajtásból szövi énekét,
Melynek mindent lágyít bánat-édese:
Bút szerelemmel együtt tölt szívembe.

Ékebb bárminél,
Mit e világ mutat, időben szűnj, bánts!
Elég, elég, örömtelt orcád túlragyog.
Tudd: könny a szívnek gyilkosa;
Küzdj, ne légy bajnoka búnak,
Mi szépséged bukását szaporítja.

JER ÚJRA! ÉDES SZERELEM SZÓLÍT (COME AGAIN, SWEET LOVE DOTH NOW INVITE)

5

Jer újra, édes szerelem szólítja
Bájjaid, mik tartózkodnak
Gyönyör jussom nyújtani:
Látni, hallani, érinteni, csókolni,
Ismét édes vonzalomban veled halni.

Jer újra, szűnjön gyászom
A mostoha kicsinylés miatt;
Elhagyatva, búsan, sóhajtozva
Ülök, sírok, enyészőn halok
Gyilkos kínba, örök nyomorúságba.

A nap, mi ragyogását nyújtja
Fintorával imígy lankaszt
Gátat emel utamba.
Mosolya forrás, hizlalja gyönyöröm;
Gyötrelmem télvize a fintora.

Éji szendergésem álommal teli,
Árad szemem patakként.
Szívem nem örvendezteti
Mások lelte siker és kéj.
Jussom szélvész: ezt jelzi.

Hűségem bár örök igaz lehet
Szíve mégsem enyhül,
Bájjából mit se kínál nekem.
Szeme lángol, szíve gránit
Se könny, se igazam nem érinti.

Édes Szerelem, vedd sebző nyilad
Ő szívét nem járja át;
Hisz' annak, kit átjárt,
Vessződnél tüzesb könnyes jaján
Ő diadallal kacag.

6 MEGBOCSÁJTJA-E VÉTKEM? (CAN SHE EXCUSE MY WRONGS?)

Erény köpenyében vétkeim megbocsájtja?
Nevezzem jónak, ha bizton szívtelen?
Tiszták a tüzek mik füstbe vesznek?
Dicsérjem a levéldísz, hol gyümölcsöt nem lelek?

Nem, nem! Hol árnyak állnak test helyett
Sebződsz, ha látásod homályos.
Hűlt szerelem: homokba írt szó,
Vagy buborék, mely tova úsz a vízen.

Sebzeni hagyod magad bár
Látod: jóvá semmit se tesz?
Ha nem győzől akarátán
Sose hoz gyümölcsöt szerelmed.

Volnék oly alant, hogy nem várhatok
Égi gyönyörre, mit eltart tőlem távol?
Mert fennkölt, vágyam is ily magas:
Ha megtagad így, bárki is mit várhat?

Bár az értelemnek hagyna utat
Minek szándéka: szerelem igaza!
Édes, tégy boldoggá, nyújtsd ezt nekem,
Vagy szűnj késlekedni, ha halnom kell!

Ezerszer könnyebb halni,
Mint élni ily kíngyötörten:
Emlékezz, Édes: én voltam ki
Derúvel hunytam ki érted.

HULLJ KÖNNYEM (FLOW MY TEARS)

7

Hullj könnyem, hullj forrásodból!
Örökkön számúzve, hadd gyászoljak,
Hol éji, sötét madár zengi bús hírét
Ott engedj élnem elhagyatva!

Hunyj ki hiú fény, ne ragyogj tovább!
Éj sem lehet olyannak elég sötét,
Ki utolsó esélyét keserűn bánja.
A fény csak kitárja szégyenét.

Keservem sosem könnyül,
Hisz a szájalom elszökött.
Könny, sóhaj, nyögés fosztja
Bágyadt napom minden örömét.

Boldogság legfentebb tornyából
Jóсорom levetették;
Jussom félés, bú s fájdalom;
Járna, mi elhagyott: a remény.

Hallga! sötétben lakó árnyak,
A fényt tanuljátok megvetni!
Boldog, mily boldog, ki pokolban
a világ utálatát nem érezi.

8 VÍVJAK-E SZÓKKAL LÁGYÍTANI? (SHALL I STRIVE WITH WORDS TO MOVE?)

Vívjak-e szókkal lágyítani
Ha tettem se kíséri méltó figyelem?
Beszéljek, bár örömet nem fog okozni,
Se szíves hallgatásra nem lelek?

Ó, kín, bárha hasztalan,
De zaklatott bánatát felfedi:
Sebem egyedül Ő ismeri csak
Bár Ő se fogja gyógyítani.

Minden kín végez egyszer, ha
lassan próbázta tűrésünket.
Bárcsak az idők fura útja
Elhozná Őt e szerelemnek.

A vihar elül végül mind,
Mért ne hagyná Ő is oda fintorát?
Édes Szerelem, kezét segítsd:
tegyen vonzalmamra koronát.

Fájlaltam s szerettem Őt
Senki mást nem imádtam.
Jer, drága öröm, teljesítsd vágyam.

HADD, LAKOZZAM ÉJSÖTÉTBEN
(DOWLAND–BYRD: QUEENE'S ALMAN
- IN DARKNESS LET ME DWELL)

9

Hadd, lakozzam éjsötétben, fájdalom talaján,
keservem tető a boldog fényt elzární tőlem,
körbe könnyes, márványfekete fal zokog,
dalom csikorgó pokolhang, elűzze jótét álmom.
Síromnak búmmal párban vetem ágyam
Élőn engedj halnom, míg a vég meglátogat.

(Fordította: Villányi G. András)

JÁTÉKOK

Kurtág Györgynek

Te soha nem nyugvó,
Soha nem alvó,
Akit nem téveszt meg a fakerekek zörgése,
Sem az autók szirénája.

VIHAR

R. Schumann emlékére

A rémes tombolás eufóriája közepette
Hajlamosak vagyunk többre értékelni a történeteket,
Kapkodva vonszolódunk fától-fáig,
Általános fulladástünetek a szélörvényben,
Egy láthatatlan súly malomköve
Feszül a mellkasra,
Ezernyi falevél, tört ág, gyökér, fészek,
Tojánhéj röpköd az ég felé.
A vihar, mint valami tizenkilencedik századi,
Romantikus szimfónia: elégtétel és újabb lehetőség,
Hogy e kívülről támogatott *emelkedettség*ben
Mégis visszanyerjük az újrakezdés esélyét.

12 KANTÁTA ALTRA ÉS MARIMBÁRA

homage á Anton Webern

Ha megszűnik, se lesz

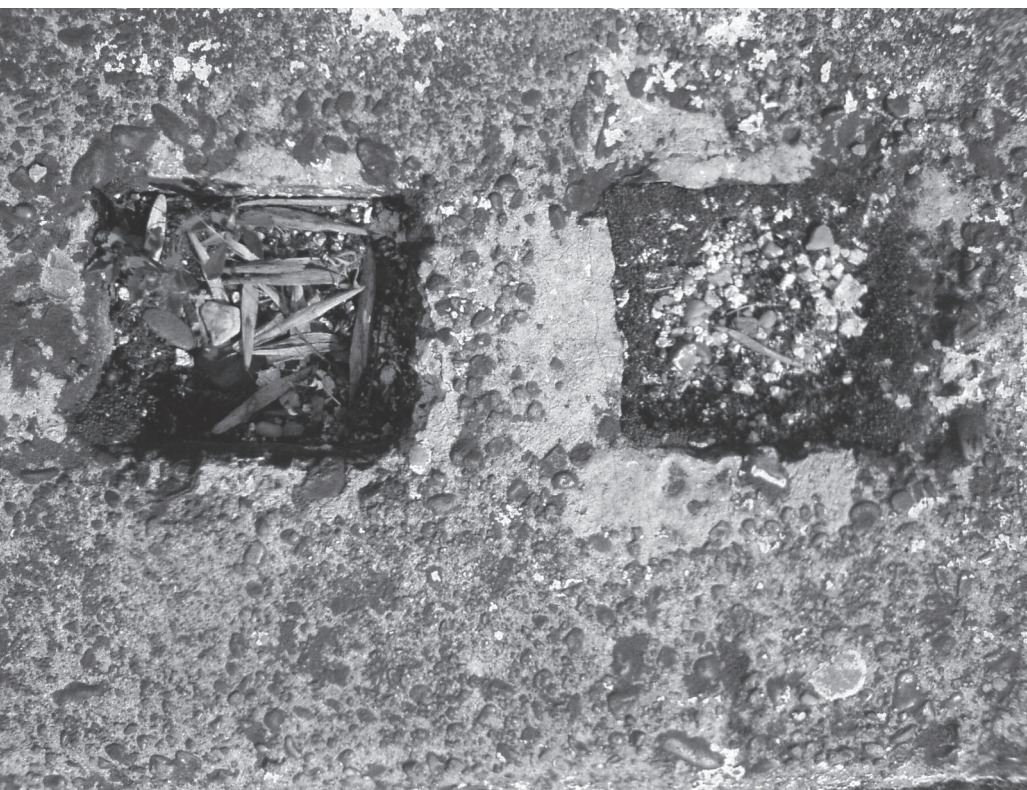
Tovább.

Ideje

Korán

Fordul át a nap

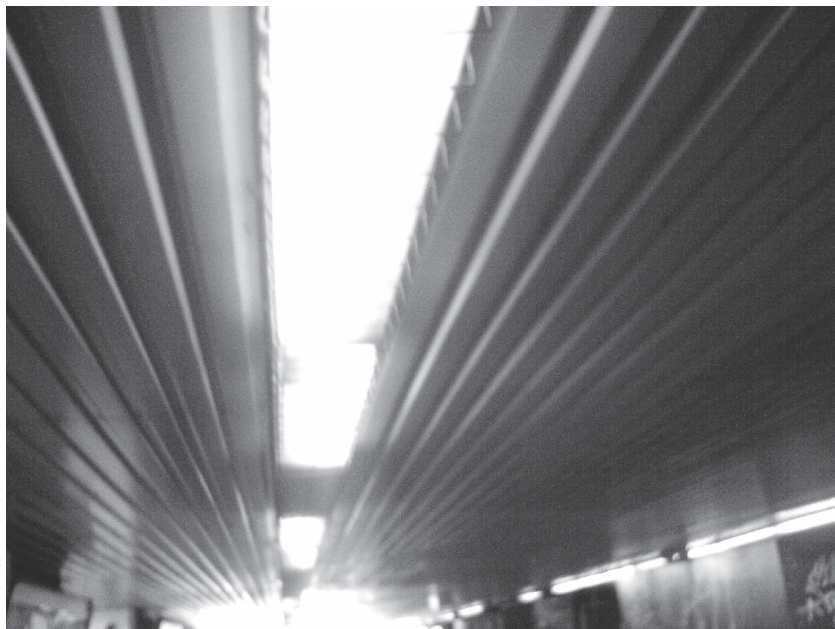
Az éjbe.

IDŐ

13

Emlékszem egy robusztus szarvasbogárra,
Amelyet üvegkristályba olvasztottak: azóta is
Ott menetel a légbuborékokkal teli,
Áttetsző, tiszta formában.
A késő középkori és a reneszánsz polifon kóruszenék,
Misék *ideje* azonos a szarvasbogáréval.
Amióta ezeket hallgatom, nincs időm másra.

CSALOGÁNY ÉS FARINELLI

tral-la trilla-la trill-trill tralla-tirr
tril-la-tralli-la-tralla lirra- talli tal-talli
hallgatta még mosolygott is
a nótás madáron Farinelli
levegőt vesz nekifog
napsugárból fon adagiot
összes hangban szellő szisszen
száll a szólam novemberégen
huss elsüpped téli éjbe
ám kútmélyből előszökken
ébredő dúr zölden nyílik
tavasztól röppen őszi
csöppen a bú mollkeserve
hisz múlik minden s
képtelen mit bármi madár
tenni tud nőpárjával
bár szinte érti amit isten
hiányt formáz
formák formájává

fakón elül a dal nyoma
füty csillan csalogány lép be
szerelmet szólít sztakkatója

kerülj csillag magasba
dallal képpel míves szóval
fényévről fönn az égben
ágyad vonz a földi mélybe

CARLO BROSCI FARINELLI

hörögve üvöltő gyönyör
vérrel ömlő áriája
 seblázon fogan újra
a fénylő égi rend
 így holt szívek
angyalfaragó vágya
a férfilét magvába tép
sascsórral karommal késsel
újra metszi időtlen
 sajgó hiány sebhangján
felénekelje énekeljem
elhagyott utatok
a kilukadt égbe

ZONGORA

Szép akár szobor
és csöndes és halott
kotta kell a kéz a láb
szikrán dal lobbanjon
a mindenformázó és
visszaverő értelemben.

UNTER DEN LINDEN...*

I

Sötétben csak a fül beszél
A gyertya dalol
S az a fenséges muzsika -
a zsoldárokból-született

II

Az éj szelíd trónján
a hársfák alatt
ahol az ódon szép
régizene fakadt:

Ott találkozunk
újra a dallal –
hol a fagott, fuvola s a cselló
szólama a szívben marad.

/Bach hallgatása közben/

Drávucz István mesteremnek

*Vogelweide 13. sz. „minnesängerek

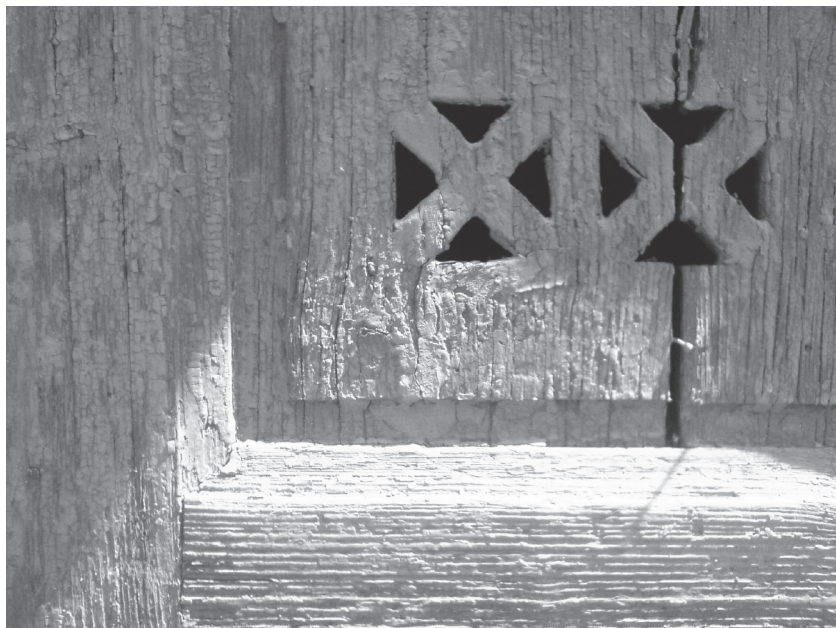
18 PILLANATKÉP

Most a hegy mély szűzies
Maga elé lebbenti a ködöt
hogy ne lássuk meztelenségét

Előttem Radnóti rajztáblája*
Az ég kopogja le rajta
a reggel ritmusát

Mert mi a szó,
mi a hasonlat?
Rögzítsük pontosan a futó pillanatot!

* Édesanyám, aki a költő barátja volt Szegeden, mesélte, hogy Radnóti a verslábakat fordításkor rajztáblára előre kiírta

I. Racionalitás és „misztika” a késő középkorban

Pusztán szavakból nem nyerhetjük ki a valóság ismeretét. Kevés kifejezés kapcsán olyan találó Ockham belátása, mint a „misztika” szó esetében. E szó használatával szemben legálább három ellenvetés tehető:

Kurt Flasch 19

1. A legkülönbé-
lébb tartalmakat fedi. Aki
használja ezt a kifejezést,
annak meg kellene mon-
dania, hogy melyik érte-
lemben használja azt.
A szentek eksztázisától
igen messze esik a termé-
szet misztikája, de az él-
mény misztikájától is a

AZ ÖRDÖG MAGJA VAGY AZ ISTENFIÚ- SÁG FILOZÓFIÁJA?

Eckhart mester

az inkvizíció előtt

„filozófiai misztika”. Aki ez utóbbiról beszél, annak meg kell mutatnia, hogy a „filozófiai” szót nem csak díszítőelemként használja: be kell mutatnia azokat a filozófiai érveket, amelyek megindokolják, hogy miért nevez egy „misztikust” filozófusnak.

2. Aki a „misztika” elnevezést használja egy szerző kapcsán, annak először rá kell mutatnia, hogy miért jogos ez a megnevezés. Ez csak nagyon ritkán történik meg. Közhellyé vált, hogy Eckhart nevét a „misztika” főnévvel társítjuk. Itt az idő, hogy ellenőrizzük, vajon van-e értelme ennek az asszociációnak. Ez az asszociáció ártott Eckhart életműve kutatásának. Hozzájárult ahhoz, hogy magasztossá stilizálják Eckhartot, nem ösztönzött arra, hogy vizsgálják azt a filozófiatörténeti szituációt, amelyben Eckhart tudományos munkája zajlott. Ez az asszociáció izolálta Eckhartot elődeitől és kortársaitól – minél magányosabb, annál „misztikusabb”, vélték. Azonban Eckhart de facto összekapcsolódott a filozófiai hagyománnyal, különösen a Domonkos-rend és a kölni főiskola filozófiai hagyományával. Az elszietett címkézés helyett ajánlatos tanulmányozni ösztönzőit: Arisztotelészt és Prokloszt, Ágostont és Averroëst, Albertet és Tamást, valamint Dietrich von Freibergtet.

3. Általában különbséget szokás tenni „misztika” és „skolasztika” között. Ez azt sugallja, mintha a középkori gondolkodásnak két fő iránya lett volna. Ezenkívül a „skolasztikát” túlságosan egységesnek szokták elképzelni, és a „misztikát” elválasztják a kor egyetemi életétől. Azonban Eckhart professzor volt Párizsban: gondolkodásában egyesítette a Párizsban és Kölnben kapott különféle szellemi ösztönzéseket. Azok a téves elképzelések, amelyek szerint a „skolasztika” valami egységes dolog, vagy hogy a „misztika” szemben áll az intellektuális gondolkodással, 1886-ig még megbocsáthatóak voltak. Eckhartnak

addig ugyanis csak német nyelvű prédikációi és traktátusai voltak ismertek, és nem tudtak átfogó latin nyelvű műveiről. Azóta azonban ismertek, sőt olvashatóak úgy is, mint egy különleges szellemi táj, a német dominikánusok sajátos filozófiai útjának dokumentumai – ezzel a CORPUS PHILOSOPHORUM TETONICORUM MEDII Aevi (Hamburg, 1977) átfogó szövegkiadásra utalok. Ezzel a régi „misztika” címke elavulttá vált.¹ Eckharttal kapcsolatban ezt a kifejezést vagy egyáltalán nem, vagy a szóhasználatot igazoló új érvekkel alátámasztva kellene használni. A gondtalan megszokás, amellyel a „misztika” kifejezést kritika nélkül Eckharttal kapcsolták össze, már a múlté.

Eckhart filozófiájának fő ösztönzői Albertus Magnus (Nagy Szent Albert) és Dietrich von Freiberg voltak. Albert világította meg a számára Arisztotelész és Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész filozófiáját. Dietrich bizonyította számára, hogy az arisztotelészi lélekfilozófia és Szent Ágoston mens-elmélete összhangban vannak egymással. Ugyanő Arisztotelészből és Averroësből kiindulva új Prokloszt tett elérhetővé: Proklosz *Elementatio theologica* című művét 1268-ban fordították latinra. Albert és Dietrich is azt mutatták meg, hogy Averroës segítségével hogyan lehet újra kinyerni Arisztotelész tanaiból Anaxagorasz nézetét, mely szerint az ész „keveredés nélküli” és „semmi mással nem közös”. Eckhart Aquinói Szent Tamás gondos olvasója volt. Nem folytatta Dietrich minden részletre kiterjedő, sőt kicsinyeskedő vitáját Tamással, hanem felhasználta Tamás tanait, de más nyomon haladt tovább. Albert gondolkodásának bizonyos vonásait erősítette fel, melyeket az Albert-tanítvány Tamás elhanyagolt, és amelyeket Dietrich, aki szintén Albert tanítványa volt, antitomista filozófiává épített ki. A történeti összefüggések bonyolult szövevényéről van szó tehát. Ezek a hatások nem akadályozták Eckhartot abban, hogy eredetiségének világos tudata fejlődjön ki benne. Amíg kevésbé voltak ismertek ezek az összefüggések, az Eckhart-értelmezések szükségképpen szélsőségekre szakadtak szét. A körületek, a szövegek gondos vizsgálata, de mindenekelőtt a „történetetlen” modernizálást mellőző filozófiai együttgondolkodás által a kutatás Ruedi Imbach, Loris Sturlese, Burkhard Mojsisch és Alain de Libera munkáiban előbbre jutott. Az újabb kutatások új képet alakítottak ki Albertről is. Ma már biztonsággal megállapítható az is, hogy Dietrich von Freiberg írásai adják a kulcsot Eckhart gondolkodásához.

Mielőtt Eckhart egyik szövegéhez fordulok, teszek még egy megjegyzést. Ockhamot egy új, szigorúbb racionalitás tanítójának neveztem.² Azonban a filozófia története azt mutatja, hogy a fejlettebb kultúrákban eltérő felfogások léteznek a racionalitásról. A latin nyugat 1300 körül érte el a kulturális fejlettségnek ezt a stádiumát. Különböző fajta intellektuális atmoszférák léteztek ekkor: Oxfordnak megvoltak a maga hagyományai, Nápoly, Montpellier és Bologna más-más témákkal és szövegekkel rendelkezett. Párizs és Köln között eleven kapcsolatok jöttek létre: Albert és Eckhart is mindkét egyetemen tanítottak.

A kölni egyetem Albert óta – vagyis a 13. század közepe óta – a saját útján haladt. Ebben az iskolában is Arisztotelész és kommentátorai nyomán tájékozódtak. De míg Ockham az Arisztotelész gondolkodásában lévő antiplatonista elemeket játszotta ki az Arisztotelészben is meglévő platonizmussal szemben, addig Albert, Dietrich és Eckhart Averroészhez kapcsolódva az ész arisztotelészi elméletét fejlesztették tovább. Az ész független időtől és tértől, az ész „keveredés nélküli” és „elválasztott”, s egyé válik a megismerttel. Míg Ockham a gondolkodást és tárgyát két elvileg egymástól elválasztott „abszolút dolognak” tekintette, Dietrich és Eckhart Arisztotelész nyomán azt hangsúlyozták, hogy a látás a látottá válik, és nincsen bensőségesebb egyesülés, mint a gondolkodás egyesülése tárgyával. Ugyanakkor Eckhart és Ockham gondolkodásának vannak közös vonásai: mindketten kritizálták a pusztá nevek túlbecsülését, az elitélő bulla elvetette Eckhart azon mondatát, hogy ha Istent „jónak” nevezzük, az éppoly messze van az igazságtól, mintha a fehéret „feketének” nevezném.³ Mindkettőjük számára elveszett a világ nyelvi értelmezhetőségébe vetett naiv bizalom. A teológusok bizottsága esküvel erősítette meg Ockhammal szemben: „neveket”, ítélték, „csak valóságos dolgokhoz csatolunk, melyeket megismertünk”.⁴ Megerősítették a nevek realitásigényét, melyekről Eckhart és Ockham – természetesen más-más okokból kifolyólag – kritikusán gondolkodtak. Ők ketten minden különbözőségük ellenére kortársak voltak. Mindketten hangsúlyozták Isten egyszerűségét, ami semmiféle támpontot nem nyújt a különbségtételek számára, s ezen a módon mindketten korlátozták a dogmatika igényeit. Mégis nyomban szembetűnők a különbségek is: amíg Ockham egészében véve distinkciókra törekedett és azt hangsúlyozta, hogy értelmi megkülönböztetéseink nem átvihetőek a valóságra, Eckhart ragaszkodott ahhoz, hogy minden, ami a Léttől (esse) különbözik, semmi. Isten a lét, minden, ami Istentől különbözik, semmi.⁵ Nem meghatározásként, de általános útmutatásként elmondható, hogy Ockhamot túlnyomórészt a megkülönböztetések érdekelték, Eckhartot pedig a lét egysége, ami Isten, amennyiben ez egyedül azáltal különbözik minden más-tól, hogy magát nem különbözteti meg. Mindketten problematizálták a megkülönböztetés módszereit, melyek oly nagy szerepet kaptak általában a skolasztyikában. Még mielőtt Eckhartot „misztikusként” olvassuk, gondoljunk rá a 14. század elejei filozófia és teológia filozófiai kritikusaként.

Uj Forrás 2016/10 – Kurt Flasch: Az ördög magja vagy az istenfűszár
filozófiája? – Eckhart mester az inkvizíció előtt

II. Eckhart igazoló irata. Elítélése és a légkör megváltozása

Ockhamnak volt rá alkalmja, hogy megismerkedjen Eckharttal: a pápa mindkettőjüket Avignonba hívta (1327-1328-ban). Ismerjük Ockham Eckhartról tett kijelentéseit, ezeket a rideg elutasítás jellemzi: Eckhart inkább örült mint eretnek véleménye szerint. Az, hogy Eckhart gondolkodásában az ember rangja

megemelkedik, az angol vádlott számára éppoly kevéssé tűnt fel, akár a pápának. Nem nyilvánvalóan abszurd, hogy Eckhart szerint az ember mindazt cselekszi, amit az Istenség, sőt, hogy az Istenség az „igaz ember” nélkül nem tudja,

22 hogy mit tegyen?⁶ Az ilyen megistenülés-eszmék jelen vannak Macrobiusnál és a hermetikus írásokban, Albert ezért hivatkozott is ezekre a szerzőkre – Ockhamtól viszont idegenek voltak ezek az eszmék. A pápa a fenti kijelentéseket az ördög magjának látta, amit Eckhart az Úr szántóföldjére szórt. Amikor 1329 márciusában kihirdette ezt a végső ítéletét és elítélte Eckhart egész művét, Eckhart már halott volt – ő azonban végig meg volt győződve arról, hogy nem tért el a keresztény hittől. A híres professzor és hitszónok, aki magas szerzetesrendi pozíciókat töltött be, abban a hitben halt meg, hogy az egyházban még lehetséges az a fajta megújult keresztény önértelmezés és a kereszténységnek az az elmélyült filozófiája, amit Albert és Dietrich filozófiája nyomán fejlesztett ki. Az inkvizíciós perben eljáró szakértők és a pápa azonban más véleményen voltak: ők lezártnak tartották az egyházi tanok fejlődését. Eckhart elítélésével válságba taszították a középkori filozófia német-dominikánus változatát. Ez a filozófiai irányzat nagyon legyengülve is csak néhány évtizeddel élte túl Eckhart elítélését, s majd egy évszázaddal később Nicolaus Cusanus újírtotta meg.

Az egyházi hivatalok sokat fáradoztak a német önfejű filozófus elméleteivel. Több listát átadtak, amelyek azokat a téziseket tartalmazták, amiket eretneknek tartottak. Eckhart lehetőséget kapott arra, hogy megmagyarázza tanait. Magyarázatait azonban elégtelennek és ismét eretneknek nevezték. Ezért az ítélet az ördög magjainak nevezi tanait. A per arra kényszerítette Eckhartot, hogy értelmezze elméleteit. Egy jelentéktelen kézirat Soest város levéltárában tartalmazza Eckhart válaszait azokra a vádakra, amelyekkel két dominikánus rendtársa feljelentette eretnekség vádjával a kölni érseknél, Eckharttól vett idézetekre hivatkozva. A következőkben ebből a dokumentumból kiindulva próbálom megközelíteni Eckhart gondolkodását. Ez a dokumentum több részletet tartalmaz, mint az avignoni bizottság szakvéleménye.⁷ Természetesen ennek a védekező iratnak korlátozott a célja, így csak Eckhart tanainak egyes aspektusait juttatja érvényre. Azonban ezek centrális jelentőségűek, és Eckhart maga emelte ki őket. Ez a védekező irat hasznos lehet bevezetésként, mégis erre is érvényes, ami más korábban tárgyalt szövegek esetében: a középkori filozófusok gondolkodása gazdagabb és összetettebb volt, mint ahogy az ellenfeleiknek tűnt. Eckhart gúnyolódott egyes vádpontok kiválasztásán. Az eretnekségek száma a per folyamán egyre csökkent. Kezdetben kb. 150 volt, végül kb. 30 maradt, és ebbe beleértendőek az „eretnekgyanus” és „tévesnek hangzó” mondatok is.

Az elítélés mégis teljes volt, és az elítélő bulla tézisei tömören bemutatták a mintegy 150 mondat fő témáit. A bulla megemlíti, hogy Eckhart élete

végén a katolikus hitet vallotta és mindent visszavont, aminek a katolikus hit szellemében eretnek értelmet lehetne tulajdonítani. Vannak, akik azt állítják, hogy a pápa Eckhart *személyét* kímélte. Erről nem lehet szó. A pápa mégiscsak azzal vádolta, hogy többet akart tudni, mint az helyes, és hogy a Sátán, a hazugság atyja, félrevezette őt: az Úr szántóföldjére az ördög magját 23 szórta. A bíróság folytatta a pert Eckhart halála után is: meg akarták semmisíteni egész életművét. Pere ítéletek egész sorával állt kapcsolatban, melyekkel XXII. János pápaságának időszakában a jogászok, diplomaták és pénzügyi szakértők által vezetett egyházi hatalmi szervezet a kor szellemiségével szemben védelmezte magát.

Ockham és Marsilius elítéléséről már volt szó. A ferencesek radikális szegénységi mozgalmát és Joachim da Fiore követőit már elítélték, és velük együtt sokaknak az egyház spirituális megújulásába vetett reményét. A „szabad szellem testvéreit” üldözték. 1311-ben, abban az évben, amikor Eckhart Párizsban volt, megégették egy fiatal nőt, akit Margarete Porretanak hívtak és bensőségebb vallást hirdetett. 1317-ben, amikor Eckhart Strassburgban tanult, a város püspöke elítélte a begárdokat és beginákat. Az eszme, hogy az ember megistenülhet az egyház szentségei nélkül is, mindenhol jelen volt. A légkör tele volt izgalommal, az egyház egyszerre több fronton is harcban állt. 1323-ban szentté avatták Aquinói Tamást. Ez nem csak rendjének presztízsét növelte, hanem megpecsételte egy magába záródó hatalmi szervezet igényét is arra, hogy az intellektuális formát nyerjen. A jótékony hatású arisztotelész-recepcióból az iskolásan szervezett arisztotelizmussal való vesződés lett. A nyitottság és az észbe vetett bizalom korszaka véget ért. Az éhínség visszatértéről már szó volt. 1337-ben kezdődött a százeves háború Franciaország és Anglia között, s a párizsi egyetem ezzel elveszítette központi szerepét. 1348-ban megérkezett a nagy pestis, amely az emberek csaknem egyharmadát megölte – mindez az emberi tudás tehetetlenségét demonstrálta. Egy ennyire megrendült társadalomnak nem volt már igénye intellektuális kísérletekre. Bár most még több egyetem volt, de a legtöbb már nem magas színvonalú és iskolás volt. Eckhart elítélése azt jelezte, hogy az egyház már csak egy dogmatikailag megtisztított, lehetőleg előírások szerint leszűkített filozófiát támogat, amely búcsút mondott a boldogsággal, az életvezetéssel és az Istenhez hasonlással kapcsolatos kérdéseknek. Azonkívül ez a fajta filozófia annak is kedvezett, hogy az értelmiséget az akadémikus kasztba zárják vissza. Újra és újra hallhatták a figyelmeztetést, hogy az egyetemi tanárok és a prédikátorok ne tárgyaljanak „kifinomult” témákat az egyszerű emberek előtt. Eckhart azt mondta, hogy pont a tanulatlanokat is tanítani kell – kit máskülönben? A tanítói munkának ez az expanzív önértelmezése mostantól tiltott volt. Az egyházi gondolkodóknak nem kellett többé továbbképeznie

Új Forrás 2016/10 – Kurt Flasch: Az ördög magja vagy az istenfűszár
filozófijája? – Eckhart mester az inkvizíció előtt

az egyszerű hívőket, hanem békén kellett hagynia őket. Eckhart életének és pályájának tragikus vége figyelmeltetés volt a kortársak számára.⁸

III. Eckhart intenciója: az istenfiúság filozófiája

24 Eckhart igazoló iratának tanulmányozása előtt, szeretnék még egyszer egy olyan szövegre utalni, amelyben Eckhart saját szándékát még az el-
lenvetésektől függetlenül írta le. Ez a János evangélium értelmezésének elején szerepel. Eckhart ott a „Kezdetben volt az Ige” mondathoz fűz magyarázatot. Erről azt írja Eckhart: „Ezen ige, valamint a későbbiekben következők magyarázata során (csakúgy, mint egyéb műveiben) a szerző szándéka az, hogy mindazt, amit a szent keresztény hit és a két testamentum tanít, a filozófusok természetes érveinek (rationes naturales) segítségével magyarázza.”⁹

Fontos, hogy Eckhart arról beszél, hogy ez a szándéka *valamennyi* művében. Nincsen szó „misztikáról”, bibliaértelmezésről azonban annál inkább. De ez a bibliamagyarázat sajátos módja – filozófiai érvek segítségével való értelmezés. Ez ellentmond a tudományágak elválasztásának, ahogyan azt kiváltképp az Arisztotelész-recepció és az Averroës-vita során meghatározták. Eckhart egyesíteni akarta a teológiát és a filozófiát – azonban a filozófia oldaláról. Nem csak a világ Isten általi teremtését akarta filozófiailag bizonyítani, hanem Isten emberré válását és az ember üdvözülését is – mint Isten és ember lényegi kapcsolatának igazságát. Amikor Isten emberré válásáról elmélkedett, ez nem zárta ki a történeti Jézust, de elsősorban mégis minden ember istenfiúságát célozta. Amire a Biblia utalt, azt Eckhart a természet és a morál filozófiájaként filozófiailag akarta kifejteni – a János evangélium magyarázatában éppúgy, mint összes többi művében.

El lehet vetni ezt a programot. Aquinói Szent Tamás elvetette volna, mert a Szentháromságról és az Isten emberré válásáról szóló tanokat, melyek nézete szerint a „természetfeletti” területéhez tartoznak, filozófiai érvelés tárgyává teszi.¹⁰ Ágoston sem értett volna egyet Eckharttal. Bár Ágoston megtalálta a filozófusoknál az Isten örök „Igéjéről” szóló tanokat, azonban semmit sem talált náluk Isten emberré válásáról. Eckhart Isten emberré válását általános emberi lehetőségként fogta fel, ezért más következtetésre jutott. Még Averroës követői sem értettek volna egyet Eckharttal, ők a szakterületek elválasztásának „modern” programját képviselték: a teológusok beszéljenek Isten emberé válásáról, a filozófia hallgat erről.

Eckhart ezzel szemben a filozófia és teológia összhangját kereste per rationes naturales. Véleménye szerint a természetfilozófia alapvonalait szigorúan filozófiai érvelés segítségével meg tudjuk találni az Evangéliumban. Ennek kibontakoztatása a filozófia feladata. Eckhart kifejezetten kinyilvánítja német nyelvű szövegeiben is, például *Az isteni vigasztalás könyvében*, hogy filozófiai érvek, az ún. „természetes ész” segítségével kell eljárni. Hangsúlyozza, hogy

tana nem csak a Szentírás szövegében található meg, hanem bizonyossággal megismerhető az „eszes lélek természetes fényénél”.¹¹ Eckhart nem állt olyan távol a természetfilozófiától, mint misztikára éhes értelmezői. Mégis, számára mindenekelőtt Isten emberben történő születéséről van szó. Tudni akart róla, nem csupán érezni azt. Csaknem Averroés módjára tesz különbséget 25 Eckhart az emberek két csoportja között: a „durváknek” hinniük kell az isteni születésben, a megvilágosultak tudással bírhatnak róla. Lehetőség szerint minden embernek megvilágosodottá kellene válnia, ezért is prédikált Eckhart németül. Az ember új öntudatát fogalmazta meg, és ebből levonta a vallásra, az ember és Isten viszonyára vonatkozó következtetéseket is. Némileg leegyszerűsítve: Eckhart Istene azt mondja az embernek, „Nem nevezlek benneteket többé szolgáknak, hanem barátaimnak.” A barát egy másik én. Eckhart embere nem nevezi többé „Úr”-nak Istenét. Máiig használatos ez a fordulat a kegyes beszédben, és nem kifogásolja senki. Eckhart ki akarta javítani ezt a kifejezést. Azt akarta, hogy ne kérjünk többé semmit Istentől, mert ezzel Istent az Úr szerepébe helyezzük. A pápai bizottság ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy nincsen vallás úr és szolga nélkül.¹² A szeretetben nem lehet többé alá és fölérendeltség, az ember, amennyiben jó, igazságos és igaz, az Isten fia: erre fut ki az összes Krisztusról szóló prédikáció. Az istenfiúságnak ez a felfogása állt az összes ellenvetés kezdetén, melyekkel kapcsolatban Eckhart állást foglalt a soesteri dokumentumban. A pápa ítélete meghozatalakor egyszerű tézisekké vonta össze a kölni feljelentők részletes idézeteit, és elítélte Eckhartnak a jó emberről mint egyszülött istenfiúról vallott felfogását, amit a 9-13-as számú tézisek és a 20-22-es számú mondatok tartalmaztak. A kölni vádlók a tévtanok listáját 14 mondattal kezdték Eckhart *Az isteni vigasztalás könyve* című művéből.¹³ Erről a németül írt könyvről sokáig azt feltételezték, hogy Eckhart 1310-ben írta Ágnes magyar királynő számára, hogy megvigasztalja őt atyja, I. Albert Habsburg király 1308-ban történt meggyilkolása után érzett mély bánatában és gyászában. Kurt Ruh végül a könyvet 1318-ra datálta. Mindenesetre egy érett műről van szó, amely a második párizsi magiszteri év után keletkezett. A mű nyomán a következőképpen foglalják össze Eckhart eszméit:

1. A bölcs és a bölcsesség, az igaz ember és az igazság, az igazságos és az igazságosság, a jó ember és a jóság kölcsönösen egymásra tekintenek (egymásra vonatkoznak) és úgy vannak összekapcsolva, hogy a jóság nem teremtett és nem is alkotott és nem is szült, hanem pusztán szülő, és a jót szüli.¹⁴

2. A jó, amennyiben jó, nem alkotott és nem teremtett, azonban született: a jóság gyermeke és fia.

3. A jóság a jóság szívéből és legbelsejéből, és csak abból szüli önmagát és mindazt, ami a sajátja, ugyanis: létet, tudást, szeretetet, munkálkodást.

4. A jó ember és a jóság nem mások mint az egy jóság, mégpedig mindenben egyek, kivéve a szülésben és szülöttségben. Mégis a jóság szülése és a jó ember szülött-volta egy és ugyanaz: egy lét és egy élet.¹⁵ [...] És tudnunk kell: a „jó” szó önmagában nem nevez és határoz meg semmi mást, mint a meztelen és tiszta jóságot, nem többet és nem kevesebbet. Mégis a jóság az adományozó. Ha azt mondjuk: „jó ember” ez alatt jóságát értjük, amint az neki adatott, belé ömlött és benne megszületett a születetlen jóságtól. [...] És amit a jó emberről és a jóságról mondtunk, érvényes az igaz emberre és az igazságra, az igazságosra és az igazságosságra, a bölcsre és a bölcsességre, a Fiúistenre és az Atyaistenre, és mindarra, ami Istentől született és aminek nem földi atyja van.¹⁶

„Nem földi atyja van” – ez Eckhartnál azt jelenti, hogy az Isten születése az emberben nem természetes folyamat eredménye. A tiszta meghatározások, mint a „jóság”, „igazság” vagy „igazságosság” nem vezethetőek le földi folyamatokból, de a „lélek legmagasabb erőiből” sem. Ezek a legmagasabb erők jelentik az előfeltételt: Eckhart egyébként ezeket a „legmagasabb erőket”, vagyis az értelmet és az akaratot azokkal a kifejezésekkel írja le, amelyekkel már találkozunk: „keveretlenek”, mindentől „elválasztottak”, nem a térhez és az időhöz igazodnak, „semmivel sem közösek”. Ezek nem a „misztikus” hagyomány kulcsszavai, hanem a filozófiáé, az ész görög elméletére utalnak, mindenekelőtt az Arisztotelészre és Anaxagorasra, ahogy őket Albert és Averroës értelmezi. Mégsem az értelem *hossa létre* Eckhart szerint ezeket a tiszta meghatározásokat (jóság, igazság, igazságosság): ki kell üresítenie magát és meg kell szabadulnia minden tárgytól, el kell oldania magát minden itt-től és ott-tól, le kell vetkőznie minden képet, a saját képét is, s akkor már semmi nem tudja összezavarni, semmi nem tudja elterelni a figyelmét. Ekkor nem „akar” semmi meghatározottat (=határtolat), ekkor már nem előre adott dolgok vagy tekintélyek szerint tájékozódik, hanem élete Isten szabad életévé válik. Az ember nem tekint ekkor már többé „fölfelé”, nem kap már parancsokat. Nem képzei, hogy Isten „alatt” van. Élete az Istenség élete, és ez az élet benne van, még akkor is, ha nem tőle származik. Azonban az ember ezt az életet csak akkor éri el, ha lemond önmagáról, ha már nem keres semmiféle támaszt sem a dolgok között, sem önmagában. Szegényé kell válnia. Ebből egy újabb mondat adódik, amit Eckhart vádlói kifogásoltak:

7. mondat: Egy ilyen ember annyira egy formájú Isten akaratával, hogy mindazt akarja, amit Isten akar, és azon a módon akarja, ahogy Isten. És mivel Isten bizonyos módon akarja, hogy bűnt kövessék el, így nem akarhatom, hogy ne kövessék el bűnt. Így történik meg Isten akarata a földön, vagyis a gonosz-tettekben is.¹⁷

Valamennyi megfontolás összefoglalását adja a

8. mondat: A jó ember, ameddig jó, belép a jóság létének összes tulajdonságába, ami Isten, ahogy önmagában van. És a:

9. mondat: Inkább a maga valójában fogadja be az ember Istent, mialatt nélkülözi, mint amikor befogadja.¹⁸

Ameddig az ember Istent, mint meghatározott, más dolgoktól különböző tárgyat fogja fel, addig nem tulajdonképpen mi voltában fogja fel. Úgy kell felfognia, mint valami nem meghatározottat az összes meghatározott dolog között, szellemileg „szegényen”, s ezzel lép be az ember az istenfiúság összes sajátos tulajdonságába. Eckhart kifogásolt mondatai három elméleti komplexumot egyesítettek és formáltak át: az egyházi szentháromságtant, az arisztotelészi-averroësi ész-elméletet és egy filozófiailag radikalizált szegénységesszményt. A Szentháromságtan szolgál az eckharti tan alapjául, ugyanis a szülés és születés, egyáltalán a fiúság motívumai ebben az összefüggésben jöttek létre. Mégis, ami korábban az Istenség priviligiumának számított – egynek lenni a személyek háromságában – azt Eckhart az emberi élet ismertetőjegyévé tette, amennyiben ez az élet igaz és igazságos. Az Albert és Averroës által közvetített ész-tan az alapja az elválasztottságnak, az idő és tér fölött állásnak, a „semmiel sem közös” létnek – ezek voltak ennek a hagyománynak a kulcsszavai: ismerjük őket Anaxagorasz, Arisztotelész, Averroës és Albert filozófiájából. Azonban az ész elméletét Eckhart az isteni Ige filozófiájával kötötte össze, és ezzel megváltoztatta annak elméleti helyzetét. Hasonlóan vette át a szegénység eszméjét; elvi jelleget adott neki: az embernek, akinek meg kell találnia magában a valódi életet, szükségképpen el kell hagynia minden tárgyat, minden vágyat, minden hagyományos célkitűzést és életformát. A kontemplatív és aktív élet hagyományos felosztása jelentőségét veszítette Eckhart számára. A külső kegyelmi eszközök fontosságát nem vitatta, de másképp értelmezte őket. Az evangélium új filozófiáját dolgozta ki: egyesítette benne mindazt, ami korábban teológiaként, metafizikaként, természetfilozófiaként és etikaként egymástól különválasztva létezett.

Hogyan védte meg Eckhart a kifogásolt mondatokat? Azt nem vitatta, hogy ezek a tanításai. Más mondatokat, melyeket prédikációk pontatlan összefoglalói alapján vetettek a szemére, visszautasított. Azonban *Az isteni vigasztalás könyvének* alap gondolatait „tökéletesen és maradéktalanul igaznak” tartotta.¹⁹

Azonban megadott három feltételt, melyeket figyelembe véve vélte csak tarthatóaknak azokat:

1. Ügyelnünk kell a többször ismétlődő „amennyiben” szóra. Az ember nem minden további nélkül Isten. Az ember Eckhart szerint teremtett: de nem teremtményi és teremtetlen részekből van összerakva, nem teremtetlen lélek-mag halandó öltözet burkában. Azonban az ember, amennyiben bölcs, belép az isteni bölcsesség életébe. Ez az élet nem felosztható: ha Isten ad, önmagát adja, s ha Isten önmagát adja, teljesen átadja magát.

2. A „jó” és a „bölc” melléknevek kizárólag a jóságot és a bölcsességet jelentik, pontos értelemben véve nincsen más jelentésük. Mégis, amikor Istent „jónak” nevezzük, illetve amikor egy embert nevezünk annak, kiütözik a különbség és megváltozik a kifejezés jelentése. A szót ilyenkor, Eckhart

28 kifejezésével élve „analóg” és nem „azonos” („univok”) értelemben használjuk.

3. A legáltalánosabb struktúrákról van szó: minden tevékeny, minden valamit létrehozó létező nem nyugszik addig, amíg a formáját aktívan nem fejezte ki. Ezzel Eckhart még egyszer hangsúlyozta elméletének általános filozófiai magyarázóigényét: a létezés valamennyi formáját át akarta fogni tanaiban.²⁰

Természet és isteni Szentháromság megfelelnek egymásnak: azonban ez egy Eckhart által önkényesen értelmezett háromság: *egy lét mindenben, egy élet mindenben, egy szeretet mindenben*. Az ember fel van véve ebbe a teremtetlen életfolyamba és ennyiben nem teremtett, már egyáltalán nem „alkotott”, hanem a „jóság született gyermeke”, amennyiben jó, igaz és igazságos.

Mindebben a korszak – a képzelethez kötött – istenképének többszörös helyesbítése rejlik. Eckhart Istent pontosan mint igazságot, jóságot és igazságosságot gondolja el. Ha Isten nem az igazságosság volna, annyira sem törődne vele, mint a babszemmel, mondja Eckhart a 6. német prédikációban.²¹ Eckhart számára az első lépést nem Isten népszerű elképzelése és nem is a későskolasztika isteni mindenhatóságáról alkotott elgondolása jelentette, hanem az istenkép bizonyos kritériumok szerinti megtisztítása. Meg kell tanulni az „Isten” szót körülírni: egy olyan korban, amelyben a terminológia iskolás megrögzülése ment végbe, Eckhart erre a körülírásra a változatokat ajánlotta. Ha meg akarjuk érteni Eckhartot, meg kell tanulnunk „Isten” helyett valami mást mondani: létet, életet, gondolatot, jóságot, igazságot, bölcsességet, vagy igazságosságot.

Eckhart egyenlővé tette Istent a léttel: ezt a szemére vetették.²² Azonban ő nem hagyott fel ezzel: anélkül, hogy finomított volna felfogásán, levonta ennek a konzekvenciáját: a teremtmény mint olyan, pusztán semmi.²³ Ellenfeleit arra szólította fel, hogy a legfőbb jót végtelennek gondolják el: a végtelent pedig úgy határozta meg, hogy az, amin kívül semmi sincsen.

IV. Új filozófia – a kereszténység új elmélete egy új társadalom számára

Eckhart, akárcsak Ockham, következtetéseket vont le az Arisztotelész és Averroës recepciója során felbukkanó számos új eszméből. Csakhogy Eckhart más kiindulási pontokat választott és más következtetésekre jutott. Ockham megmutatta, hogy hogyan nézhet ki egy konzekvens arisztotelizmus, amely az érzéki egyedi dolgot teszi meg minden megismerés kiindulópontjává. Eckhart megmutatta, hogy mit tartalmaz a végtelenség – nem az arisztotelizmusból származó – gondolata; feltárta az egyedülálló kapcsolatot, ami az igazság,

jóság és igazságosság meghatározásai és az arisztotelészi mintára elgondolt idő fölött álló ész között fennáll; megmutatta, hogy semmi értelme, ha olyan tartalmakra, mint az „igazság” vagy „igazságosság” mint „teremtettekre” tekintünk. Ockhammal ellentétben az emberi nem az ő számára nem számított pusztá absztrakciónak, hanem az egyes ember élete alapjának; 29 etikája annak tudatán nyugszik, hogy az általánost előnyben kell részesíteni a priváttal szemben. Teológiája vagy vallásfilozófiája azt hangsúlyozta, hogy az Isten emberré válása az egész emberi nemre vonatkozik, nem merül ki Jézus egyéniségében. Mindezek, Ockhammal összehasonlítva „régimódi” nézetek voltak, azonban következtetések olyan vonalát húzták meg, amelyek egyes hagyományos nézetek feltételezése mellett nehezen voltak elkerülhetőek. Mégis, a világosság révén, amellyel Eckhart követelte ezeknek a következtetéseknek a levonását, valamint euklidészi módon szigorú, deduktív logikával felépített főműve, az *Opus tripartitum* révén Eckhart Ockham korához tartozik. Ebben a korban a filozófusok már nagyobb következetességgel jártak el, mint 13. századi elődjük, amikor a nyugati gondolkodást új anyagok bősége árasztotta el és gyakran megelégedtek az ágostoni-koraközépkori és a görög-arab motívumok külsődleges összehangolásával. Eckhart bizonyítani akarta a filozófia és a kereszténység összhangját, ragaszkodott ahhoz, hogy Biblia-értelmezésében semmit olyat ne hozzon szóba, ami ne volna megalapozva már előzetesen filozófiai érvekkel. Ezáltal Eckhart mind a filozófiát mind a kereszténységet megváltoztatta. A filozófiában kifejlesztette a tulajdonképpeni elsőbbség tanát, ami az első meghatározásokat, mint amilyen a „lét”, „igazság”, „jószág”, „igazságosság” illeti meg; megmutatta, hogy mennyire hamis az ilyen jellegű tartalmakat olyan *tulajdonságokként elgondolni*, amelyek egy adott dologhoz tapadnak. Az első meghatározások segítségével magyarázta azt, amit „Istennek” hívunk; az arisztotelészi-averroësi „szellem”, különösen az „ész” elméletének a segítségével megmutatta az így elgondolt „Isten” intim kapcsolatát az emberi „lélekkel”. Így fejlesztette ki a lélekben történő isteni születés filozófiáját. Hüen akarta felfogni a kereszténységet, azonban megváltoztatta azt. Eltolta az érdeklődés centrumából a hierarchikus közvetítéseket és előnyben részesítette a szimbolikus magyarázatokat a mágikus gyakorlatokkal szemben. A külső szokások, szertartások és dogmatikus fordulatok a számára vagy semmiségek vagy a következetes gondolkodás által megragadott igazság pusztá képei voltak.

A külső művet leértékelt az etikai akarattal szemben. Ennek során hasonló ellenállásra talált, mint Abélard. A „jó” ember Eckhart szerint a munkálkodás kedvéért munkálkodik: Eckhart etikája elutasít minden konvencionális szempontot és pusztán célra irányuló gondolkodást. A „művek” relativizálása zavarta az élet klerikális ellenőrzését, ez többször visszatért a vizsgálóbizottság

vádjaiban, s a pápai elítélő bullában négy mondat szintén erre vonatkozott.²⁴ Már Abélard érületetikája is feltűnést keltett, az etika eckharti átértékelése pedig egyenesen botrányos volt. Nem csak azért, mert elért a prédikáló testvérek igazhitűségük miatt dicsért rendjéhez, hanem azért is, mert elért új néprétegeket, a laikusokat és a nőket is. Eckhart belátásai, melyeket új nyelven és új társadalmi rétegek számára adott elő, kihívást jelentettek: az ember „nemes” többé már nem születése szerint volt, hanem akarati és szellemi tevékenysége szerint. Eckhart kortársa, Dante szintén a feudális nemes-fogalom átértékelésén dolgozott, annak polgári-általános emberi elsajátításán. A késő 14. század parasztfelkeléseiben a felkelők olyan dalokat énekeltek, amelyekben a „nemes” szó vonatkozhatott az egyszerű emberre is. Ez persze nem pont ugyanaz volt, amit Eckhart értett a szó alatt, azonban Eckhart a városi polgárságnak a kereszténység olyan értelmezését nyújtotta, amelyben az önmagát öntudatosan viszonláthatta. A keresztény élet nem külső előírások betartását jelentette többé, és nem is a túlvilági bér megvásárlását földi nélkülözések árán. Az égi és földi hierarchia elképzelése kiszorult a tudatosság középpontjából, ha formálisan nem is vetették el. A nők azt hallhatták, hogy Isten Évát Ádám oldalából teremtette, azért, hogy a nő hasonló legyen a férfihoz, ne álljon se alatta, se fölötte. A középkor üdvöt hozó gyakorlatainak sokasága – zárandoklatok, körmenetek, misehallgatások – jelentéktelenné váltak Isten lélekben való jelenlétéhez képest.

Eckhart prédikációinak gondolatait azokban a filozófiai összefüggésekben kell elgondolni, amelyben Eckhart ezeket a prédikációkban is kidolgozta: a „teológiai” és „misztikus” tartalmak elválasztása megcsönkítja gondolatait. Nem szabad ezeket beleömleszteni egy „misztikus” áramlatba, mert ezzel egységüket veszítjük el. Azonban van egy műalkotás, amellyel gondolatban kapcsolatba hozhatjuk (nem pedig okozatilag összekapcsolhatjuk): a Wiesenkirche Soestben.²⁵ Mivel építésének kezdetét újabban 1313-ra teszik, időben is Eckhart közelébe kerül – a templom olyan társadalmi réteg számára épült, amelynek Eckhart is prédikált: egy terjeszkedő, nemzetközi kereskedőváros polgárságának. A templom térfelfogásában már nincsen többé elől és felül hierarchikusan kijelölt helye a klérusnak, nincsen benne kriptá, ami a vallást a korábbi évszázadok sír- és relikviakultuszához kötné. A pap ugyanazon (vagy csaknem ugyanazon) a szinten áll mint a hitközösség tagjai. A tér minden pontja egyként középpont. Isten már nem titokzatos sötétben, vagy a papság érthetetlen gesztusaiban él – hanem jelen van a hitközösség tagjaiban.

Ez a templomépület nem a weszfáliai építészeti törzs autochton sarja, hanem a nemzetközi gótikával mutat rokon vonásokat: előképeivel a Rajna-vidéken, még inkább Franciaországban találkozhatott a templom építész. Ebben is megfelel Eckhart gondolkodásának, amelyben összeolvadt Ágoston és Arisztotelész, Averroës és a kölni hagyomány, és ami a párizsi egyetem intellektuális olvasztótégléje felé tájékozódott, ahol Eckhart négy évig magiszterként tanított.

Eredetiség, radikális egyszerűsége törekvés, koncentráció a jelenvaló Istenre – ez jellemzi a Wiesenkirchét, ez jellemzi Eckhartot. Mindkettő új hang nemzetközi összefüggésben, nem északi különködés, sem gondolat nélküli östermészet, már egyáltalán nem „németeskedés”, hanem új Isten egy új közösség számára.

31

(Fordította: Isztray Simon)

- ¹ Lásd ehhez Kurt Flasch: Dietrich von Freiberg. Philosophie, Theologie, Naturforschung um 1300, Frankfurt/M. 2007; Loris Sturlese: Homo divinus. Philosophische Projekte in Deutschland von Meister Eckhart bis Heinrich Seuse, Stuttgart, 2007.
- ² Könyve előző, Ockhammal foglalkozó fejezetére céloz itt Kurt Flasch. Kampfplätze der Philosophie, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 2009, 193-211.
- ³ Johannes XXII., In agro dominico, LW V, 599, 93-94. – Eckhart mestert és a per aktáit a latin nyelvű művek (LW) és az német nyelvű művek (DW) stuttgarti, 1936-os kiadása alapján idézem.
- ⁴ J. Koch: Neue Aktenstücke zu dem gegen Wilhelm Ockham in Avignon geführten Prozess, in: Recherches de théologie ancienne et médiévale, 8 (1936), 169.
- ⁵ Eckhart: Processus Coloniensis I n. 36-40 LW V 212. és II n. 2, LW V n. 2, 319, 2-3.
- ⁶ Ockham Eckhartról tett kijelentései a következő művekben találhatóak: Tractatus contra Benedictum IV c. 4., Opera politica 3, ed. H. S. Offler, Manchester, 1956, 251. és Dialogus de potestate papae et imperatoris III tr. 2 1.2 c. 8., valamint Goldhastnál: Monarchia Sacri Romani Imperii II, Frankfurt/M. 1614, 909. Lásd még: LW V Processus Nr. 60. 590-592.
- ⁷ Megjelent az LW V-ben, 568-590.
- ⁸ Vesd össze: Acta Eckardiana, Nr. 63. LW V, 594.
- ⁹ Borbély Gábor fordítása. Eckhart: In Ioannem n. 2, LW III n. 4, 4-6. Lásd még ehhez: Kurt Flasch: Die Intention Meister Eckharts, in: Sprache und Begriff, Festschrift Bruno Liebrucks, Meisenheim am Glan, 1974, 292-318. Valamint Burkhard Mojsisch: Meister Eckhart, Analogie, Univozität und Einheit, Hamburg, 1983.
- ¹⁰ A „trinitás-filozófia” kifejezés pontosan a tomista szemlélettől való eltérést jelöli, és Eckhart és Cusanus megértéséhez elengedhetetlen. Mi más mint a „trinitás-filozófia” fogalmazhatja meg a következő mondatokat (Eckhart: In Ioannem n. 160, LW III 131-132.): propter hoc restat ostendere ex naturalibus, per naturalia et in naturalibus quid in divinis et praecipue in deo necessarium est dicere et fateri patrem, filium et spiritum sanctum?
- ¹¹ Eckhart: Buch der göttlichen Tröstung, c 1. DW V 11. 21. sor.
- ¹² Votum Theologorum Avenionensium, art. 16 n. 64, LW V 579.: Eretnek dolog az Istenhez való viszonyban az úr és szolga kifejezéseket vitatni.
- ¹³ Processus Coloniensis I nn. 1-21, LW V, 198-208.
- ¹⁴ Eckhart: Processus Coloniensis I n. 2, LW V, 198, 6-13. A középelnémet szöveg: DW V, 9.
- ¹⁵ DW V, 9.
- ¹⁶ DW V, 10.
- ¹⁷ Acta Eckardiana, Proc. Colon. I n. 12 LW V 203. Erre reagál a 14. mondat a pápai bullában, ami elítéli Eckhartot, LW V 598. 56-59.
- ¹⁸ Acta Eckardiana, Proc. Colon. I n. 13 LW V 203. A vádirat 8. mondata és a pápai elítélő bulla 13. mondata kapcsolódik ehhez. LW V 598. 53-56.
- ¹⁹ Eckhart: Responsio ad articulos extractos de libro ‘Benedictus’, Proc. Colon. I n. 87 LW V 280.
- ²⁰ Eckhart: Responsio ad articulos sibi impositos I n. 81-84 LW V 277-279.
- ²¹ Eckhart: predigt 6, DW I 103, 1-4.
- ²² Processus contra mag. Eckardum, Proc. Colon. I n. 36-40 LW V 212.
- ²³ Proc Colon. I n. 117 LW V 289.
- ²⁴ Az „In agro dominico” nevű bullában a 16-19. mondatok. LW V 598-599.
- ²⁵ Ehhez lásd: Richard Hoppe-Sailer: Die Kirche St. Maria zur Wiese in Soest. Bochumer Schriften zur Kunstgeschichte, Bd. 2. Frankfurt/M.-Bern, 1983.

Új Forrás 2016/10 – Kurt Flasch: Az őrdög magja vagy az istenfűszár
filozófiája? – Eckhart mester az inkvizíció előtt

EGYEDÜL A NAP

- egy -

(egyedül a Nap)

Könnyű nyári zápor.
E vakító kékség feletti
napszíttá ormon
mindig váratlan telnek föl
a sziklaplatóba vájt szemcsatornák.
A kristálytiszván hömpölygő esővíz
hangjegycseppjeit majd,
ahogy érkeztek,
éppoly hirtelenséggel
nyelik el a hallgatag ciszternák.
Újra csak a hegy figyel
cseppköveivel, fénytört sóival,
homloka szőlő futotta oszlopaival,
az átrium medencéjében
némán lebegő aranyhalakkal.
Csak a megszokott léptek
énekelnek a kerengőn.
Elhagyatott kert,
elhallgatott örökkévalóság:
körbe-körbe
egyedül a Nap.

- kettő -

(mikor végleg elállna)

Mikor már-már eláll a lélegzet –
csak a vér kopogóbogara
pattog. Ma sem enyhül,
újabb menedék, holtpont sincs.
Annyi minden lehetett volna.
Remegő levegő perzselő keresztje,
homok végtelennek tetsző
zarándoklata.
Mikor pillanatra eláll.
Virradat korallpiros vitorlája
egy türkiz folyókanyarulatán.
Bizsergő forgatag,
felrebbentett íbisz rikoltása.
Papirusztorzsákon fennakadt
mózeskosár.
Mintha ezúttal végleg elállna –
s egy rég felejtett mozdulatban
újraindulna a szív.

Lefelé a Nap.
Odalenn, karnyújtásnyira
a tenger.
Mintha ma sem érhetné,
mintha ma sem lenne még
illendő. Szabad. S a kigyúló
ablakokhoz vezető út
is csak fölfelé vezetne,
az öböl házaitól egyre távolabb.
Mennyi elhallgatott.
Érintetlen, önfeledt örökség.
Mindig szép, mindig más
megejtő ismerősség.
Mintha most születnének.
Annyira. De annyira
ártatlanok. Elhagyottak, vadak.
Piruló tengerszem,
újabb szirt, istenállatok hollófészkei,
atlaszcédrusok, kristálysivatag.
Elnéptelenedett gyermekkori város,
ékkövek könyvtára, aranypiramis,
kiürült kegyhelyek, cirpelő imák.
Mögötte zúgó madárszárnyak,
suttogva bandukoló
angyaltörzsű, csillagfényű fák.
Lassan esteledik. Térde rogygan,
lant húrja rezzen,
pillanat szusszanás.
Feje felett a hegyháton
dúdoló, lakatlan égitest,
elterülő testmeleg, tengerkék.
Tengerkék ragyogás.

A futó ráérősen vette be a kanyart, miközben figyelte, ahogy a kacsák gyülekeznek a gyaloghídnál, ahol egy kislány kenyéret dobált a vízbe. Az ösvény többé-kevésbé a tó körvonalát követte, a fák között kanyarogva. A futó az egyenletes légzésére koncentrált. Még fiatal volt, és tudta, hogy menne neki jobban is, de nem akarta elrontani a kellemes erőfeszítés érzetét ebben az alkonyati fényben, egyenletesen izzadva csapolta le magából az egész napos zajt, a hangokat.

Don DeLillo 35

A FUTÓ

A forgalom éppen mellette haladt el. A kislány kenyérdarabkákat tört le az apja kezében lévő kenyérből, majd átdobta őket a korláton, közben úgy tartva a kezét, mintha egy ötöst mutatna valakinek. A futó könnyedén kelt át a hídon. Két nő haladt harminc yarddal előtte, parkból az utcára vezető ösvényen. Egy galamb gyors járásban tipegett odébb a fűbe, amikor a futó a közelbe ért, és befordult a kanyarba. A napfény a sétány fái között bujkált.

Éppen az ösvény negyedénél járt, a tó nyugati partján, amikor egy autó letért az útról, majd ugratva végig haladt a leejtős pázsiton. Kisebb szél kerekedett, ezért a futó kinyújtóztatta a karjait, kiélvezve, ahogy a levegő befúj a pólója alá. Egy férfi szállt ki az autóból, gyorsan mozgott. A futó elhaladt egy padon ülő idős pár mellett. Éppen egy újság lapjait igazgatták, indulásra készen. A közeli partszakaszon lilásan virágozott a réti füzény. Arra gondolt, hogy lefut még négy kört, egészen kifáradásig. Eközben zavar támadt a távolban, a jobb vállá fölött, az események magasabb fokozatba kapcsoltak. Futás közben hátrafordult, és látta, amint az idős pár feláll a padról, mit sem sejtve, majd látta az autót a fűvön, szokatlan helyen, és egy nőt, amint egy pokrócon áll és az autó felé bámul, felemelt karokkal, keretezve így az arcát. Előre fordult és elhúzott egy tábla alatt, melyen az állt, hogy a park naplementekor zár, habár nem voltak sem kapuk, vagy egyéb módja annak, hogy kívül tartsák az embereket. Csak átvitt értelemben volt ez zárásnak nevezhető.

Az autó öreg volt és ütött-kopott, a jobb hátsó lökhárítója rozsdamentes rézzel lefestve, és a futó hallotta a kipufogóból feltörő durranásokat, amint elhúzott.

Délről kerülte a tavat, közben figyelte két arra bicikliző fiú arcát, hátha leolvas róluk valamit és megtudja, mi történt. Közöttük futott át, az egyikük fülhallgatójából zene szűrődött ki. A gyaloghídnál meglátta a kislányt és az apukáját. Egy fénysugár csillant meg a vízen. Észrevette, hogy a domboldalon ácsorgó nő most már a másik irányba néz, a sétány irányába, három-négy ember úgyszintén, megint mások csak a kuttyájukkal sétálgattak. Látta az északi sávban elhúzó kocsikat.

Onnan nézve a nő egy alacsony, zömök figurának tűnt, földbe gyökerezve. Segítségért fordult az arra igyekvő emberekhez, szölongatta őket, nem fogta fel, hogy már észrevették a bajt. Az emberek körülállták a pokrócot, a futó pedig kiolvasta a gesztusaiból, hogy nyugtatni próbálják őt. Éles és erős volt a hangja, dadogva beszélt. De azt nem értette, hogy mit mondott.

Egy könnyebb leejtőt követően az ösvény kissé puhábbra és nedvessebbre váltott. Az apuka a domboldal irányába figyelt, közben a tenyerével felfelé kinyújtotta a kezét, a kislánya pedig egy újabb kenyérdarabkát vett ki belőle, majd a korlát felé fordult. Szigorú arcot vágott, míg összpontosított. A futó a híd közelébe ért. Az egyik pokrócnál álló férfi elindult lefelé az ösvényen, kocogva közelítette meg a lépcsőt, ami az utcára vezetett. Kezeit a zsebén tartotta, nehogy kiessen onnan valami. A kislány kérte az apukáját, hogy figyelje, ahogy eldobja a kenyeret.

Tíz lépésnyire a hídtól a futó észrevette, amint egy nő éles szögben éppen felé tart. A turisták jellegzetes fejtartásával, abban reménykedve, hogy esetleg segítségért fordulhat hozzá. Megállt, bár inkább fokozatosan változtatott irányt, hogy szembe fordulhasson a nővel, majd lassan elindult visszafelé az ösvényen, a lábai eközben még mindig futólépésben jártak.

A nő jókedvűen szólította meg.

„Látta, mi történt?”

„Nem. Igazából csak az autót. Úgy két másodpercig.”

„Én láttam a férfit.”

„Mi történt?”

„Éppen indulni készültünk egy barátommal, aki itt lakik az utca túloldalán. Hallottuk, amint az autó áthajt a járdaszegélyen. Még azt is, ahogy a pázsiton landol. Az apuka kiszáll és magával viszi a fiút. Senkinek sem volt ideje reagálni. Beszálltak az autóba és elmentek. Én csak annyit bírtam kinyögni, hogy 'Evelyn'. És ő már ment is a telefonfülkéhez.”

A futó ekkor már egy helyben futott, közelebb ért, középkorú nő volt, önkéntelen mosollyal az arcán.

„Felismerem magát a liftből,” szólt a nő.

„Honnan tudja, hogy az apja volt?”

„Mindenhol ezt hallani, nem? Hogy gyereük születik, mielőtt még készen állnának rá. Nem tudják, mibe kezdenek bele. Egyik probléma jön a másik után. Aztán szétmennek, vagy az apának gondjai támadnak a rendőrséggel. Nem ez van mindig? A férfi munkanélküli és drogozik. Egy nap aztán úgy dönt, hogy szeretne többet lenni a gyerekekkel. Szeretne ő is vigyázni rá. Napokig őrlődik. Majd egyszer csak megjelenik, vitatkoznak és szétveri a lakást. Az anya meg bírósági végzést szerez. Távol kell maradnia a gyerektől.”

Mindketten az emelkedő felé pillantottak, ahol egy nő hevesen gesztikulált a pokrócon állva. Egy másik a kezében tartotta a cuccait, a pulóverét és egy nagyobb vászontáskát. Egy kutya a sirályok után vetette magát az ösvény közelében, mire azok felrepültek, majd újra leszálltak nem messze onnan.

„Nézzé, milyen nehézkesen mozog. Egyre több és több ilyen látni. Fiatal nők. Nem tehetnek róla. Ki vannak téve a körülményeknek. Mióta lakik az épületben?”

„Négy hónapja.”

„Olyan is van, hogy beszélnek, aztán elkezdenek lövöldözni. Az élettársuk. Nem lehet eltiltani egy szülőt következmények nélkül. Még úgýis elég nehéz felnevelni egy gyereket, ha minden adott hozzá.”

„De nem biztos benne, ugye?”

„Láttam mindkettőjüket, és a gyereket is.”

„Mondott valamit a nő?”

„Alkalma sem volt rá. A férfi megragadta a fiút és visszaszállt a kocsiba. Szerintem teljesen megdermedt.”

„Más is volt a kocsiban?”

„Nem. Letette a kisfiút az ülésre és már el is húztak. Mindent láttam. Csak szeretett volna részt venni a gyerekevelésben, és az anya visszautasította.”

A nő kitarzott a véleménye mellett, az arca megrezsent a fényben, a futó pedig emlékezett, hogy egyszer már látta őt a mosószobában, amint ruhákat hajtogatott ugyanezzel az eltökélt tekintettel.

„Rendben, itt van egy nő, borzasztóan sebzett állapotban,” mondta. „De én nem látok élettársat, nem látom a különélést, és nem látom a végzést.”

„Mennyi idős?” – szólt a nő.

„Huszonhárom.”

„Hát akkor maga ezt nem értheti.”

Meglepte a nő hangjának élessége. Ő ezalatt egy helyben futott, ki-zökkenve, csöpögött róla az izzadság. Érezte, ahogy ömlik a forróság a mellkasából. Egy rendőrautó lendült át a járdaszegélyen, és mindenki, aki a pokrócnál állt, abba az irányba fordult, majd figyelt. A nő majdnem összeomlott, mikor a rendőr kiszállt az autóból. Gyakorlott, higgadt járással közelítette meg a csoportot. A nő olyan volt, mintha össze akar esni, elsüllyedni a pokróc mélyére, majd eltűnni. Egyetlen hang tört ki belőle, az elkeseredettsége, a többiek közelebb húzódtak, a simogatva vigasztalták.

A futó kihasználta a pillanatot, hogy véget vessen a beszélgetésnek. Újból körözni kezdett, igyekezett helyre állítani a lépéshosszt és a légzés

rítmusát. Egy tehervonat haladt el a fák mögött, a tó túloldalán, baljósan harsant fel a kürtje. Már túl járt a déli oldal hosszú kanyarján, nyugtalanul érezte magát. Látta a kislányt, ahogy lassan vánszorgott az apja után a széles

38 ösvényen, ami az egyik kijáráshoz vezetett. Majd észrevett egy újabb rendőrautót a fűvön, messze, tőle balra. A csoport kezdett feloszlani. Átkelt a hídon, tekintetével a nőt kereste, akivel beszélt. Kacsák úszkáltak a vízben szétdobált kenyérdarabkák irányába.

Még két kör és befejezi.

Gyorsabban futott, még mindig a tempóján dolgozott. Eközben a rendőrautó elment a nővel. Észrevette, hogy a túloldal már teljesen kiürült és mély árnyékba burkolózott. Megfordult, tisztában volt vele, hogy túlságosan váratlanul vetett véget a beszélgetésnek, még ha a nő akaratosan beszélt is vele. Egy közlekedési bója bukkant fel a sekély vízben. A futó a híd közelébe ért.

Az utolsó lépteivel ráfordult az emelkedőre, fokozatosan lassított le járásig. Egy rendőr támaszkodott a járőr kocsinak, míg az utolsó tanúval beszélgetett, egy férfival, aki háttal állt a futónak. Autók haladtak el mellette, néhányuk már bekapcsolt fényszóróval. A rendőr felnézett a jegyzetfüzetéből, amint a futó a közelbe ért.

„Elnézést, hogy félbeszakítom, uram. Csak kíváncsi vagyok, hogy mit mondott a nő. A férje volt az, vagy egy ismerőse, aki elvitte a gyereket?”

„Maga mit látott?”

„Csak az autót. Kék, festetlen lökhárítóval. Négy ajtós. De nem láttam a rendszámát vagy a jelenetet. Csak egy pillanatra a férfit, amint görnyedten mozgott.”

A rendőr visszatért a jegyzeteihez.

„Nem ismerte,” szökö. „Csak ennyit mondott.”

A másik férfi, a tanú, oldalt fordult, így most hárman egy szoros kört alkottak, és kényelmetlenül közel álltak egymáshoz, a tekintetük nem találkozott. A futó úgy érezte magát, mintha óvatos, tapogatózó ellenfelek közé került volna. Egyetlen biccentés nélkül visszatért az ösvényre. Újból hozzálátott a futáshoz, sietősen, a könyökével tempózott. Egy sirályraj ücsörgött a vízen mozdulatlanul.

A futó a végéhez közeledett. Megállt, mélyen előrehajolt a kezeit csípőre téve. Egy pillanattal később sétálva elindult az ösvényen. A rendőrautók addigra már elmentek, keréknyomok szelték ketté a pázsitot, három kanyargó nyom, melyek vastag, sáros csapásokat hagytak maguk után. Kiment az utcára és átsétált a zebrán a kivilágított üzletsor irányába. Nem lett volna szabad kérdőre vonnia a nőt, akármennyire csökönyösen is ragaszkodott a maga kíméletes verziójához. Csak óvni akarta mindkettőjüket. Melyik a jobb verzió, az, hogy az apa vitte el a saját gyermekét, vagy hogy valaki a semmiből,

a homályból vánszorgott elő? Az épület előtti padoknál kereste a nőt, ahová gyakran ültek ki az emberek meleg nyári éjszakákon. Mindössze próbálta tágabb időrendbe helyezni az eseményeket, magyarázatot találni. Vajon hihe-
tőbb volna egy véletlenszerű forma, egy férfi alakja a képzeleten
túlról? Észrevette a nőt, amint egy somfa alatt ül a bejárattól jobbra. 39

„Kerestem magát odalent,” szólt a férfi.

„Nem bírom kiverni a fejből.”

„Beszéltem a rendőrrel.”

„Mert amikor láttam, nem igazán tudtam felfogni. Annyira túlzásnak
éreztem. Látni egy gyereket annak a férfinak a karmaiban. Szerintem
ez erőszakosabb, mintha fegyvert fognának valakire. Szegény nő
pedig végignézte. Hogyan készülhetett volna fel erre? Annyira gyen-
gén és furcsán éreztem magam. Láttam, ahogy maga közelít felém, és
arra gondoltam, beszélnem kell valakihez. De tudom, hogy kissé túl-
zásba estem.

„Teljesen ura volt a helyzetnek.”

„Most meg itt ülök, és azon gondolkodom, hogy minden vilá-
gos, ami tényeket illeti. Az autó, a férfi, az anya, a gyerek. Ezek a té-
nyek. De hogyan állnak össze? Mert most, hogy volt egy kis időm
gondolkodni, nem látok magyarázatot. Űr tátong a levegőben. Csak
így tudom felfogni. Esélyem sincs, hogy ma éjjel elaludjak. Túlságosan
borzalmas volt, és felülkerekedett rajtam.”

„A nő azonosította a férfit. Biztos, hogy az apja volt. A részle-
teket is elmondta a rendőrségnek. Magának teljesen igaza volt.”

A nő figyelmesen végigmérte a férfit. A futó váratlanul tuda-
tában lett önmagának, ahogy bűzlik és zihál, oldalról akár egy kétdi-
menziós rajzfilmfigura narancssárga rövidnadrágban, szakadt,
kifakult felsőben, és érezte, ahogy eltávolodik a jelenettől, mintha
csak egy rejtekhelyről figyelné. A nő furcsán fájdalmasan mosolygott. Meg-
simogatta a hátát, majd előrehajolt, hogy kezét fogjanak. Elköszöntenek egy-
mástól.

Belépett a lépcsőházba. A futás emléke morajlott a testében. Kime-
rültségtől és szomjúságtól elködösülve várakozott. A lift megérkezett és ki-
nyíltak az ajtók. Egyedül hajtott felfelé az épület szívéen át.

(Fordította: Makai Máté)

ELŐBB A SZÍNEK

Álomházzal elöntött testek heverték
egy resti linóleumpadlóján. Olcsó
csipkerózsika-díszlet terrorcselekmény
után, és nem volt felvevőgép, hogy felvegye,
alpakka kanál kiömlött kristálycukorral
mutatta, hogy kávéztak, sörhab
hermelinje egy sűrű ing gallérján. Ragadt
az egész kép, színesen is fekete-fehér.
Aki látja a nyomokat úgy vakul meg,
hogy előbb a színek tűnnek el, aztán
az élő formák, mondjuk minden
test, de a tárgyak élnek, aztán a
tárgyak is rászterpontok lesznek, mint
egy rossz műtőasztalon altatás előtt
az orvos arca.

PUPILLAÜNNEP

„Színeket adok rád a jó halálhoz” – törzsi rítuson öltöztetett a bagolymester ezekkel a szavakkal, pedig nem voltam beteg, bekenték fejemet halolajjal. Zöld ág volt a talpam alatt, égetett, mint a csalán, aztán lehervadtak a levelek. Ott álltam a csupasz ág felett. „Olyan színt kapsz, amilyen színt veszít a szemed.” *Pupillaünnep*, így hívtuk, egyre feketébb, ahogy az íriszt ellepi, körülfolyja a terjedő tó sötétje. Az emlékek eltünése is ilyen, egyre kisebb emlékkörön át nézel magadra. Legelőször a közepét veszíted el, modjuk a neved, a szélén még szemeddal magadhoz öleled, ami egy darabig kijár az élőnek. „Tanítsd meg a követ feküdni” – mondta a bagolymester. „Úgy kell átadni magad a mozdulatlanságnak, hogy tanító legyél – ne a kő tanítson téged. Akkor voltál ember, ha Te tanítod a követ.”

Nemes Nagy Ágnes költészete a múlt század utolsó évtizedében sok értelmezőt foglalkoztatott. Az irodalom szakos egyetemi hallgatók is gyakorta választották témájukul. Az új évezred elejétől kezdve azonban kitapinthatóan apadt

42 Schein Gábor

A TÁJKÉPEK MINT TESTKÉPEK NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZEZETÉBEN

az íranta megnyilvánuló érdeklődés. Az ekkoriban induló költők pályáját erőteljesen alakító hagyományok között sem fedezhető fel a Nemes Nagy Ágnes-i líra. A befogadás efféle árapály-jelenségei ritkán vezethetőek vissza egyetlen okra. A következőkben nem cé-

lom átfogó magyarázatkísérlettel előállni, csupán egyet említek. Viszonylag korán kialakultak e költészet értelmezésének alapvető irányai, és mindmáig inkább ezek pontosítására került sor, mintsem a szempontok lényeges módosulására. Nincs Nemes Nagy körül olyan mozgás, amely távolról is odavonzhatná a figyelmet. A tárgyiasság fogalmának korai megjelenése később a husserli és a Merleau Ponty-féle fenomenológia szemléletmódjának érvényesítéséhez vezetett, és a képrendszerekben az észlelés, közelebbről a látás és a térkonstrukció viszonyainak vizsgálatát írta elő. A problémakörön belül mostanában mégis egyfajta eltolódás figyelhető meg. Amíg a 90-es években a látás fenomenológiájának kérdései alapozták meg a Nemes Nagy-líra befogadását, addig a gyérülő mai recepciót inkább a térszerveződés szempontjai foglalkoztatják. Erre utal például Lengyel Valéria 2012-ben megvédett *Térkonstrukciók Nemes Nagy Ágnes költészetében* című doktori disszertációja, amely könyvként 2015-ben jelent meg¹, és ott voltak már ennek a jelei Hernádi Mária tanulmányaiban is.

Előadásomban én is ebbe az irányba teszek lépéseket, amikor a térszerveződés, a tájbrázolás és a testtapasztalatok összefüggését vizsgálva olvasom újra Nemes Nagy Ágnes néhány versét. Rögtön be kell azonban ismernem, hogy a vizsgálat kifejezést túlzónak érzem. Nincs a kezemben semmilyen módszer, amely a tájbrázolás és a testrepresentáció transzgresszív nyelvi szerveződéseit leírhatóvá teszi. És ezt nem is nagyon bánom. A célom ugyanis az, hogy megfeleljek annak, ahogyan a versek most megérintenek, megszólítanak. Nem véletlenül hangsúlyoztam a jelen pillanatát, mert ez a megérintettség az időben nagyon sokat változott. Most biztosan egészen más, mint amikor a *Poétikai kísérelt az Újhold* költészetében című könyvemet írtam. A könyv befejezése utáni években egyre kevésbé tartoztak rendszeres olvasmányaim közé Nemes Nagy Ágnes versei, később pedig már csak alkalmanként

vettem őket elő. Keletkezett egyfajta távolság, amelyet most sem szeretnék eltüntetni. Egyszer ennek az okairól is kellene talán írnom. Most elegendőnek látom, hogy annyit mondjak, a lehetségesnél szűkösebbnek éreztem ezt a költszetet, valamiféle görcsös bezárulást tapasztaltam benne, amely csupán a kései prózaversekben oldódik. Már a róla írott könyvemben is 43 ezek a kései prózaversek kapták a legnagyobb figyelmet. Most nem ezekről szeretnék beszélni, hanem a pálya korábbi szakaszainak néhány költeményéről, bejárva egy olyan utat, amelyet korábban nem láttam meg, és e pillanatban még mindig nem látom pontosan.

A Nemes Nagy-líra térkonceptióinak feltárását Lengyel Valéria a testről szóló beszéd szempontjából kezdeményezte. Abból indult ki, hogy „számtalan fiatalkori vagy hagyatékban maradt Nemes Nagyers központi motívuma a test”, majd hozzátette: „A testről való beszéd jellege az életmű érett szakaszán átalakul, ahol főleg a fizikai világ testszerűségéről (Szobrok) vagy a testiségről általában (Lázár) van szó, míg a kései szövegekben a mozgás és a testi észlelés imitációja kapcsán – pl. Múzeumi séta – visszatér a szubjektív testi észlelés témája. Vajon miért lappang ez a szempont az életmű derekán?”² Az életmű érett szakaszán Lengyel Valéria minden bizonnyal a *Szárzavillám* és a *Napforduló* című kötetek időszakát érti. Márpedig a testről szóló beszéd ebben az időszakban sem tűnik el Nemes Nagy költészetéből, csupán erőteljesen összekapcsolódik a tájbrázolással. Később elemzendő példaként hadd említsem a *Szárzavillám Tájékek* című sorozatát, vagy ugyanebből a kötetből *A Krisztinábant* és a *Paradicsomkertet*, a *Napforduló*ból pedig *A gejzír*, *A tó*, a *Fenyő* és a *Lélegzet* című költeményeket. A vélt hiányra Lengyel Valéria magyarázattal is szolgál: „A költészetben a saját, tárgyként értett testről vagy a saját testhez való viszonyról szóló beszámoló csak az élménylírában, tehát a mondásként értett versben fogalmazható meg. A Nemes Nagy-életmű alakulása viszont azt mutatja, hogy a költőnő a tematikus szempontokkal szemben az esztétikai megfontolásokat részesítette előnyben, s mivel az élménylíra meghaladásával eltűnik a költészetéből az egységes én és a lírai énre vonatkozatható, az objektív temporalitás szerint szerveződő, 'szöveg mögötti' mondanivaló, ezért a saját testi élmény kimondása esztétikai okok miatt lehetetlenné válik.”³ Lengyel Valéria általánosságban megfogalmazott feltevésével, azzal tehát, hogy a saját testről vagy a hozzá fűződő viszonyról a költészetben csak az élménylírák nyelvén lehet beszélni, egyáltalán hogy létezik ilyen privilegizált viszony tárgy és költői beszédmód között, nem értek egyet. A következőkben amellet igyekszem érvelni, hogy ez Nemes Nagy költészetében sincsen így, következésképpen más költészetek esetében sem állhatunk ilyesmit.

Közhelyszámba megy Nemes Nagy költészetével kapcsolatban a személytelenség és a tárgyiaság fogalmainak operatív használata. De mit is jelent ez a tájbrázolás szempontjából? A beszédmód Nemes Nagy számára modellértékű változatának keletkezése és működése Rilke költészetében vizsgálható. Az érett Rilke tájbrázolásának egyik jegye azonos e költészet talán legfontosabb átfogó poétikai elvével. A *Képek könyvében* és még inkább az *Új versekben* található nyelvi alakzatok és egyszerű megnevezések egyszerre képviselnek érzéki és absztrakt jelenségeket, kapcsolatokat.⁴ A rilkei tájbrázolás másik fontos jegyének megmutatása érdekében hadd idézzek egy 1921 őszén Lou Andreas-Saloménának írott levélből, amelyben Rilke valais-i tartózkodása idején Muzot közvetlen környezetét mutatja be barátjának. A levélhez mellékelte egy képeslapot is, amelyen Muzot térképe volt látható, a levélbeli leírás erre vonatkozik: „Valais-ban vagyok: emlékszel, milyen nagy benyomást tett rám ez a táj Spanyolországhoz és Provence-hoz való hasonlatosságának köszönhetően az elmúlt őszön?; ezúttal saját magáért éltem át hosszabban [...] Muzot térképe nem adja vissza a valószínű hatást: a következő falu, Miège egyáltalán nincs olyan közel, mint ahogy látszik; a közvetlen közelben nincs semmi más, csak a fehérbe burkolózott kis Szent Anna kápolna (nincs a képen!). Ezen kívül a térképnek fogalma sincs a csodásan hervadó tájról, és nem mutatja modellszerűségét (modelé): amit a leírhatatlanul közreműködő (mitwirkende) fény hív elő, amely minden köztes térben eseményeket idéz elő, és a dolgok közötti távolságot sajátos feszültséggel tölti meg, aminek következtében a dolgok (fák, házak, keresztek, kápolnák és tornyok) ugyanazzal a tiszta viszonyulással konstellálnak egymáshoz, ami a mi tekintetünk számára a csillagokat csillagképekké alakító konstellációval egyezik meg. Mintha a dolgok nagylelkű és feszült eloszlása hozná létre a teret ilyen benyomást tesz ez a táj, amelyről alig hihető, hogy még Svájcban tartozik.”⁵

A levélrészlet sűrű vonatkozásrendszerben tartalmazza a rilkei költészet számos fontos alapszavát: leírhatatlan, aktív fény, tér, dolog, távolság, közelség, tiszta viszonyulás, konstelláció, tekintet, eloszlás. A leírás nyilvánvalóvá teszi, hogy Rilke számára a tájként megtapasztalt tér nem a testi lét magától értetődő adottsága⁶, hanem a megélésben, a nyelvben és a képzeletben eseményként keletkező alapkategóriája a létezésnek, ami lehetővé teszi a dolgok eloszlásának, viszonyrendszerének megmutatkozását, ugyanakkor annak eredménye is. Emellett megfigyelhetjük azt a folyamatot is, ahogyan a konkrét táj absztrakt tájjá változik a leírásban. A szövegrészlet a látható dolgok összességét elemi, referenciamentes felületi formákra, illetve azok viszonyára vezeti vissza, és ezzel világossá teszi, hogy a látás nem csupán percipál, hanem maga is képes egyfajta nyers teremtésre. Az elemi dolgok

viszonyrendszerében mindeközben felszívódik a szemlélet tárgyára irányuló személyesség, hogy a nálalét eseményszerűségében, a tájhoz való odatar-
tozás megélésében keletkeznek újra, aminek nincs semmi más lenyomata,
mint maga a szöveg, a szöveg teste.

Nemes Nagy korai költészete olyan pozíciót foglal el, amelyet 45
ellentétesnek tekinthetünk az intencionáltság rilkei megélésével.
A táj a *Kettős világban* című vers perspektívájából nézve tárgyyszerű jelleget
mutat, birtokolható. Birtokolható léte adottság, mintegy feltétele a lét min-
den egyéb aspektusának, önmagában azonban a táj semmiféle külön neki
szóló figyelmet, foglalkozást nem igényel, és nem is érdemel, mert az
ilyen figyelem az emberi minőség lefokozását jelentené.

*Enyém a táj. Mint majomé a fa,
mint asszonyé (vagy macskáé) a gyermek,
imádjám testét minden éjszaka?
Az állatok erényein legelek?*

Nemes Nagy korai költészete olyan animalitásnak tekinti az emberi lé-
tezés természeti oldalát, amely nem méltó az ember tulajdonképpeni
feladatához, ami az értelem és az erkölcs kategóriáival írható le.
Amennyiben ez a természeti meghatározottság túl erős benyomások-
kal, ösztönszerű követelésekkel jelentkezik, akadályává is válhat a
kartéziánus értelem munkájának, az emberi minőség megvalósításá-
nak, a világ elrendezésének és feltárásának az értelem által.

Feltűnő, hogy a vers ugyanolyan módon beszél a természethez
fűződő viszonyról, mint *A szerelemről* című ismeretlen keletkezési
idejű, rövid esszé⁷ arról, hogy mire is jó a szerelem. Az esszében Nemes
Nagy siet kijelenti, hogy mindig is boldog szerelemben kívánt élni,
„békés, nyugodt, extatikus, eltéphetetlen kötelékben”. Nem hiszem, hogy
sokan lennének olyanok, akik ne valami ilyesmit kívánnának maguknak. Úgy
tűnik azonban az esszéből, hogy Nemes Nagy mint valami egyszer és min-
denkorra adott, állandó valóságként gondol a vágyott szerelemre, amit gon-
dozni sem kell, mert nem pillanatról pillanatra születik a megélésben, nem
is pusztul, hanem adottságként van, nyugalmat biztosít, és lehetővé teszi,
hogy azzal foglalkozzon, ami a dolga. „A boldog szerelem létfeltétel és mun-
kafeltétel, mint a kenyér, a toll, a szabadság.” A boldog, megrázkódtatások
nélküli szerelem tehát pacifikálja a természetet, extatikusságában is békéssé
és nyugodttá teszi, amire nagy szükség is van, mert az értelem legfélelme-
tesebb ellensége éppen a természet, az ösztönvilág, amely adott esetben az
értelmetlenség jármát kényszerítheti az ember testi-lelki-értelmi valóságára.
Az értelemnek ezt a fajta veszélyeztetettségét rögzíti *A szörny* című vers,

a felszín és a mélység Freud által is bőségesen kiaknázott metaforájával élve: „Agyvelőm: tó. Hasznos, komoly. / Hullámzik déltől hajnalig, / virágot öntöz, fényt sodor, / s a mélyén lent egy szörny lakik.”

46 Nemes Nagy költészetének értelmezésében a tér- és a testta-
pasztalatok feltárása mellett a nőiség szerepeinek vizsgálata került
az utóbbi időben napirendre. Valójában ez sem új irány. Én magam
már 1999-ben szorgalmaztam ezt egy előadásomban⁸. A két vizsgálati szem-
pontot összekapcsolhatóvá teszi a *Női táj* című vers, amely a bemutatott táj-
nak szexust kölcsönöz, amelyben láthatóvá teszi a szubjektum idegenségét,
a nőiben való elhelyezhetetlenségét: „zavartalan állok, nézelődöm: / e női
tájban mit tegyek?”

A táj és a test lehetséges viszonyának poétikai konstrukciójában ez a
költészet kezdetben a 19. századból örökölt modellt működtette tovább. Köz-
ismert, hogy Husserl megkülönböztette egymástól a tárgyként értett testet
(Körper) a pszichológiai-fiziológiai testiségtől (Leib). Az utóbbit az ittlét
tünteti ki a szemlélet számára kínáló minden egyéb tárgyhoz képest, ame-
lyek a szemléltől valamilyen távolságra vannak, és így objektumként jelen-
nek meg.⁹ Amikor a táj elemei és eseményei a maguk konkrétságában az
elvonat testi-lelki-intellektuális tapasztalatok hasonlataiként és metaforái-
ként jelennek meg Nemes Nagy korai verseiben, nem lép ki a szubjektumnak
és az objektumnak abból a tárgyiasító viszonyából, amelyet a nézés képvisel.
Még a *Százazvillám* sokat idézett antológiadarabjában, a *Mesterségemhez*
című versben is ezzel a konstrukcióval találkozunk¹⁰, míg az ugyanitt talál-
ható *Tájképekben*, annak is az *Otthon* című részében alapvetően más, jóval
komplexebb viszony tétéleződik. A változás a szemünk előtt zajlik. A harma-
dik szakasz első két sora még a fent leírt modellt követi, amelyben a test és
a táj jól elkülöníthető, lényegszerűségében különböző entitás marad, éppen
ez teszi lehetővé a hasonlati szerkezet felvázolását: „Mint egy folyó, nyug-
szom az ágyban / vásznon-völgyeken, halmokon.” A következő sorokban azon-
ban valami váratlan, a táj és a test Nemes Nagynál eddig megismert
viszonyától gyökeresen eltérő történik.

*Testből idővé válva lassan
a naptól éjbe így uszom.*

*És éjszaka, elcsöndesedve,
partjaimról magasba röppen
kődöt kavarva egy madár,
és némán kóvályog fölöttem.*

E sorokban Nemes Nagy szakít az önmagukat jelentő dolgok látványából kiinduló realista térábrázolással, ami korai költészetének egyik jellemzője volt, később azonban egyre inkább olyan homogén gondolati terek létrehozására törekedett, amelyekben nincs lehetőség a szimbolista értelemképzésre, és a realista ábrázolással szemben zárt univerzumot határoz meg. Az idézett versben a táj a test transzcendens képeként jelenik meg. Felszámolódik a korábban világos szemléleti határokat kijelölő szubjektum-objektum viszony, hiszen az én nem a perspektíva hordozójaként lép elé. Ilyesfajta prezencia előállítására már nincs is módja. Maga is tájszerűvé változik, vagyis közelsége ellenére távoli, elérhetetlen instancia válik belőle, rögzítetlen, és ennek köszönhetően eleven, folyamatos változásban lévő.¹¹ A versben azonban két párhuzamos mozgás figyelhető meg. A test térbeliségének nem csupán a táj lesz a transzcendens megfelelője, hanem az idő is. Nemes Nagy érett költészetére ez a kettőség lesz jellemző. A megélhető táj és a tájszerűvé váló személyesség egyaránt a tér és az idő chiazmusából teremtődik meg. A chiazmus nála is egyfajta orfikus alakzat megnyilvánulása, jóllehet az alakzat más jellegű, mint az, amelyet Rilke költészetében Pór Péter feltár. Ő a következőképpen határozta meg az orfikus alakzat rilkei változatát: „az átváltozás poétikájában minden egyedi létező, vagyis minden új vers önnönmaga, művészileg megteremtendő belső transzcendenciája felé irányul; (...). Egy jelzősorozattal definiálva: minden egyes *orfikus alakzat* individuális, zárt, önkényes, szükségszerű és egyetemes érvényű”¹² A *Szárazvillám* esetében a személyesség irányul saját művészileg megteremtendő transzcendenciája felé, ami hasonlóképpen individuális, zárt és önkényes, de nem egyetemes nyelvi szerkezetet eredményez. A transzcendencia, ami felé a testi-individuális lét átváltozása irányul, mediálisan megragadhatatlan, érzékelhetetlen marad, soha sem válik adottá a percepció számára. A köd és a némaság együtt mind képi, mind audiális oldalról kikezdi a költészet hagyományos értelemben vett szemléletességét. A vers képisége, ami a látás lehetőségének elbizonytalanodását foglalja magában, valamint a vers elhangzásának audiális tapasztalata, ami viszont a madár röptének némaságával, hangtalanságával kerül ellentétbe, egyaránt a chiazmus szimultán gondolati szerkezetének megfelelően szervezi meg a vers értelmi rendjét.

A tájélmény és a testtapasztalat azonosságára Nemes Nagy későbbi költészetében is több példa akad. A legismertebb ezek közül *A gejzír* című vers. A táj és a test képi összeolvadása ebben a versben is abban a pillanatban válik teljessé, amikor a szöveg a nem testire, a képként megragadhatatlanra utal intencióként. A chiazmus alakzatába írt differencia-elv egyszerre foglalja magában a dolog létének pozitívitasát és a dolog transzcendenciájának negatívitasát, ami a nyelv katakrétkus funkcióját lendíti mozgásba.

Akkor kivágódott. S ott maradt.
Egy hosszú, függőleges pillanat,
gőzölgő jégmezőkbe tűzve.
Maga az ugrás, testtelen,
48 víznemű izmok színezüstje,
kinyúlva, képtelen Aztán lehullt.

A vers egésze értelmezhető erotikus allegóriaként is. Ebben az esetben olyan értelmezéshez jutunk, amely a tér egészének és egyes elemeinek szimbolikus jelentést¹³ tulajdonít, és így lényegében eltünteti a szöveg képi szerkezetéből a tájszerűt, és csak a testit engedi a felszínen megjelenni. Ez az értelmezés aligha volna beilleszthető a Nemes Nagy-lírában lezajló átfogóbb poétikai folyamatokba, mert nem igen akad más olyan verse, amely kapcsolatba lenne hozható az európai költészet szimbolikus térszemléleti hagyományával. Az ilyen értelmezés megnyitja az utat a kétes pszichologizálás előtt, amennyiben egyszerre láttatja a szövegben a hártás és a vágyteljesítés nyomait, feltételezve, hogy a tájszerű a hártott testi tapasztalat metonímiája volna. Egy ilyen értelmezés a szerzői szubjektumra visszavetítve írná át a képrendszer kiteljesedésének folyamatát. Én magam két okból nem lépek erre az útra. A maga összetettségében és chiasztikus bizonytalanságában szeretném látni és láttatni a vers poétikai szerkezetét. Másrészt a vers lényeges poétikai vonásának tartom, hogy a *Tájképek*ből idézett részlettel ellentétben nincs nyelvi nyoma benne az én jelenlétének. Nemes Nagy költészete itt sajátítja el azt a fajta poétikai gondolkodást, amelyet Rilke levélrészletében ismertünk fel. De van egy jelentős különbség. Rilke levélrészletében temporális változások nem játszanak szerepet a táj látványában. Az időszemlélet kizárólag a jelenbeliséget, a prezenciát teszi megragadhatóvá, így a metafizikai rend tisztán térbeli eloszlásként, viszonyrendszerként valósul meg. Ez a szemlélet Rilke kései, a *Duinói elégiák* utáni költészetére jellemző, amely így szembeállítható az *Új versek* idején uralkodó poétikával. Nemes Nagy verse a levélrészlettel ellentétben, és az *Új verseket* író Rilke szemléletével rokonítható módon egy esemény folyamatát beszéli el. A *gejzír* mint poétikai tárgy keletkezését, kifejlését, amely egyszersmind a tárgyban kezdetben láthatatlan lényeg, a vadállóság kifejlését is jelenti: „S meg-megrándult az akna odva, / amint hördülve, távolodva, / még visszadobbant vadállat szíve.” A vers a rilkei értelemben vett Dingwerdung elsajátításának talán leginkább példászerű teljesítménye a modern magyar költészetben. Rilke a teret és annak transzcendenciáját egyetlen művészileg teremtett, egyedi, dologszerű létezőbe helyezte, hogy létrejötte közben egy homogén, zárt és egyetlen világ álljon elő, amelyben önmaga transzcendenciájaként válik láthatóvá és érzékelhetővé a dolog lényegszerűsége.¹⁴ Nemes Nagynál azonban – amint ezt a

Tájképek és *A gejzír* példája is mutatta – a látás és az érzékelés a dolog kifejlésének folyamatában önmaga negativitására, a látás és a hallás hiányára, a testtelenségre irányul. A transzcendencia tere ebben a költészetben kizárólag hiánytérként érzékelhető, ami vagy e tér ürességének köszönhető, vagy pedig annak, hogy a tapasztalat- és az érzékfölköttség, aminek létrejöttére a szemlélet rá van utalva, csak negativitásában válhat hozzáférhetővé a vers médiuma számára.

49

A tárgy transzcendenciájának hiányként, negativitásként való érzékelhetősége még nyilvánvalóbban fejeződik ki a *Fenyő* című versben. A vers első szakasza ugyanolyan konstellációszerű térvizonyokat vázol fel, mint Rilke 1921 őszén Lou Andreas-Saloménak írott levele. Mindezt anélkül teszi, hogy a szemlélet terében külön pozicionálná a nézőt. Azt hogy a tárgyra irányuló szemlélet eseményszerűségében és abból kirefektálhatatlanul jelen van a személyesség, mi sem mutatja világosabban, mint a paleolitikum említése, vagyis a földtörténeti idő reflexív bevitele a jelenben feltáruló látvány terébe. A személyesség tehát csak a reflexióban, a látványként, hangélményként és hőérzetként megmutatkozó összetett konstrukció temporális átfordításában válik jelöltté. Ez az átfordítás csakis annak köszönhetően mehet végbe, hogy a látvány eleve nem a realista ábrázolásként jelent meg, hanem homogén gondolati térként, amit a föld és a fű konstruktív metaforizáltsága (mágnesesség) világosan kifejez:

*Nagy, sárga ég. Egy hegygerinc
súlyosodik a síma rétre.*

*A mágnes-földön mozdulatlan
füvek sötét vasreszeléke.*

*Egy eltévedt vörösfenyő.
Valami zümmögés. Hideg.
Valami zümmögés: a kérge-foszlott,
pikkelyes-gyökerű fenyőoszlop
roppant törzsében most halad
egy paleolit távirat.*

A fenyő transzcendenciájának katakrétikus metaforája ebben a versben is egy madár lesz. A vers zárata közel áll a *Tájképek* idézett részletének utolsó két sorához, de a transzcendencia tagadások általi (ismeretlen, arctalan, vakablak, láthatatlan) megragadhatósága és a tárgy lényegszerűségének megmutatkozása, ami itt is a szív allegóriáját hívja elő, *A gejzírrel* is szoros rokonságba vonja a költeményt.

*Fönt egy madár, egy ismeretlen
 madár az égen összevont
 szemöldök, arctalan
 mögötte most a fény lelappad,
 hulló szemhéj, vakablak
 csak zümmögés, csak zúg az éj
 láthatatlan, fekete lombtól,
 színné gyűrődött sudarak
 fekete szíve feldorombol.*

A *Tájképektől* a *Fenyőig* tartó poétikai folyamat értelmezése mintha valóban alátámasztaná Lengyel Valéria észrevételét, amely szerint a saját testhez fűződő reflexív viszony szükségszerűen kívül kerül e költészet szemléletén, mert nem fér össze tárgyias, személytelen alapszerkezetével. Jóllehet a *Tájképek Otthon* című része még a saját test reflexiójából bontakoztatta ki értelmi rendjét, úgy vélhetnénk, ilyesmire a későbbiekben, amikor Nemes Nagy rilkei indíttatású poétikája mind határozottabban megmutatkozott, már nem lesz mód. Ez azonban nincsen így. Amint a *Napforduló* egy másik költeménye, a *Hindu énekekből* első darabja, *A remete* bizonyítja, a saját test éppen úgy nem adott és kéznéllevő, mint a szemlélet bármely más tárgya, dologszerűsége éppen úgy rá van utalva önmaga transzcendenciájára, dologi mivoltának művi keletkeztetésére, mint bármi más, amit Nemes Nagy költészete térszerű, érzékletes konstrukciókba foglal.

*Tölgyfa nőtt
 Vállamon
 Húsom volt a földje telke
 Mellkasomat átölelte
 Gyökerével vérem merte
 Úgy karózta két karom*

*Száz madárral surrogott
 Röpködött miljom levél
 Úgy éltem a susogásban
 Mint szökőkút tála él
 Permetező csobogásban
 És ha este jött a szél
 Égi ormok torlaszok
 Minden levele-fonákján
 Egy-egy csillag bujdosott*

A vers módot ad az eddig látottak pontosítására, kiegészítésére. A dolog transzcendens megfelelője Nemes Nagy költészetében maga is dologszerű, testtel és kiterjedéssel rendelkezik, még akkor is, ha ez a transzcendens testnek a pusztá léte érzékelhető, a milyenségét sem a látás, sem a hallás, sem a tapintás nem foghatja fel. A transzcendens testszerűsége mégsem vezeti vissza ezt a költészetet a szimbolista szemléletek közegébe, jóllehet a modern értelemben vett szimbólum éppen a szimbólumként megjelenített tárgy transzcendenciáját fejezi ki. Ilyesmi azért nem következik be Nemes Nagynál, mert a transzcendens test is része a színre vitt táj- és testképeknek, szimbólumként nem izolálható belőlük. A *Hindu énekekből* itt idézett sorai is ezt támasztják alá. A tölgyfa a saját test transzcendenciájának tárgya, amely égi ormokkal, csillagokkal közös szemléleti szerkezetbe emeli a természetitől és a transzcendenstől elválasztott saját testet. A tölgyfa képe azonban nem válik el a testétől. A kép egyszerre test- és tájszerű, ekképp teljes mértékben homogén és zárt. Ez a chiazmus a verset hangi kapcsolatokon és anagrammatikus áttételeken nyugvó, rendkívül gazdag anyagszerű mintázatként, szövegtestként szervezi meg. A telke/lelte rím utal a 'lelke' szó látens jelenlétére. A „vérem merte” szókapcsolat a 'rem' hangsor inverzióját, míg a „karóztá [...] karom” a 'kar' hangsor ismétlését tartalmazza. Így a nyelvnek nincs szüksége a szubjektivitás közvetítő erejére, hogy önmagával szembesüljön, mert a jelentés nem valami távol levő eljövételében, hanem a nyelv materialításában és figurativitásában valósul meg.

¹ Lengyel Valéria: *Elfördített fejek. Térkonstrukciók Nemes Nagy Ágnes költészetében*. L'Harmattan, Bp., 2015.

² Lengyel Valéria: i.m., 95-96.

³ Lengyel Valéria: i.m., 96.

⁴ Id. Peter Por, *Die orphische Figur*, C. Winter Verlag, Heidelberg, 1997. 101.

⁵ R.M. Rilke, *Lou Andreas-Salomé, Briefwechsel*, Hg. v. Ernst Pfeiffer, Insel Verlag, Frankfurt am Mai, 1975. 432-433.

⁶ Judith Ryan, *Umschlag und Verwandlung. Poetische Struktur und Dichtungstheorie in R. M. Rilkes Lyrik der mittleren Periode*, Winkler Verlag, München, 1972. 74.

⁷ Nemes Nagy Ágnes: *A szerelemről*, Holmi 2008. 5. 602-603.

⁸ Schein Gábor: „...egyszer férfi lehettem, férfi”. A „nő” és a „férfi” metaforikus mozgásai Nemes Nagy Ágnesnél, in: *Asszonyorsok a 20. században*, szerk. Balogh Margit, S Nagy Katalin, BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék; Szociális- és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Bp., 2000. 201-207.

⁹ „Vorläufig müssen wir sagen: ich habe alle Dinge mir gegenüber, sie sind alle »dort« – mit Ausnahme eines einzigen, eben des Leibes, der immer »hier« ist.” Edmund Husserl, *Die Konstitution der seelischen Realität durch den Leib*, in: *Husserliana*. 4., szerk. Marly Biemel, Nijhoff, Den Haag, 1952, 159.

¹⁰ „Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhited: fontos élnem. / Erkölc és rémület között / egyszerre fényben és vaksötétben, mint egy villámszaggatta táj / szikláin”

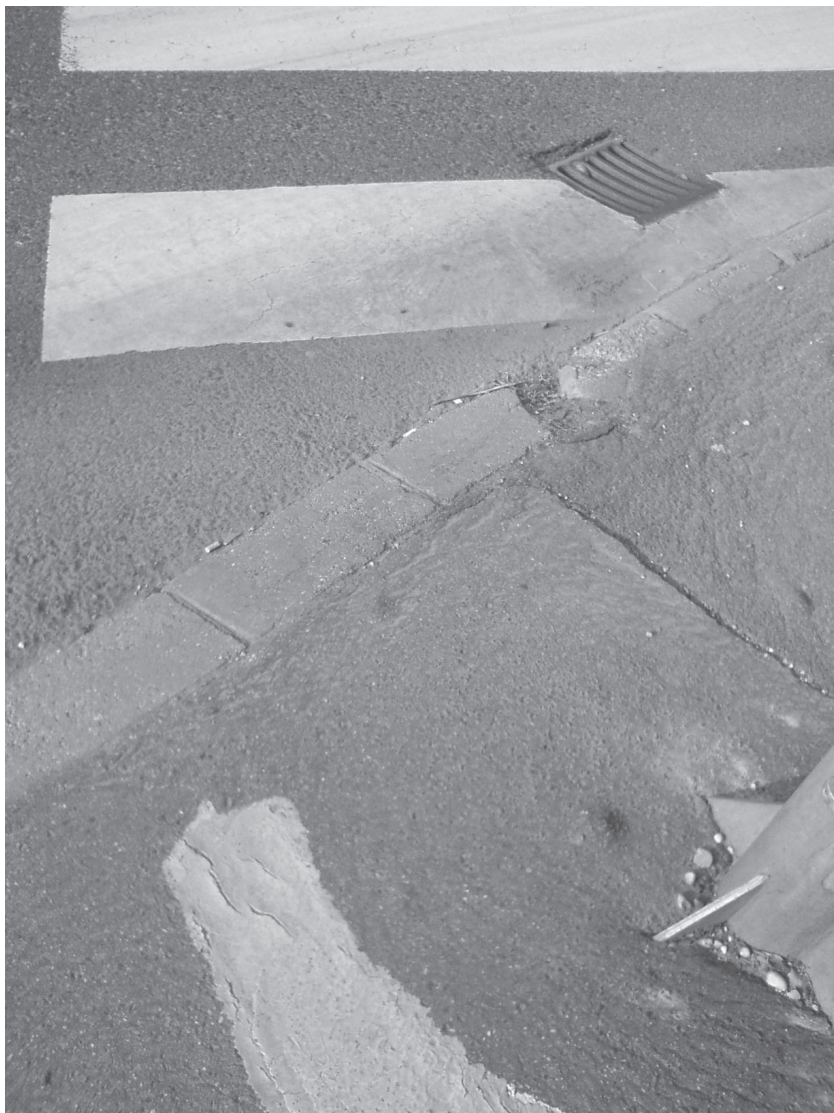
¹¹ „És mégis: a test közelsége ellenére a legtávolabbi, legelérhetetlenebb instancia, mert rögzíthetetlen. Az élő test csak a jelenlétben tudja fenntartani magát, minden megragadás, az objektiváció minden kísérlete halotti pózba merevíti. Olyan paradoxon ez, amelyen még »a nyelv mesztere«, a költő sem tud túllépni.” Széplaky Gerda, A halott test grammatikája, Helikon 2011/1–2, 146

52

¹² Pór Péter: Léted felirata, Balassi, Budapest, 2002. 165.

¹³ Peter Por: Die orphische Figur, 81.

¹⁴ Peter Por: i.m., 84.

„Meghalt Nagy László. Mai napig az életörömöt és a halálfélelmet ‘tanította’ felsőfokon. Ezentúl a halált is. Ahogy nincs befejezett élet, befejezett életmű sincsen. Mindkettőre egyedül a halál rakhat tetőt. Csak most látjuk: Nagy László ‘háza’ tökéletes, gyönyörű egész.” – írja Pilinszky János egy 1978-as bejegyzésben az *Új Ember*-ben. Írásával a pátosz és az étosz folytonosan fennálló kettősségéből Nagy László kapcsán ez utóbbira helyezi a hangsúlyt.

Szalagy Csilla 53

KÉPRE KÉP

Nagy László és Pilinszky János

A *pátosznak*, mint felkorbácsolt érzelmenek, s az *étosznak*, mint a szelíd, nyugodt érzelmenek olykor egymásba is fordul minőségeiből jellegzetesen az előbbi „parancsol”, „felkavar”, s a költemények érzelmi állapotát kitartott magas szintre viszi – hol dalszerű formában, hol a hosszúversek végtelenül hullámzó, nagy ívet átölelő mondataiban. A pátosz hangja a Nagy László-költészet egyik központi kérdésének körébe is bevezet: hogyan valósul meg a költemények magas érzelmi-indulati hőfokának fenntartása, mi szolgál ennek költészeti alapvetéseként? Ekképp a dalszerű forma rövidebb mondatai is a végtelenített mondategységek helyett (vagy poétikai előzményeiként) állnak, s rövidségükkel a kifejeződés sűrített megformálásaival való „nyers kimondás”¹ megragadó metaforikus rendjét közvetítik.

A *Himnusz minden időben* (1965) kötet egy cikluscímét is adó *Szerelmem, csonttörő élet* már címében megidéri néhány irányadó jellegzetességét: egyrészt az azonosítás és mellérendelés lebegtetett, bizonyossággal el nem dönthető képzetait, másrészt a szenvedély és fájdalom konvencionális összevonási lehetőségben feltárolt látszólagos önellentmondást, továbbá az *életbe* életet, mozgalmasságot lehelő igei alakot, így a cselekvésképzetet bevonó melléknévi igenevet mint jelzői összetevőt („csonttörő”), az aktivitás folytatólagos jelenlétének érzékletes nyelvi képződményét.

A költemény képei három elképzelt síkon folynak, melyben inkább széttartó, nehezen összeegyeztethető dimenziói kapcsolódnak össze – amennyire csak lehet – szerves egységgé: a kórterem a halál terének profán vízióit („ahol csak a nyüvek laknak”) kapcsolják az ágyra feszített megváltói képzetekkel („itt vagyunk, szögezve ágyra, ”), melyben a szakralitás mint együttes szenvedést erősítő képzet kap szót a mitikus és közösségi szerepű többes szám első személy használatával. Mindez azonban egy további beszédhelyzettel bővül, az egyéni passió is jelenetездik az eddigieket a maga hatókörébe vonva a „Ne rettegjétek, barátok” megszólító modalitása következtében. A halál tere, s a belőle emelkedő mitikus tér ezáltal előkészítőjévé válik az

egyéni szenvedéstörténetnek. Mindeközben az első tér majd minden képe megfeleltethető a valóság egyes szegmenseinek, vagyis a kórházi környezetnek, a betegség következtében előálló mozdulatlanságra kényszerített léthelyzetnek, a mitikus közösségi tér pedig a szenvedéstörténet egyes stációinak felel meg – víziókban szatirikusan is megidézve a múlt egyes jeleneteit, például: „szoknyazivatarban s bú-bajt / pukkasztó hadakozásban”. Egy pillanatra elidőzve a „Zaklatott, zsúfolt fejünknel / váza áll, virágszál bókol” sornál, e kép utóéletét fedezhetjük fel Takács Zsuzsa egy költeményében, miként a 2013-as megjelenésű *Tiltott nyelv* kötet kórházi haldoklást megidéző ciklusának a *Ha érintene bárki* című darabjában a fenti sor a következőképp új életre kel: „Egy ablakban gyerekfej nagyságú, / fekete muskátlik bólongatnak. Egy /öntözőkanna hullatja rájuk könnyeit.”. A virágok antropomorf tételezése, növényi mozdulataikat *bókoló* illetőleg *bólongató* hasonlóságban látó, létezésükkel az indulatot megengedő érzelmi áramlatokkal, beleérző simulékonyssággal, empatikus hűséggel ellentételező világát értékeli mindkét vers beszélője.

Ettől azonban eltér a harmadik dimenzió, melyben a víziók az eddigieknél erőteljesebb érzeteket hívnak elő („Vaskérdőjellel / besütve dobog a szívem.”), fogalmi elemekkel, s itt kap különösen értelmezésre szoruló szerepet az azonosítás és mellérendelés kérdésköre. Míg a metafora olyan átvitelt tartalmaz, melyben az azonosított és az azonos, mint a szókép egyes elemei valamilyen közös ponton hasonlóság alapján kapcsolódnak össze, itt ez a képi jellemző valójában műveleti lehetőséggé válik. Hogy ez azonban feszültséggel teljes lesz, hiszen biztonsággal el nem dönthető, mindvégig lebegtetett jelentésmezőket érint, azt jól jelzik az írásjelek gyors vágásai: kettőspont (az azonosítás, átvitel konkrét jelzéseként) és vessző (gyakrabban a felsorolás, az egymás mellé rendelő szerkezetek jeleként) váltakoznak az egyes egységek között: „Itt belül vad havazások / függönyén délibáb táncol: / játékos, csonttörő élet: / bolondulok érted: hiányzol.” Ezzel a bizonytalansággal, s a továbbra is mozdulatlan, külső képzetekkel azonban merőben ellentétes az a költői erő, mellyel ezek az utolsó sorok szólnak: a kijelentések sűrű variációiban valósul meg a kimondás és ki nem mondás paradoxona egyúttal, a költői beszéd további homályosítása, miként valójában nyitott marad annak határozott tartalma és irányultsága (a megszólítás címzettje), mint ezt a kettőspontok sűrűn egymásba nyitása a grammatika szintjén jelöli. Az érzéki, csalóka („délibáb”) és az átvitt értelmű, ám nem rögzített jelentésmezővel bíró kifejezés („hiányzol”) által a kimondásnak teremtődik egy nyílt, felszíni, s egy lappangó, elhallgatott része – ez a vers enigmája, s ennek érzékeltetése adja a sorok erősen bevéső indulati alapját.

Az indulat ugyan az utolsó sorokban különösen átütő a kimondott kimondatlan volta következtében, melyet közelebbről a „délibáb” eleve vizionális

metaforája érint, azonban mindez hosszas előkészítés eredménye. Első feltűnésekor ugyanis, a halál terének megjelenítésekor még a fájdalom előhívta tehetetlenség, majd a tehetetlen düh formáját hordozza, s később is folyamatosan erősödik, míg a költemény végére átfordul (ahogy ezt már a vers címe megelőlegezte), vagyis a szenvedéstörténet erőteljes érzelmi jelenetezésen át válik az önromboló erőkből (vers)teremtővé, (élet)alkotóvá. Ez az átváltozás felidézi Babits Mihály versét, a *Mint forró csontok a máglyánt*, ám míg ott az előkészületet az átváltozásra a kiüresedés vallásos pozíciójával alapozza meg („Lelkemet kiürítettem,/ mint aki nagyobb vendéget vár.”), itt a kényszerű dologtalanságból az indulatiság vezet ki, ezáltal válik alkotóerővel teljessé a mozdulataiban ugyan passzivitásra kényszerített, ám belső viszonylataiban határozottan aktív beszélő.

55

Új Forrás 2016/10 – Szalagyi Csilla: Képre kép
Nagy László és Pilinszky János

Nagy László és Pilinszky János - kiknek közelebbi személyes ismeretsége meghatározóan az 1953-as évtől datálódik, hiszen ekkor hívta Kodály Zoltán a *Kisdobos* gyermekfolyóirathoz többek között őket is munkatársnak - költészeti vonzódásainak közös területe a József Attila-i költészetben kibontakozó metaforikus képi világ. De míg a Pilinszky-versek (főként az 1946-os megjelenésű *Trapéz és korlát* című kötetben) meghatározóan kozmikus hiányállapotok megtestesítőjeként tekint rá, addig a Nagy László-költészet a fájdalom formáinak pozitív alakzataival építi bele vizionális-látomásos poétikájába². Látványos példa erre a különbségre az egybecsengő kezdő sorok egymás mellé állítása, a mitizáló többes szám első személyből hangzó „Csillagdobáló szemeink / iszonyúan beszakadtak” vizuális alakzata Nagy Lászlónál, illetőleg a metafizikai légüres teret megidéző, létbevágó hiányállapotokat rögzítő mitikus többes szám első személy jeleneteződése a belévetettségek-metaforában Pilinszkyknél: „Csillaghálóban hanyódnak / partravont halak,” (*Halak a hálóban*). A testi fájdalom jelenlétét igei összetevővel (csillagot dobáló), illetőleg a fizikai-lelki kiszolgáltatottságot két névszó összevonásával (csillagok hálójában) hangsúlyozó sorok eltérő hangsúllyal, ám tematikusan egymáshoz kapcsolódóan a keresztény szimbólumrendszerbe épülnek. A versek hangzósága, a halk és fojtott hangzástól (Pilinszky Jánosnál „suttogunk” – Nagy Lászlónál „susogunk”) az életben tartó testi lüktetés némíthatatlan hangjait (Pilinszky János *Parafrazisában* „dadogva és dobogva” – Nagy Lászlónál „dobog a szívem”, „dobogunk”), valamint az egymás ellen harcoló, mégis a szenvedésben a közös létállapotot idézi, ami újjól jelzi a két költészet belső kapcsolódási pontját, mint azt a következő sorok összehasonlítása is mutatja Pilinszkyknél: „szűrő kövek, kavicsok közt / fuldokolva kell / egymás ellen élnünk-halunk! / Szívünk megremeg. / Vergődésünk testvérünket / sebzi, fojtja meg.” – majd

Nagy Lászlónál: „Kint űztük egymást, most íme, / itt vagyunk, szögezve ágyra”. De a „susogunk a pusztá falaknak” sora is emlékeztet a Pilinszky-költészet jellegzetes térképzetekre, melyekhez idézhetjük akár a szintén korábban keletkezett *Négysorost*, akár az elsőként 1962-ben publikált 56 *Utószót* („A falakon hideg lobog. / Sírásom mázoló a falra.”). A szenvedéstörténet folytatólagos jelenlétéhez társul a verszárlat hasonló mondattani fordulata feltűnően közös poétikai összetevőként, hiszen a megszólítás az eddigiekhez képes váltást jelent, ahogy Pilinszky *Parafrázisában*: „Ölj meg. Ne hagyj magamra.”, úgy Nagy Lászlónál: „bolondulok érted: hiányzol.”, napjainkban pedig Kántor Péter *Dal az ifjúságról* költeményében: „A pokolba veled!... Hiányzol!”.

A *Szerelmem, csonttörő élet* már említett dobogó hanghatása, a közös szenvedéstörténet megidézése, a verszárlat váltása a *Halak a hálóban* és a *Parafrázis* szorosabb kapcsolódását sejtetik, azonban mintegy ellentétes előjellel, melyet a következő beszélgetésből vett részlet is megvilágít. Domokos Mátyás a következőt kérdezi Pilinszkytól: „S talán ugyanerre utal Nagy László egyik versének, a *Ragyogtam én is* címűnek az utolsó két sora: „Tudd meg, én csupán most élek, amikor szólok, amikor szólok. Egyébként halott vagyok.” Pilinszky válasza: – „Nagyon nehéz egy jó verssel perelni, amely a maga pozíciójában igaz és teljes. De én úgy gondolom, hogy élet és halál egymást – egymásnak ellentmondva – feltételezik. Én azt mondtam, hogy a vers szinkronban van önmagával, de én – írása közben halott vagyok.”³ Vagyis míg alkotás-lélektani szempontból az értelmezésbe vont költemények tanúsága szerint karakteresek a különbségek, a földi létezést megjelenítő, majd azt elemeiben látomásosan láttató képvilág területén rokonítható a két költészet, képre kép születik.

Így amit a *Szerelmem, csonttörő élet* poétikája a fájdalomon keresztül fordított indulati tartalmakon át véghezvisz, azt a *Menyegző* menyasszonyának és vőlegényének egybekelése tettként is, tettében pedig poétikai programként is megvalósít. Ebben a magas hőfokon tartott szövegmozgásban, melyet a *Menyegző* megidéz, a statikusság, az állókép lesz a legterhelőbb – ennek súlya, tömege és mozdíthatatlansága ellenáll a történetmondásnak, mint a kimondás egyenes vonalú elbeszélhetőségébe vetett bizalomnak – a költeménynek ez a nehézségi értéke, melyet nem old fel sem az ismétlés, sem a látomászerűen megjelenített köznapi élet egy-egy mozaikkockája, sem a jegyespár eltökéltsége, miszerint a rend „általunk jönne világra”.

A *Menyegző* mondatszerkezetének tétje, hogy a szerkezet képes-e a minden határon túl is elnyújtott mondatok retorikus funkcióit is önnön uralma alá vonni, s ez különösen jól érzékeltethető, ha melléállítjuk Babits Mihály egy versének részletét, hiszen a *Vetkőző lelkekben* az ugyancsak hőmpölygő versfolyam egy apró mozgásokkal tarkított képe („Úgy állunk a

parton, mint halálra jegyzett boldog szeretők / meztelen és vesztég állnak és reszketnek a tenger előtt.”) olyan óriásira duzzasztott áramlatba illeszkedve nyílik meg Nagy Lászlónál, melynek nem csak szembenézve, de átlényegülve is metaforája a tenger. Vagyis nem csupán a tengerrel szemben áll a jegyespár, de a tengerrel átlényegülten, a múltat, jelent, 57 jövőt egyetlen összefüggő folyamként szétárasztó végtelenben. Így lesz egy testté – ahogy a jegyespár, úgy élet és költészet, akár csak az *Életem* című életrajzi vallomásban is elválasztás nélkül egybeér költészeti ambíció és magánélet, hiszen a mondatokat nem töri meg új bekezdés, mindössze egy mondatzáró írásjel – talán az egymás mellé illesztéssel jelezve azt a jellegzetes vonást, mely a bevezetésben idézett Pilinszky-megemlékezés soraiban is fellelhető Nagy László-i „gyengéd”, „meggyőző”, „jöindulatot keltő” *éthosz* megalapozója is lehetett: „Költői erővel, kemény metaforákkal menni az álság falai ellen. Ekkor szerettem meg újra Adyt. 1952 nyarán feleségül vettem Szécsi Margitot.”

Új Forrás 2016/10 – Szalagyi Csilla: Képre kép
Nagy László és Pilinszky János

¹ TOLCSVAI NAGY Gábor, *Nagy László*, Kalligram, Pozsony, 1998, 22.

² A két költészet rokonságát jelezte már Jánosi Zoltán is: „De lényegsűrítő alkata rokonítja ezt a centrumot képző poétikai modellt Pilinszky Jánoséval is. Pilinszky a szenvedő ember pozíciójából méri fel a fizikai és a transzcendens mindenséget, Nagy László pedig [...] a küzdő hős szemszögéből alkotja meg világképét.” JÁNOSI Zoltán: *Nagy László és kora*, in: „Szólitlak, hattyú”, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2006, 12. Emellett Tüskés Tibor ket-tejük művészetszemléletét látta összeegyeztethetőnek: TÜSKÉS Tibor, *Nagy László: Inkarnáció ezüstben*, in: „Inkarnáció ezüstben” *Tanulmányok Nagy Lászlóról*, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1996, 30.

³ DOMOKOS Mátyás: *Költői jelenlét*, in: PILINSZKY János, *Beszélgetések*, Századvég, 1994, 247.

Tóth Krisztina *Világadapter* című verseskötetének középpontjában az idő áll, s ezzel szoros összefüggésben az elmúlás gondolata. Bizonyos értelemben számvetéskötetnek is tekinthetjük ezt a négy ciklust, ahogyan valaki „az

58 Pethő Anita

IDŐ VAN!

Tóth Krisztina: *Világadapter*

tete, s sok közös vonást mutat a korábbiakkal (*Az árnyékember, Porhó, Síró ponyva*), halál és veszteség ilyen intenzív jelenléte a versekben azonban megdöbbentően újszerűvé is teszi egyben a könyvet.

Az első, *Futamidő* című ciklus erőteljesen rányomja bélyegét az egész kötetre. Az a többször is visszatérő és közvetlen, egyszerű szavakkal kifejezett motívum, hogy az embernek idővel egyre több a saját halottja („Halott nevek a mobilomban, / egyre többen”, *Memóriakártya*) már-már sokkolja az olvasót, és egyben be is rántja a kötet egyéni hangulati és érzelmi világába. Az érzés kitart a szolidabb *Turista* és a tematikailag nem igazán ebbe a közegbe illő *Tanítvány* ciklusokon keresztül is, hogy a kötet végére még mélyebbé és erőteljesebbé váljon.

Ez a hangsúlyos első ciklus engem részben Turi Tímea *A dolgok, amikről nem beszélünk* című kötetére emlékeztet. Turi a fiatal felnőtt és a (házas, családós) felnőtt közti változást ragadja meg azzal, hogy kimondja a változás apró, hétköznapi mozzanatokban fellelhető tényét. Tóth Krisztina pedig egy korszakkal későbbi állapotból formálja verssé azokat a tapasztalatokat, amikor felszínes szófordulatokat („Hogy vagytok?”, „össze kéne már jönni egyszer”, *Hogy vagytok?*) kerülgeti az ember, nehogy valami másról, fontosabbról kelljen beszélni. „Tiszta erőből másra gondolsz” (*Üzenet*), mintsem, hogy szembenézz azzal, ki volt az a nő, aki rád szólt a villamoson („Fogalmad sincs, hogy ki vagyok, ugye?”), honnan ismered, s hogy egyáltalán miért is kellemtlen gondolni erre.

Az idő többféleképpen jut szerephez a kötetben. Tóth Krisztina eljátszik a motívumból kibontható képekkel, ahogyan például a „húzni az időt” szófordulatot szó szerint, mint egy mozdulatsort írja le: „Húzom az időt, át az életem / árnyas rengetegén: a lába összekötve, / húzom magam után, elejtve vonszolom, / mint egy szánkót, a holt időt.” (*Idő, idő, idő*) Ezt a verset dühös, ingerlékeny monológként képzelem el, ahogyan a benne megszólaló szubjektum már-már hisztérikusan kérdezi, miért jön mindig mindenki az idővel, miért

emberélet útjának felén” túli nézőpontból, mint egy folyó feletti hídon épp átérve visszatekint a maga mögött hagyott túlpartra. A *Magas labda* 2009-es megjelenése óta a *Világadapter* Tóth Krisztina egyetlen verses kö-

mindig minden az időről szól? Ezt a hatását erősíti a szó háromszor egymás utáni címbeli szerepeltetése is. Ugyancsak a kötet e darabjában érződik a leginkább, hogy mennyire női szemszögből beszél Tóth, azt írja: „Ki ne fuss az időből [...] lekésed az utolsó buszt, a legnagyobb szerelmet, / nem lehetsz balett-táncos, nem lehetsz fiatal anya, / öreg anya sem lehetsz”. 59 Mintha bizony ez az élethelyzet – a „nénisedés”, ahogy egy helyütt írja – sokkal komplikáltabb lenne a nők esetében, akiket amúgy is jobban gúzsba köt a különféle, sokszor egymással ellentmondó elvárások hálózata és az ehhez kötődő megfelelési kényszer, mint a férfiakat. Mint ahogyan – vissza-utalva a Turi-kötetre – sokkal inkább készlet önreflexióra és folytonos számvetésre a korábbi Én-nel kapcsolatban az élet nagy fordulópontjain, miközben a férfiak, bár talán már kopaszodnak is, de önfelelt gyerek módjára társaloghatnak világmegváltó gondolataikról.

Hogy az egykori Én és a mostani Én mennyire nem egy és ugyanaz személy Tóth verseiben sem, azt a kötet címadó darabja, a *Világadapter* érzékelteti talán legjobban. Megint csak egy apró, banális hétköznapi jelent révén: az egykor volt fiatal nő egy sálát vett meg inkább, mint azt az eszközt, ami a jelenbeli szereplő számára hasznos volna. Csupán az utolsó két sor – ahogy írja: „fiatal voltam és jól állt az a sál” – kell hozzá, hogy áthidalhatatlan szakadékot képezzen egykor és most között.

Az idő lehet a hiány metaforája is, egy kirándulás során a meglátogatott város főterén látott díszes óra „mérte a veled nem töltött időt” (*Turista*). Lehet az életnek az a szegmense, amivel a vers alanya sosem tudott bánni, hiszen az iskolában a napközis tanárnő is tudta, „én vagyok ott az egyetlen, / aki képtelen, hogy az időt leolvassa, / s ha kérdez, csak bámulok rá meredten” (*Háromnegyed*). Vagy jelentheti az idő magát az életet is, ami egyszerre olyan, mint egy csöpögő csap („Hogyha sokáig nem vagy itt, észrevétlenül elfolyik csak”, *Ház*) és egyben mégsem, mert nem lehet úgy megjavítani, ahogy a valós csapot a szerelő.

Másféleképpen jelenik meg az elmúlás a kötet utolsó ciklusában: az apahaldoklása, majd halála válik az elsődleges motívummá. Hétköznapi mozzanatokból építkezik megint csak a *Magnak jó lesz* című vers is, gazgyomlálás, tévékapcsolgatása, gyógyszerek rendezgetése a fiókban, s csak a legvégén az elhallgatva kimondott utalás arra, hogy mikor ősszel a magokat el lehet vetni, már nélküle kell azt megtenni. Tóth Krisztina egyszerre írja bele ezekben a versekbe a test elsovadását (az imént említetten túl például még a *Szobák*, vagy a *Fügefő*) és hogy akkor is meghal (még egyszer) valaki, ha egykori háza új lakói kivágnák kedvenc fáját és átrendezik a kertet. Eladni az ágyat, amiben meghalt, elosztogatni a ruhákat, amiket hordott – a téma ismételt a rutinszerűsége által, hogy mindenhol így vagy hasonlóképp megy ez, válik megrendítővé.

A *Tanítvány* címet viselő harmadik ciklus alkalmi szövegeket tartalmaz, mint például az *Inferno letterario, avagy a költő Paul Virilio kíséretében alászáll*, ami a *Litera* portál 10. elő-szilveszteri partijára készült. Ez a szöveg ugyanúgy az irodalmi világ gúnyirata, mint az *Egy (vagy két) gonosz bácsi*, aminek ajánlása „A százéves Kálnokynak” szól, és a sértődött idős szerző prototípusáról szól, aki sérelmezi, hogy egy díjat „helyette kaptam meg, pusztá / létezésemmel is kétségbe vonva / érdemeit, korát, sa-többbit” A versben groteszk jelenet bontakozik ki egy, pályatársa temetésén saját tiszteletpéldányait adó és másokét begyűjtő figura főszereplésével. A ciklusban akadnak olyan szövegek, amelyek a 4-5 éve újra trenddélvő közéleti költészet kategóriájába sorolhatók, s közismert szövegelmézyekkel dolgoznak (*A koravén cigány, Bánk, magában*). Ugyancsak parafrázis a titokzatos című *tiszlók* (József Attila: *Tiszta szívvel*) és *A házitündér*, ahol a nő szerepkonfliktusok (takarítás vagy versírás) jelennek meg Weöres Sándor *Bóbita* című versébe szöve. Idegennek hatnak ezek a szövegek a kötet többi részének érzelmvilágához képest, de nem igazán bosszantó a jelenlétük, vagy mondjuk úgy, épp csak a megfelelő mértékben.

Ami zavaró lehet – a könyv egészét tekintve –, egy-egy nehezen feljethető jelzős szerkezet („az oroslánarcú, foltos csecsemő”, *Hogy vagytok?*), túl patetikus zárlat („a PIN-kód: kettő, nulla, egy, négy”, *Memóriakártya*), vagy egy-egy a giccsbe átcsúszó versszak-kezdet („Hatvanmillió évig vártalak”, *Zsarnokgyík*).

A *Világadapter* megrendítő kötet – ismétlem meg legszívesebben még egyszer az első bekezdésben már említett jelzőt –, katartikus zárlattal. A *Hosszúalvó* (milyen szép metafora a halálra!) címet viselő látomásos költemény olyan lenyűgöző képekkel dolgozik, mint „óriási felhőtüdők rózsái”, „a fény hogyan gurguláz habot”, „ónos, örvényes álmok” „tűzzel földbe karcolt, füstölgő sebhelyek”, „lesüllyed-e a lélek majd a fenti mélybe” stb. Nem előzmények nélküli, úgy vélem, rokonítható a könyv olyan korábbi darabjaival, mint a *Menyegző*, („Minden csecsemőt kezek tolnak / fekete vízből a vak világra. / Minden születés ingó csónak / minden vőlegény sötét bárka.”) vagy a szintén a kötet végén található *Felejtő* („Kering a Föld, álmában nem érti meg a végtelent.”) s *Lék* („Fekete víz szülötte, süket álom. / Lassan ússzon feléd: / felbillent tankhajó az óceánon”) Ilyen előzményekkel válik igazán a *Hosszúalvó* a kötet egészét megkoronázó alkotássá. (*Magvető, Bp. 2016*)

Gál Ferenc kötete, *Az élet sűrűjében* a Palimpszeszt+PRAE.HU gondozásában jelent meg, négy évvel a szerző előző könyve, az *Ódák és más tagadások* után. Az új kötet ismét magában hordoz egyfajta műfajiságot, és annak szétrombolását is egyben. Ezúttal a bizánci egyház egyik himnuszfajtája, a huszonnégy soros költemény ideája lesz a kulcs!:

„[a] masszőr tenyerétől ajzva / sóhajunk könnyen magasztos / huszonnégy sorosra fut ki, / örök motívumainkkal.”
(*Elefántcsont*).

Murzsa Tímea 61

A LÍRA SŰRŰJÉBEN

Gál Ferenc: *Az élet sűrűjében*

Az élet sűrűjében versei egyszerre profának és szentek. Egyszer aranyosan, súlyos színekkel megfestett képek, ortodox ikonok, máskor pedig az utcai képmutogatók szórakoztató életképei. A hatás mindkét esetben azonos: a nép elámul, bevonódik. Az ikon esetében ez különösképpen igaz, hiszen az közvetítőként működik, ajtóként egy magasztosabb világra. Gál képei által azonban fel- és bemenetel helyett inkább alámerülhetünk valami misztikusba, a fénylő testek érzéki világába, amely menny helyett mintha a pokolra emlékeztetne.

A kötetet azonban a pokollal összekapcsolt tűz eleme helyett a víz háttárolja meg, a fürdők földalatti világa: „a lángoktól / az ágy a hármasként / a fürdő / oltárra hasonlít” (*Titkos történet*). A közeg, ahol a mindig más maszkot viselő lírai én beszélgetéseket hallgat ki, vagy maga is beszélgetéseket folytat, úszik, relaxál, de legfőképpen: figyel. Izmos, apollóni gyűrűférfiak veszik körül, öreg párkák kövesednek a medencék szélére. Mindezzel a buja közeget együtt az explicit szexualitás nem jellemző a szövegekre. A kötet képei ugyanis kimerevítettek, mozdulatlanok, vagy minimális mozgás jellemzi őket, az emberek pózolnak, a megfelelő ruhában, a megfelelő időben, Gál mint játékmester pedig kívülről rendezi őket alkotásának színpadán: „először a medvék érzik meg / a hajnalt. Majd a cirkusz többi állata / üvölt a fájdalomtól és a gyönyörtől. / Hozzájuk csatlakozhatunk mi, a nekünk megfelelő módon és időben. / A csakis ránk jellemző ruhában / és pózban, szabad emberekhez méltón.” (*Alapjázat*), vagy még egy példával szemléltetve: „[m]ár csak egy bibliai szörny hiányzik, / vagy egy nőköltő iskolázott hangja” (*Viszketegség*). Mindez azt is előre vetíti, hogy az alakok kevésbé emberiek, inkább tűnnek díszletnek, mitológiai alakoknak, szobroknak vagy szimbólumoknak. Vagy még inkább, emberiek, de maszkok mögé bújnak, ahogy az a remekül megválasztott borítón is látszik, Szilágyi Lenke *Cinetrip IV. New Era* című képén.

A szakralitással szemben azonban dolgozik a profanitás. A kötet három, római számmal ellátott egysége közül a harmadik tartalmaz több szöveget, amelybe a fővárosi, valós idejűnek tűnő hétköznapi beszűrődnek, anakronisztikusan megtörve a versek időterét: „Kávét főztem, üzene-
62 teimre válaszoltam, / és szokásomhoz híven legjobb ruhámban / indultam a rabszolgapiacra.” (*Május első napja*).

Elképesztően izgalmas magánmitológia ez, Lackfi János nem tévedett, amikor „szuggesztív mítoszteremtő”-nek nevezte a szerzőt az *Ódák és más tagadások* ajánlásakor. Gál Ferenc ugyanis nem illeszthető be a kortárs versbeszéd trendjeibe – holott például az intertextualitás jelen van *Az élet sűrűjében* verseiben is, több parafrázist is beépít a szerző, azonban jelentősen változtatva az idézett szövegeken –, sokkal inkább valami mélyről jövő, érzékekre ható líra ez, ahogy ezt a legtöbb kritika is hangsúlyozza. Azonban pusztán „öszönlírának” tekinteni a szövegeket hiba lenne, a szerző ugyanis *világot* teremt, amely folyamatosan újrakonstruálódik, de vissza-visszatérő figurákkal. Az *Ódák és más tagadásokból* megismert alakok itt is megjelennek, úgy tűnik, a víz tartósítja az éjszakai lényeket.

A mítosz itt annyiban is érdekes lehet, amennyiben magának a műfajnak a kulcsa a változásban, változékonyságban van. Gál Ferenc magánmitológiájában a cirkuszi figurák, állatok mellett ismerős mitologikus alakok és terek is megjelennek, gondolhatunk itt a knószoszi labirintusra, de a hárommellű szajhára is. Azonban a versek még egy helyről táplálkoznak, a keresztény kultúrkörből. A kettő nem zárja ki egymást, Northrop Frye a kereszténységgel kapcsolatban a „bibliai mítoszt” emlegeti *A metafora táguló világa* című szövegében. A Gál-kötet egyik meghatározó tere Bizánc, az ortodoxia fellegvára. Maga a cím, *Az élet sűrűjében* megidézi Dantét: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / mivel az igaz utat nem lelém.” A kötet harmincharmadik oldalán helyet kap *Az élet sűrűjében* című vers, a harmincegyedik oldalán pedig a kárpithasadásról olvashatunk, azonban mint majdnem minden kulturális hivatkozási pont a kötetben, ez is új kontextusba kerül, a menny helyett a pokolba nyílik az átjáró: „a drapéria bármely pillanatban / felhasadhat, mi pedig a patavas / örölte senki földjén kóborolhatunk” (*Ajánlás*), Péter kakasa helyett pedig csak „szélkakas nyikordul” (*Törzsasztal*). Ebben a különleges világban nagyon is fontos szerepe van a fogalmazónak, vagy máskor a képmutogatónak, aki próbálja hozzáférhetővé tenni a létet: „Világi szolgálatban állok. / Felettes énem jóváhagyásával / nyomtatott szövegé formálom / a jószok álmait, a szóbeszédet.” (*Kórusműhöz*)

Az élet sűrűjében oldás és kötés egyszerre munkál, olyan homogén, sűrű szövésű lírát teremtve, amely egyedi és egyszeri. Kicsit mintha saját tudatalattink színpadán állnánk, különböző arcok és maszkok körülöttünk, fejtse fel mindenki maga számára, neki mit jelentenek. Nehéz dolga van a

kritikusnak, ha magyarázni akarja a szöveget, ugyanis az önmagában áll, ismerős utak nem vezetnek hozzá, vagy ha vezetnek is – gondolhatunk az intertextusokra –, máshol kötünk ki általuk. Izgalmas és fontos kötet *Az élet sűrűjében*, amelyben a bacchanáliát hétköznapi apróságok törik meg, magán- és közélet keveredik, csakúgy, mint az irodalmi nyelv és a köz- 63 nyelv. A szerző ezeket egy szintre emeli, és ahelyett, hogy azok kioltanák egymást, valami ősi egységhez térnek vissza, visszautalva a szó mágikus voltára, azokra az időkre, mikor még minden újnak, elnevezendőnek, meghódítandónak tűnt fel az ember előtt.

„[U]runk / színeváltozását a himnuszköltészet / kereteit lazítva megénekeljük.” – szól *A rezervátumban* című vers egy sora, amely a kötet tételmondata is lehetne. Az olvasó pedig tátott szájjal hallgatja a megbabonázó dallamot. (*Palimpszeszt+PRAE.HU, Bp. 2015*)

¹ MÉNESI Gábor, *Megkérdeztük Gál Ferencet*, Bárka Online, 2016. 01. 18.

Bencsik Orsolya ígéretes című regénye, a *Több élet* elsősorban az elemző, konstruktív olvasói megközelítésmód által hozzáférhető kötet, egyszóval nem könnyű olvasmány. A gondolkodás élvezetét azonban ez egyáltalán nem

64 Tóth Anikó

EZ A DISZNÓ ÉN VAGYOK

Bencsik Orsolya: *Több élet*

gátolja, hiszen a kötet utalásai kifejezetten izgalmas kihívásokat tartogatnak.

A szövegben rejlő jelentések felfejtése, az idősíkok és életesemények mentális elrendezése komoly odafigyelést

igényel, elsősorban azért, mert a regény szerkezete nem a cselekményt állítja előtérbe, hanem a motívumok, apró részletek összekapcsolódását és egybeszővődését. E szövegdarabok dinamikus ismétlődése mögött pedig a szó klasszikus értelmében vett történet nemigen bontakozik ki: mindössze annyit tudunk meg, hogy a főhős, egy Bencsik vezetéknevű lány a Vajdaságból Szegedre költözik, ahol lassú ütemű napjait a családi események felidézésével, férfiakra való fantáziálással és talán egy kevéske írással tölti.

A jelentések kettőssége, a leírások kétélű, szerteágazó jellege ennél több bizonyosságot nem tesz lehetővé, ez azonban egyáltalán nem hibája, hanem inkább erénye, sőt legnagyobb teljesítménye a *Több élet*nek. Ez világosan megmutatkozik a regény remek felütésében, az első szakaszban, amely a kötet felépítését, szövevényes gondolatvilágát modellezi. Ez a rész három kismalac születésének leírásával kezdődik, a család életének retrospektív és részleges bemutatása ebből a kiemelt mozzanatból bontakozik ki. „A tatának három malaca volt. *Többet szült, éppen fél tucatot*, mondta a mama, *de csak hármat lehetett megtartani, kicsi volt az ól, és egyébként is*, bár ez már inkább utólagos mentség volt a részéről, *csak a fele volt életképes.*” – így szólnak a regény első mondatai, amelyekben az állati és az emberi lét különös interferenciája fedezhető fel. Ez a finoman jelentkező, de mégis kitüntetett módon elhelyezett sugallat a regény egyik központi kérdésére hívja fel a figyelmet, noha ennek jelentőségét az olvasó csak a későbbi szakaszok révén értheti meg.

Az ember és a disznó motivikus összekapcsolása, e két létforma egybemoshatósága jelentkezik itt a kötet egészére jellemző, visszafogott közlésmód által. Ennek lényegisége ott mutatkozik meg igazán, ahol maga az elbeszélő is belép ebbe a vonatkoztatási rendszerbe, például a második bekezdésben: „A legkisebb az én nevemet kapta, a középsőt a tata után Antalnak szólították, a legöregebb pedig Déneske lett. Magántanulóként végezték el az elemi első három osztályát, mert a magántanár szerepében tetszelgő mama mindössze addig jutott.”

Ezek a részletek elegendő jelzései annak, hogy itt, ebben a regényben legfőképp az identitás, azon belül is az elbeszélő identitása forog kockán. Ki nem mondott – vagy csupán másként megfogalmazott – tézisként jelentkezik, hogy az ember csak úgy lehet önazonos, ha elfogadja, hogy személyiségében, lényének öröklött vonásaiban többféle életmódot keresz- 65
teződik. Radikális formában ez az állati és emberi létezés azonos platformra helyezésével fejeződik ki, kevésbé elrugaszkodott módon pedig az élet számokban és viszonylatokban megmutatkozó sokféleségében, például a gyermekek és az állatok számában vagy a szereplők életszínvonalának, illetve életkorának különbségeiben.

Az állati és emberi személyiségjegyek egybeolvasztása a kötet talán legfontosabb eljárása, amely azonban nem telepszik rá túlságosan a szövegre: ez az aspektus elszórt, finom jelzésekben tűnik fel, amelyek nem szorítják háttérbe a vajdasági magyarságról és az alkotói vívódásról szóló szövegrészeket sem. Az információk finom adagolása, azok hiátusos, lassan kibomló megjelenítése sajátos, de jól működő szervezőeleme a *Több élet*nek. Magától értetődően ez nem csupán a mellékszereplők bemutatásánál hangsúlyos, hanem az énelbeszélés alanyának kapcsán is. Előbbit jól példázza a nagynéni, Aranka gyermekeinek karakterábrázolása, akiről előbb csak annyit tudunk meg, hogy a meg nem nevezett fővárosban élnek, anyjukról pedig nem szívesen beszélnek, majd egy későbbi szakaszban az is kiderül, hogy nőneműek, egy nagyobb ugrást követően pedig a nevükről és lakhelyükről is hozzátvetőleges tájékoztatást kapunk.

Az elbeszélőről szóló információmorzsák adagolása ugyancsak szaggatott mintázatot eredményez, amelyet a családról szóló hangsúlyos közbevetések és a korábbi megjegyzések helyenkénti visszavonásai megszakítanak, de ugyanakkor árnyaltabbá is tesznek. Ilyen kijelentések például azok, amelyek a vajdasági lányt valamely, korábban már bemutatott felmenőjéhez hasonlítják vagy azok a szépírással kapcsolatos részek, amelyekben az írói tevékenység előbb csak egy hazugság szintjén jelenik meg, majd a lány identitásának természetes elemeként rögzül. Az állati és emberi jegyek összekeveredése és e keveredés oka szintén fokozatosan ismeredik meg, s bár látjuk a főhőst, amint moslékot eszik, sőt kijelenti, hogy ő maga is disznó, e vonások gondolatiségének tisztázását Bencsik csak a regény utolsó szakaszában kísérli meg: “Úgy gondoltam, minden egyes élőlényhez több élet tartozik. Apám nem tudta, mit tesz: voltaképp sertés volt. A lánya meg eljött, hogy a másik legyen.”

A szereplők állatokkal – disznóval vagy tengerimalaccal – való azonosítása személyiségük többoldalúságát, illetve rétegzettségét érzékelteti, a disznó pedig a testi-lelki tisztátalanság, a szexualitás, az éltető hús és a

szerencsemalac jelentéseit egyaránt magában hordozza. A sertés mint visszaterő szimbólum ugyancsak a kötet utolsó részében teljeseedik ki, amelyben a betegség miatt hazaköltöző lány az egykori ól állandó lakója lesz. Különösen érdekessé teszi a zárófejezetet az, hogy az itt leírtak nem feltétlenül tartoznak a cselekmény szintjén ténylegesnek tekinthető jelenetek közé. A főszereplő élénk fantáziája és a kötet második felében többször említett, az apa által írt kézirat (*A szív és a tejesember*) pusztá léte ugyanis végig bizonytalanságban tartja az olvasót, hisz jóformán sosem lehet tudni, hogy az, ami a szövegben áll, a főszereplő – esetleg a regényt író apa – kreálmánya, vagy egy összefüggő eseménysor újabb állomása.

A fantázia egyre erősebb térnyerése, az élet ily módon is végbemenő megtöbbszöröződése tehát több szinten is elbizonytalaníthatja az olvasót. Egyrészt ez a folyamat azt eredményezi, hogy a főszereplőt elhullott disznóként és halott asszonyként egyaránt láttató zárómondatok némiképp kívül esnek a cselekmény racionálisnak tűnő határain, másrészt ennek folytán a korábbi álomszerű betétek fricska jellegű, ironikus vonásai még hangsúlyosabbá válnak.

A fentiekből következően a narrátor jegyzeteiben a képzelet és az elbeszélő valósága nehezen szétválasztható elegyet alkot, a vegyítés, a különféle aspektusok keveredése pedig más téren is megmutatkozik. Ebből a szempontból különösen érdekesek azok a részek, amelyekben a főszereplő önmagáról vall. Ezek a szöveghelyek zömmel a *Több élet* legfontosabb témáinak összefoglalásai, ami annyit tesz, hogy a narrátor önvallomásai minden esetben kiemelik a családhoz és a vajdasági magyarsághoz fűződő köteleket is: „Huszonkilenc éves vagyok, és bácskai. Normális állásom még soha nem volt, azt mondják rólam, szélhámós vagyok, és iszom, pedig csak álmos vagyok, akárcsak a kiskatonák a régi disznóhizláló helyén vagy apám a kilencvenes években a kaszárnyában. Ha levágtatnám a hosszú, szőke hajam, látszana a bivalynyakam, amit a tatától örököltem. Amúgy ez a szexepilem.”

A regénybeli Bencsik-lány alakjában tehát a család, a nemzetiségi hovatartozás és az erotikus fantázia, illetve szexuális aktivitás aspektusai összpontosulnak, s ahogyan azt a fenti példa is mutatja, ezeket a tematikus szálakat a szerző szinte észrevétlenül, egészen finoman szövi egybe. Természetesen ez az egyneműsítés nem pusztán stilisztikai fogásként működik, hanem a narrátor figuráját is összetett, izgalmas vonásokkal ruházza fel. A család domináns személyiségformáló ereje, a gondolatfolyamokból kibontakozó családi történetek és motívumok prominenciája például kiválóan megfér a Bencsik-lány férfiiségségével. E kettősség ugyancsak azt a – minden szereplőre érvényes – feltevést emeli ki, hogy egyetlen személyben *több élet* és több életforma kereszteződhet. A félig vagy egészen idegen férfiakkal, művészfélékkel és idősebb, sérült szomszédokkal ismerkedő főszereplő

szexuális élményei például nem válnak le egészen az otthoniak mindennapjairól. A „kedvenc állatkám”-nak nevezett, ötvenes éveiben járó férfi például az állatszimbolikának köszönhetően szervesen kapcsolódik ahhoz az összképhez, amelyet akár a dédnagyszülők többször említett, disznóbélmosáskor szövőődő szerelme is fémjelezhet.

67

A mellékszereplők közül leginkább a mama, a tata és az apa alakja hangsúlyos, ők azok, akik a Szegeden élő, de gyökereivel valamelyest mégiscsak számot vető lány számára vonatkoztatási pontul szolgálnak. A róluk szóló szövegrészek több helyen tartalmaznak szándékolt ellentmondásokat, ami talán arra is rávilágíthat, hogy a múlt – és különösen a családi múlt – elbeszélhetősége változékony, a történetek igazságértéke pedig erősen relatív. Ez a tézis a rövid, kiragadott eseménysorokat tartalmazó és a dolgok valós hátterét sokszor homályban tartó leírások révén Mészöly Miklós *Megbocsátás* című kisregényével hozza összefüggésbe a *Több életet*, amit a *Megbocsátás* egyik legfontosabb szimbólumának, *Az állatok búcsúja* című képnek a szerepeltetése is megerősít.

Ugyancsak érdekes, noha inkább csak poénként működő intertextus Móricz Zsigmond *Tragédia* című novellájának megidézése, ami a sógorról szóló szövegrészben szó szerinti átvételekkel, s így erősen kiemelve jelentkezik. E Móricz-utalás – bár inkább csak elmés epizódnak tűnik – a *Több élet* láthatóan nagy odafigyeléssel megszerkesztett jeleneteit izgalmas módon töri meg, ugyanakkor vannak e regénynek olyan betoldásai is, amelyek kevésbé tartalmasak, ismétlődésük pedig, ahogyan az a főszereplő „Nem kérdés” szavajárása esetében érzékelhető, kissé erőltetett hatást kelthet. A regény összetettségéből, tematikus sokszínűségéből azonban ez mit sem von le, ahogyan a lényegében funkciótlan mottó [„a kérdés, hogy önéletrajzi jellegű-e ez a regény, legfőljebb a rendőrségre tartozhat, nem pedig az olvasóra.” (Dubravka Ugrešić)] szerepeltetése sem vet árnyékot Bencsik Orsolya gondos szerkesztésére és a folyamatos elbizonytalanításból fakadó, üdvözlendő stiláris megoldásokra.

A *Több élet* érdemeinek és gyengeségeinek egybevetése tehát alapvetően pozitív benyomást kelthet az olvasóban, olyannyira, hogy e kötet esetében az elcsépelet „üde színfolt” és „egyéni hang” jellemzések is helytállónak tűnhetnek. Bencsik Orsolya ugyanis olyan szerző, akire érdemes odafigyelni, és akinek gazdag eszköztára, érzékeny ábrázolásmódja még számtalan lehetőség rejt magában. (*Magvető, Bp. 2016*)

Uj Forrás 2016/10 – Tóth Amikó: Ez a disznó én vagyok
Bencsik Orsolya: *Több élet*

Születésnap i köszöntő, azaz egy ünnepi vers indította el év elején a közösségi médiában azt a sosem látott verslavinát, amely hamar közösségi versünneppé nőtte ki magát. Szabó T. Anna csak megosztotta a Facebookon *A férfi, ha*

68 Gyöngyösi Lilla

MILYEN VAGY TE, ÉS MILYEN ÉN

Szabó T. Anna – Lackfi János

és mások: *Ver slavina – A nő*

meg a férfi

negyven... című versét, amit néhány éve Lackfi János születésnapjára írt – az ünnepezt viszont ezúttal válaszolt, amelyre a költő újabb verssel vágott vissza. A verspárbajba aztán egyre többen bekapcsolódtak, hivatlan, mégis szívesen látott vendégként gazdagítva a virtuális születésnap i partit. A januári eseményt – még

az internet korában is – egy kézbe vehető kötet koronázza meg: a *Ver slavina* alighanem az utóbbi évek legszokatlanabb hátterű versgyűjteménye.

A szerteágazó megosztások, viszontválaszok hálózatosága csakis az interneten valósulhatott meg, az Athenaeum Kiadó mégis úgy döntött – éles szemmel felfigyelve erre a szokatlan költészeti jelenségre –, hogy kötetbe rendezi a januári spontán akció gyümölcsét. Van-e még létjogosultsága a nyomtatott formátumnak a hiperhivatkozások és az áttekinthetetlen mennyiségű adat korában? A *Ver slavina* éppen a könyvformátum fogyatékoságait fordítja előnyére: a válogatás és szerkesztés rendet vág az elszabaduló káoszban, azaz a kötet kínálta keresztmetszet logikai és minőségi szempontok mentén rendezte össze a játék alatt született verseket.

Hiszen játék volt mindez; így a *Ver slavina* inkább a szokatlan esemény dokumentálásaként érdekes (és értékes), mint esztétikailag. Az, hogy egyetlen költemény így megmozgasson „hivatásos” költőket és műkedvelőket, hogy egy kortárs költeménynek – végre pozitív kicsengésű – eseményjellege és hírneve legyen, hogy ilyen széles olvasóközönséget elérjen néhány félig tréfás vers, valószínűleg példátlan. Így a versek minősége szinte mellékes: kicsit az az érzésünk támadhat, mintha a kávéházi költők szalvétára írt vázlatait, ujjgyakorlatait mentené át kötetbe az értük rajongó utókor, de se baj. Sokkal érdekesebb, ahogy a művek párbeszédbe lépnek, feleselnek, vitáznak egymással, vagy rákontráznak a másokra, újabb és újabb szempontokat vetnek be, nem várt távlatokat nyitva a férfi–nő–életkor problémakörben.

Lackfi János 2011-ben volt negyvenéves, a lavina mégis most indult el – de számít ez a tény bármit is? Ahogy nőtt a résztvevők száma, úgy bővült a versek témája is: a negyvenéves férfiakról, majd nőktől eljutunk magáig az

emberig, aki mindegy, hány éves, milyen nemű, csak él, létezik, itt és most. Távolságtartóbb helyzetgyakorlatok és személyes vallomások, szűkszavú fricskák és teljességre törekvő megfigyelések váltakoznak a játékot dokumentáló kötetben. Azaz a *Verlavina* nem csupán az eseményt örökíti meg, hanem egy korállapotot is – egyfajta antológiaként rögzíti, ho-

69

gyan gondolkodunk ma a férfi-női szerepekről, párkapcsolatokról, öregedésről. És ez nem kis szó. Könnyedség és bölcsesség, önirónia és váratlan mélységek – a kötet kínálta pillanatkép éppen a sokszínűsége miatt lesz hiteles.

A *Verlavinában* tizenhat szerző negyven, egymástól igencsak különböző verse kapott helyet. Jellemzően „hivatásos” költők művei: a lavina elindítói, azaz Szabó T. Anna és Lackfi János mellett szerepel Acsai Roland, Demény Péter, Györe Gabriella, Hartay Csaba, Jónás Tamás, László Noémi, Lázár Júlia, Kiss Judit Ágnes, Kun Árpád, Mesterházi Mónika, Mészöly Ágnes, Molnár Krisztina Rita, valamint Botos Máté, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarának dékánja. A borító szerint: *Szabó T. Anna, Lackfi János és még sokan mások*. Jó olvasni ezt, hogy *és még sokan mások*. A régi magyar filmek stáblistáira emlékeztet: ez a gesztus számomra mindig is azt jelentette, hogy a filmkészítés csapatmunka, s bár a hely szűke miatt mindenkit nem lehet felsorolni, az utolsó statisztá is megérdemli, hogy megemlékezünk róla. Lehet-e a versírás is csapatmunka? A januári akció bebonyította, hogy igen: az internet demokratikussága bárkit költővé emelt, akár csak néhány napra is, aki beszállt a játékba. Az ismeretlen költők művei pedig még akkor is hozzájárultak a játék sikerességéhez, ha végül a kötetbe nem kerültek bele. Hiszen ha csak átmenetileg is, de potenciálisan bárkihez eljuthattak, és további, akár a *Verlavinában* helyet kapó szerzőket inspirálhattak versírásra – így vált a lavina megállíthatatlanná. A *sokan mások* tehát a kimaradó, immár névtelenségbe burkolózó szerzőkről is megemlékezik.

Mégis van ebben valami ellentmondás. A *Verlavina* – patetikusan szólva – a pillanatnyiságból az örökkévalóságba emelte a kiválasztott költeményeket azzal, hogy nyomtatásra méltónak ítélte őket. Ez pedig mégiscsak egyfajta rangot jelent, rangsorolást. Furcsa helyzet, hiszen szembemegy az egész esemény lényegével, a lavinajelleggel, a demokratikussággal, a spontaneitással. Félreértés ne essék, a *Verlavina* remekül szerkesztett kötet, ügyesen rendezí egymás után a verseket, látványos kapcsolatokat támaszt közöttük és stílusosan, tematikailag széles spektrumot mutat fel – de több kérdés is felvetődik. Egyrészt vitatható, hogy az alkalmi versek minősége minden esetben indokolja-e a nyomtatott megjelenést – igaz, itt felmentést adhat a tünékeny januári esemény dokumentálásának szándéka. Másrészt

Új Forrás 2016/10 – Gyöngyösi Lilla: Milyen vagy te, és milyen én
Szabó T. Anna – Lackfi János és mások: *Verlavina* – A nő meg a férfi

ezeknek a versek a célja, küldetése nem az volt, hogy később kötetbe rendeződjenek. A válogatás tanulságos és szórakoztató, mégis az lehet az érzésünk, hogy ezeknek a verseknek nem itt volna a helyük. Olyan, mintha a közösségi médiában különösen aktív Lackfi János #lackfimém elnevezésű sorozatát adnák ki nyomtatásban: a pillanatnyiságot, rögtönzést egyébként is kedvelő Lackfi ezeken a képeken klasszikus, jól ismert verssorokat gondol újra, ír át vicces hangnemben. Nem ritka, hogy a mémek alatti hozzászólásokban az olvasók is megosztják a saját verzióikat, azaz minden lackfimém egy-egy mini-verslavinát indít el. Lenne-e létjogosultsága kiadni ezekből a mémekből és hozzászólásokból egy nyomtatott válogatást? A *Verlavina* után nem is elképzelhetetlen az ötlet.

A *Verlavina* tehát elszakad a forrásától, a versek eredeti létmódja az új kontextusban megváltozik: az ujjgyakorlatok klasszicizálódnak, a szeretéző mozgalom letisztul. Az ellentmondásokat talán az oldhatja fel, ha külön kezeljük az internetes akciót és a *Verlavinát* mint kötetet: a maga nemében mindkettő üdítő és örömteli jelenség, hiszen aláhúzzák, hogy a költészetnek korántsem áldozott le, a megváltozott kultúrafogyasztási szokások között is utat törhet magának. A versek az internetnek köszönhetően minden korábbinál szélesebb közönséghez elérhetnek, miközben a könyvforma és a szelekció az utókorra is gondol. A januári pezsgés izgalmát aligha ismétli meg a karcsú, egy lendülettel végigolvasható kötet, de felidézheti az eseményt azok számára, akik élőben követték. Eközben pedig gazdagsága és sokszínűsége miatt saját jogán is értékes gyűjteményről van szó: a *Verlavina* olyan kötet, amihez érdemes vissza-visszatérni. Hiszen megfejtethető-e valaha a titok: milyen a férfi, és milyen a nő? (*Athenaeum, Budapest, 2016*)

Kevés eredetibb figurája van a magyar irodalomnak, mint Rejtő Jenő. Generációk nőttek fel a könyvein, melyek egy-egy jelenete, beszólása immár szer-
ves része a magyar kollektív tudatnak. Verbális mémekként terjednek ezek,
s ha valaki elkezd egy

Rejtő-mondatot, nagy va-
lósínúséggel bárki a kö-
zelében be tudja fejezni.
Emlékezetes poénjait ma
is sokat idézik, és még
mindig hatnak: nevetésre
ingerelnek, de emellett
közösségi érzést teremte-
nek. Ebből a szempontból
pedig különös jelentő-

sége van annak, hogy a Kárpát-medencében egészen kivételes módon nem
a nemzeti sérelmek, bánatok, és nem is a foci vagy egyéb sport, hanem a
vicc, a humor is képes közösségformáló tényezővé válni. A mai, fellengzős
szóhasználattal „hungarikum”-nak is nevezhetjük a rejtői életművet, hiszen
egyedülálló a magyar irodalomban, s noha szemszöge világpolgári, a poének
a pesti flaszterről és kávéházakból származnak.

Az irodalomtörténet ugyanakkor sokáig nem nagyon volt hajlandó
foglalkozni Rejtővel, évtizedekig csupán egy-egy cikk, esetleg könyv jelent
meg róla; vagyis a népszerűséghez képest a recepció igen csekélynek volt
mondható. Ez a helyzet az utóbbi években talán kezd megváltozni: Rejtőt a
*Magyar irodalom története*i című háromkötetes mű egy fejezete¹ kanonizálta
az irodalomtörténet számára, s azóta is megjelent róla két könyv és pár ta-
nulmány. Ezek egyike² pedig éppen ez a kicsit vaskos, stílusos és találó borít-
tóval ellátott könyv Matuscsák Csaba klaviatúrájából.

A könyv nem irodalomtörténeti szakmunka kíván lenni, hanem afféle
fiktív életrajz, melyet az úgynevezett művelt nagyközönség is haszonnal és
örömmel forgathat. Stílusa egyszerű és olvasmányos, bár azt meg kell jegy-
eznünk, hogy a szerző ezzel igen nehéz fába vágta a fejszjét. Rejtő Jenő stí-
lusa ugyanis utánozhatatlan. Ha azonban az ember arra szánta rá magát,
hogy megírja Rejtő fiktív naplóját, akkor két választása van: vagy megpró-
bálja utánozni az író stílusát, vagy nem. Ha az utóbbi mellett dönt, akkor azt
feltételezi, hogy a napló egészen más természetű írásmű, mint a kalandreg-
ények; intimebb, nem az olvasóközönségnek szól, vagyis nem feltétlenül
szükséges viccesnek lennie, elvégre egy magánhasználatra írt napló célja és
funkciója nem mások szórakoztatása. Matuscsák Csaba azonban egy közhasz-
nálatra szánt naplót írt meg – és ez szintén fából vaskarika. Nem azért,
mintha az irodalomtörténet ne ismerné ezt a műfajt, csakhogy a naplójellegű

Deczki Sarolta 71

REJTŐ JENŐ A LÁT- HATATLAN LÉGIÓBAN

Matuscsák Csaba: *Rejtő Jenő*

elveszett naplója. Életregény

irodalmi művek vagy úgy születnek, hogy egy eredetileg magánhasználatra szánt naplót közölnek utólag (mint például Márai Sándor naplóit), vagy pedig a szerző olyan fiktív naplót ír, melynek a hőse is fiktív (például Adrian Mole).

72 Jelen esetben azonban a két minta kombinációjáról van szó: valós személy fiktív, a széles olvasóközönségnek szánt naplójáról.

Ez a valós személy pedig történetesen a magyar irodalom legjobb humorú képviselője, és Matuscsák Csabának szerzői döntései következtében meg kellett kísérelnie, hogy felvillantson, megidézzon valamit Rejtő regényeinek az atmoszférájából. Ez korántsem sikerült maradéktalanul, sőt, néhol egészen fals megoldásokba botlik az olvasó. Rögtön az elején, amikor a még gyerek Jenő bemutatja a családját: Nagy Főnök, Anya Farkas, Nagy Mami, Mozgó Vonó, ő maga pedig Író Kéz vagy máskor: Golyós Toll. Erőltetettnek tűnnek ezek a nevek, még akkor is, ha mindezt a fikció szerint elvileg egy gyerek írta is. Ennek viszont az mond némiképp ellent, hogy a korai és a későbbi évek írásmódja nem különbözik egymástól annyira, mint egy gyereké és egy felnőtté. Nehéz elhinni, hogy egy 11 éves gyerek ilyen mondatot írjon le: „azt hiszem, embernek lenni nagy betegség. És gyógyíthatatlan.” Néhol pedig döccennek egyet a Rejtő-regényekből közvetlenül vett idézetek is, melyek más szövegkörnyezetben modorosnak tűnnek, de közben pedig mégis mosolyog rajta az olvasó, mert Rejtő, és mert jó. De mire az ember eljut odáig, hogy ezeket végiggondolja, már régen beszippantotta a könyv, mely valahogy az egyenetlenségei, döccenése ellenére is „viszi” az olvasót. Aki hamar megbocsátja azokat a szöveghelyeket, melyeknél felszisszent, hiszen a (kaland)regény maga páratlanul izgalmas.

Még hozzá nemcsak Rejtő amúgy is fordulatos élete miatt, hanem a milió miatt is, mely mintegy háttérként feltűnik még a regényben. Ez a milió pedig voltaképpen nem más, mint az egész korabeli budapesti művész- és sportélet, a Fradi edzőtermétől Rákosi Szidi színitanodáján keresztül a kávéházak mélyéig. Minden író, színész, zenész és sportoló felbukkan valahol, aki a korban fontos volt, a főhős pedig szinte mindegyikkel jó barátságban volt. Ez pedig arra utal, hogy Matuscsák Csaba nemcsak az összes, Rejtő életével kapcsolatos dokumentumot tanulmányozta át alaposan, hanem alapos kor-, irodalom-, sport-, politika- és tudománytörténeti kutatásokat is végzett. Tud azokról a bűntényekről, melyek Budapest lakosait sokkolták, így például arról a brutális gyilkosságról, amit egy házaspár hajtott végre Csepelen: megöltek, megnyúztak és feldaraboltak egy hentesmestert. Tud az összes jelentős korabeli sporteredményről, s még arról is, hogy Krúdy Gyula „Magyarország legnagyobb emberének” nevezte az agyaggalamblovész Halasy Gyulát.

Arról nem is beszélve, milyen elképesztően színes és magával ragadó leírását kapja az olvasó a pesti kabarék, színházak és kávéházak világának. Ezekben az intézményekben mindenki megfordult; a két világháború közötti

Budapest minden legendás alakja. Például a korszak nagy színésze, Salamon Béla, akinek Kabos Gyula volt a padtársa a Wesselényi utcai polgáriban, és aki Rejtő állandó kártyapartnerre volt Rott Sándorral együtt. De néha Nóti Károlylyal és József Attilával is römizett az akkor már befutott kabarészerző, s róluk is olvashatunk pár anekdotát. Mint ahogyan Karinthy és Böhm 73 Aranka kapcsolatáról, Heltai Jenőről, Arábiai Lőrincről, és hosszan folytathatnánk a sort. A könyv egyik legnagyobb erénye, s egyben vonzereje is az anekdoták bősége, melyek folyamatosan ébren tartják az olvasó figyelmét. S azt se felejtjük el, hogy bármilyen szórakoztatóak, könnyedek ezek a kis történetek, igen komoly kutatómunkát igényeltek a szerzőtől.

Nem különben azok a részletek, melyek Rejtő külföldi utazásait írják le. Azt ugyan eddig is tudtuk, hogy a bohém író bekalandozta egész Európát, méghozzá meglehetősen siralmas életkörülmények között, de a szerző érzékletesen és a korabeli helyszíneket, kulturális és politikai körülményeket is felvillantva mutatja be Rejtő vándorútjait. Bebolyongjuk vele például a korabeli Berlin előkelő és nyomorúságos utcáit, amelyeken az író munka után loholt. Soha nem volt stabil állása, hol lócsutakolásból élt, hol statiszta volt, de legtöbbször éhesen futott valami munka után. Németország után Svájcba utazott, ahol egy ideig házaló volt, méghozzá igen furfangos és taktikus módon próbálta rásózni a kézimunkákat a háziasszonyokra. Egészen addig, amíg a rendőrség be nem gyűjtötte, és börtönbe nem zárták. Ám hősünk itt sem veszíti el teljesen életkedvét: „bölcsebb lettem néhány egyszerű gondolattal és több ősz hajszállal”.

Svájc után gyorsan váltakoznak a naplóbejegyzések helyszínei: Hamburg, Prága, Bécs, majd a közép-európai városok után következik Párizs, a múlt század elejének művészeti központja, ahová a kor magyar írói úgy zarándokoltak, mint valami szentélyhez. Rejtő itt is találkozott koldusszegény berlini barátaival, és a helyzetük is hasonló volt, mint a német fővárosban: nyomorúságos albérletek, éhezés, munka után talpalás. Ahogyan egy barátja mondja: „Párizs tulajdonképpen a Doberdó nekünk, akik itt küzdünk, magunkra hagyatva, a kultúra tűzvonalában. Mindegy, hogy hányféle a célunk, honnan jövünk, merre megyünk: itt bajtársak vagyunk a küzdelemben mind, nagy ambíciókkal, nagy szegénységben, megértetlenül... Na, inkább igyál!” Párizs után Lyonban próbál szerencsét hősünk, ahol átmenetileg egy tevét kellett gondoznia a cirkuszban, míg az fel nem fordult. Innen pedig Marseille-be vetődik, ami azért is nagyon fontos helyszín a rejtői *œuvre* szempontjából, mert ott van a légió központja. S innen, Franciaország déli partjától hajózik át egy kis kirándulásra a regény hőse Afrikába, Oránba.

Azt meg kell jegyeznünk, hogy nincs olyan szeglete a világnak, ahol Rejtő ne találkozna néhány régi, kedves pesti baráttal, akikkel már kiskölyök

koruk óta ismerik egymást. Érdemes idézni például az oráni jelenetet: „Ebben a lélektani pillanatban odalép hozzám egy zöld turbános marabu, afféle doktor, szent ember és varázsló egy személyben, aki trachomásokat gyógyít, orvosságokat árul, és nem hiányzik a kosarából az eleven cégér sem, egy
74 kigyó. Nézem a fickót, hallgatom a halandzsáját, aztán – bár magam sem vagyok teljességgel bizonyos a megállapításomban – rászólok:
– Szűcs úr, maga úgy néz ki, mint egy igazi beduin – a Folies Bergère revüjében!

– Adj’ isten, szerkesztő úr! Mit keres maga egy olyan városban, ahol nincsenek lokálok, és nem szól a dzsessz? – válaszol alig meglepetten a Nagymező utcai Pèle-Mèle mulató hajdanvolt fizetőpincére.”

A sok-sok külföldi hányattatás után aztán Rejtő hazatér Budapestre, és végre sikerül régi álma: befut, sikeres ember lesz. Ez azonban emberfeletti teljesítményt igényel, egymás után ontja magából a kabaréjeleneteket, színdarabokat, regényeket, fordításokat – több életnyi munkát végez el. Egyszerűen hihetetlen, hogyan tud egy ember ilyen rövid idő alatt ennyit írni; hiszen ez több életre való munka. Mindemellett hősünk élénk kávéházi életet is élt, rengeteget kártyázott, olykor ivott is, és rengeteg zűrös nőügye is volt.

Míg fiatalkorában inkább őt hagyták el a nők egy jobb partinak ígérkező vőlegény miatt, felnőttként már ő hagyta abba kapcsolatait, amikor az aktuális partner többet várt, mint amit ő adni tudott: gyereket. Többször visszatérő motívum a regényben az, hogy Jenő lelkifurdalást érez, hogy miatta halt meg a húga, mert elkapta az ő betegségét, amiből az idősebb gyerek kigyógyult, a kisebb azonban nem élte túl. Szülei életük végéig gyászolták az elveszített kislányt, a regénybeli Jenő pedig többször is megírja naplójában, hogy azért nem akar gyereket, mert fél, hogy megismétlődhet ez a történet.

Az olvasó természetesen mindvégig tudatában van annak, hogy fikciót olvas, melynek rengeteg életrajzi adat és kortörténeti adalék a váza. Ahogy a könyv hátsó borítóján lévő szövegben is olvashatjuk, a szerző Rejtő regényeiből is emelt át olyan mozzanatokat, melyek valószínűsíthetően önéletrajzi ihletésűek, hiszen egyrészt a gondos kutatómunka ellenére is maradtak fehér foltok az író életében, másrészt pedig ő maga sem ódzkodott attól, hogy mítoszokat, legendákat gyártson és terjesszen magáról. Mindenesetre meglehetősen gyanús az a már említett mozzanat is, hogy Rejtő bárhová vettődjön is a világban, mindenhol összefut egy gyerek- vagy fiatalkori jó baráttal – ezeknél és a hasonló szöveghelyeknél a regények vélhetően nem csak nyersanyagot, hanem mintát is szolgáltatnak.

Továbbá minden, Rejtő érzelmi életével, a saját korára való reflexióival kapcsolatos naplóbejegyzés is fikció, még akkor is, ha feltételezhetjük, hogy az író is hasonlóképpen gondolkodott. Például az 1919. november 17-i: „Horthy admirális pedig darutollas és Bocskai-sapkás hadserege élén úgy

vonult be Budapestre, mintha legalábbis ő győzte volna le a kommunistákat, nem az antant. [...] Az egész jelenet olyan volt, mint valami elfuserált ope-rettben: a bonviván fehér lovon belovagol, mire az egész ország a karjaiba omlik. Csakhogy a bonviván öreg és csúnya, a menyasszony pedig boldond. Szerintem nem lesz jó vége ennek a frigynek...” (Kétségtelen, 75 maga a jelenet is olyan, mintha egy Rejtő-regényben játszódott volna.) Vagy ott van az 1937. május 12-én, Rómában kelt bejegyzés: „Otthonról elég ijesztő híreket kaptunk. Darányi miniszterelnök szegedi beszédében kijelentette, hogy a »zsidókérdést« meg kell oldani. És ugye sejtethetjük, hogy az a »megoldás« túl sok jót nem hozhat nekünk...” És nem is hozott. S ezt akár Rejtő is írhatta volna (ha nem éppen ő írta): „Ha valakinek eddig kétségei lettek volna, hogy ez már világháború, akkor most már nem lehet: egy hete a japánok megtámadták az Egyesült Államok csendes-óceáni hadiflottáját Pearl Harbornál, amire Amerika hadat üzent Japánnak, amire válaszul Németország és Olaszország hadat üzent az Egyesült Államoknak. Kontra, rekontra, szubkontra! És mi a Fedák Sári? Ma Magyarország is hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak! Ha a németektől és a japánoktól nem is, de tőlünk aztán kegyetlenül megijedhettek odaát.”

A legutolsó naplóbejegyzés pedig már nem az időközben flekk-tífuszban meghalt Rejtőtől származik, hanem attól a bajtársától, akivel együtt hurcolták el munkaszolgálatba. Ő számol be az író utolsó napjairól, és a fináléban valahogyan már nem hatnak olyan erőltetettnek a regényekből származó idézetek, sokkal inkább szívszorítóak. Mint például a haldokló író lázálma: „Hallod? A szél olyan, mintha dob peregne. Jön Láthatatlan Légió! Elviszi a rossz gyerekeket...” Hiszen a fikció szerint Rejtő még a halálos ágyán sem tudott szabadulni a lelkifurdalástól a kishúga halála miatt, és az ő fényképével a kezében halt meg.

Minden fentebb jelzett fenntartásom ellenére is jó regénynek, remek olvasmánynak tartom Matuscsák Csaba könyvét, és minden elismerés megilleti a szerzőt érte. Egyrészt azért, mert dacára annak, hogy mind műfajilag, mind stilisztikailag nagy kihívás és problémáktól nem éppen mentes a kitűzött feladat, azt mégis megoldotta, még hozzá magas színvonalon, másrészt pedig a befektetett kutatómunka miatt. Fontos, hogy ez a könyv megszületett, és fontos, hogy a magyar, Rejtő regényein felnőtt olvasó tisztában legyen az író élettörténetével, valamint a korabeli viszonyokkal is. Ha valaha tudományos igényű, irodalomtörténeti monográfia is születne Rejtőről, ez a regény méltó riválisa lenne. (*Noran Libro, Bp. 2016*)

¹ Veres András: *A ponyva klasszikusa*. In: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III*. Budapest, Gondolat, 2007.

² A másikja pedig a Thuróczy Gergely által szerkesztett, *Az ellopott tragédia* címet viselő Rejtő Jenő-életrajzi emlékkötet (Budapest, PIM – Infopoly Alapítvány, 2015.)

Az emigrációban

A Szekfűről szóló gazdag és színes *memoáriróadalom* kialakulása időben először – érthető okokból – nem idehaza, hanem az emigrációban élő magyar értelmiség körében volt jellemzőbb. Többnyire ezek is kéziratban maradtak, s csak később váltak publikussá, itthon viszont voltak idők, amikor a Szekfű Gyulával való személyes rokonszenvezés, a korábbi kapcsolatok nyilvánosságra hozása nem számított dicséretes cselekedetnek. (Egyébként mind a mai napig – a jogörökösök döntése miatt – zárt anyag Mályusz Elemérnek, a nagy kortárs történésznek kéziratosa memoárja, amelyben élesen bírálja Szekfű szellemi teljesítményeit és emberi megnyilvánulásait.)

76 Monostori Imre

SZEKFŰ GYULA ALAKJA A KORTÁRSÁK VISSZAEMLÉKEZÉ- SEIBEN

miség körében volt jellemzőbb. Többnyire ezek is kéziratban maradtak, s csak később váltak publikussá, itthon viszont voltak idők, amikor a Szekfű Gyulával való személyes rokonszenvezés, a korábbi kapcsolatok nyilvánosságra hozása nem számított dicséretes cselekedetnek.

(Egyébként mind a mai napig – a jogörökösök döntése miatt – zárt anyag Mályusz Elemérnek, a nagy kortárs történésznek kéziratosa memoárja, amelyben élesen bírálja Szekfű szellemi teljesítményeit és emberi megnyilvánulásait.)

A pozsonyi születésű (1910–1987) mára csaknem elfelejtett Gogolák Lajos – 1957 elején távozott Ausztriába – igen fiatalon, 19 éves joghallgatóként került közel Szekfű köréhez, majd igyekvő tanársegéde lett az egyetemen (nem függetlenül a miniszterelnökségi államtitkár nagybátyja pozíciójától), továbbá a *Magyar Szemle* és a *Magyar Nemzet* állandó, liberális és antináci szellemű munkatársa volt, a bankettek és Kornfeld Móric báró Lendvay utcai palotájának rendszeres vendége. Maig kiadatlan – az olvasók számára csak részleteiben ismert – memoárjában a korszak magyar politikai és értelmiségi elitje hétköznapi világának példátlanul gazdag panorámáját adja.¹ Gunyoros, de többnyire szellemes, csipkelődő, a kívülállóság látszatát keltő emlékezéseiben sok jellemző apróságot (esetleg lényeges, jellemábrázoló epizódot) elmond Szekfűről, akivel – mint mondtuk – rendszeres kapcsolatban állott. „Szekfű igen-igen óvatos és opportunistá” ember volt, akit Bethlen miniszterelnök és Kornfeld (Weiss Manfréd egyik veje) szemelt ki a *Magyar Szemle* élére. (A *Magyar Szemle* „eltartói mind a konvertált, nagyburzoá, zsidó kapitalista osztályból kerültek ki”).² Zord és barátságatlan arcára csak néha futott fel az erőltetett mosoly. Egy *Magyar Szemle*-vacsorán (1929-ben a Hungáriában) „bávatagon ácsorgott”, majd „mongol faji jegyekkel vegyített, teknősbékaszerű, okos és komoly feje mintha máris előre feszült volna a bejárat felé [...]”.³ Az efféle fogadásokon idegen volt tőle „az úriemberek határozottjárása, s csak lágyan tipegni tudott”.⁴ Egy Lendvay utcai fogadáson Szekfű meg volt hatódva, „egész este zavartan és gátlásosan mosolygott, és semmi lényegeset nem válaszolt a báró nyilván alapvető

történet- és társadalompolitikai fejtegetéseire [...]”.⁵ Szekfűt mindvégig jellemezte a zárkózottság, sőt a félnétség, félszegség. Igyekezett nem kiadni, amit gondol. Gogolák arról is tudósít, hogy a különböző értelmiségi összejöveteleken mily nemtelen módon tréfálkoztak s kacagtak Klebelsberg kárára, s hogy ebben a csúnya játékban az a Szekfű is részt vett, aki éppen neki köszönhette itthoni karrierjét. 77

A Lendvay utcai palotában alakult ki a jó viszony Szekfű és a nagy múltú családból jött Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) között (aki 1945-ben Kornfeld báró Hanna lányát vette feleségül). Szegedy-Maszák mindvégig külügyminisztériumi vezető munkatárs, diplomata volt, 1947-ben viszont lemondott washingtoni követi állásáról, és ugyanott le is telepedett. Mindvégig Szekfű elkötelezett híve: mint nagy szellemi tekintélyre figyelt rá. Úgy látja, Szekfűt mélységes pesszimizmus jellemezte, racionális nemzeti önkritikát követelt, s ezt gyakorolta maga is. A rend és a társadalmi evolúció híve volt. „*A Három nemzedék* 1920-ban az új Széchenyi-kultusz elindítása mellett a liberalizmus és a kiegyezési korszak bírálataival az ellenforradalom szellemi fegyvertárának egyik fontos alkotóeleme lett. *Pedig nem ez volt az elsőrendű célja, hanem a nemzeti önkritika, a közelebbi múlt bizonyos mértékű átértékelése.*” (Fontos kérdésben foglal állást itt Szegedy-Maszák: ma már egyre tisztábban látszik, hogy e művében Szekfű nem általában és összességében fordult szembe a liberalizmussal – melyik, milyen típusú és tartalmú liberalizmussal a számos áramlata közül? kérdezhetjük, hiszen egy sor válfaja létezett –, hanem az eltorzult, eredeti értékeitől megfosztott, kiüresedett, eltorzított és csak a nevében „liberalizmust” utasította el mint meggyőződéses katolikus értelmiségi.) Sértődött, ingerlékeny és érzékeny ember volt, s nyomott hangulatát „állandóan szította a felesége, Tónika, zsidó eredetű, bécsi születésű asszony, aki nem szeretett Magyarországon élni, és állandóan az volt az érzése, hogy megalázzák”. Szekfű „nagyon tudott haragudni, sőt gyűlölni is.” A „legsúlyosabb bűnnek a butaságot tartotta, a legszigorúbb ítélete az emberekéről így kezdődött: ‘Olyan buta...’ Ugyanakkor minden „történetpolitikai” megnyilvánulása a nemzet érdekeit kívánta szolgálni, s elkötelezetten segítette a rendszer bírálóinak védelmét, sőt kiszabadítását. Szegedy-Maszák tudomása szerint Szekfű Isztambulon keresztül Angliába (az oxfordi egyetemre) akart emigrálni, kiutazása azonban adminisztrációs okok és gáncsoskodás miatt nem realizálódott. A memoáíró szerint Szekfű a 20. század első fele magyar szellemi életének az egyik legnagyobb alakja volt, ám 1945 után illúziókat táplált Rákosi rendszerével kapcsolatban.⁶

Thienemann Tivadar (1890–1985) jeles alakja volt a múlt századi magyar szellemi életnek, s ezen belül a jelentős újdonságot hordozó

szellemtörténeti iskola képviselőinek. Akadémikus, Pécssett majd Budapesten egyetemi tanár, a német nyelv és irodalom professzora, a Minerva Társaság és folyóirat (könyvkiadó) megalapítója és működtetője. 1947-ben emigrált,

78 Bostonban telepedett le. Még Szekfű hosszú bécsi tartózkodása idején ismerkedtek össze, ahol – Thienemann szerint – Szekfű bécsi német íróvá fejlődött. Ennek az írói iskolának életérzésbeli sajátja a dekadencia iránti fogékonyság, a pesszimizmus, melynek végső forrása Schopenhauer filozófiája. Erre épült a *Három nemzedék*, ez a klasszikus *hanyatlástörténet*. Thienemann legérdekesebb fölvetése a következő. Szekfű, Bécsből hazatérte után az Eötvös Collegium ideológiáját tette magáévá, amit Thienemann – teljesen tévesen – a következőképpen kommentál. „Ennek az ideológiának alapítói, úgy látom, Szabó Dezső, Kodály Zoltán, Horváth János [...], Szekfű évtársai voltak. A magyar falu, a magyar paraszt, a 'népi' volt számukra az ideál [...] Ez a nép–faj hangsúlyozása sok minden következménnyel járt. Szembeállította a várost a faluval, a magyarságot a Nyugattal, a magyart az 'idegenekkel' szemben, melegágya volt az egész 'fajvédő' gondolkodásnak [...]” Thienemann igen rosszalja Szekfű balra tolódását, s mélyen elítéli a kommunistákkal való lepaktálását.⁷

Szekfű legderekből és a legreálisabban gondolkodó hívei közé tartozott a jeles szociográfus, közíró, majd diplomata Szabó Zoltán (1912–1984), aki 1949-ben Párizsban szakított a hazai kommunista rezsimmel. A harmincas években a fiatal értelmiség (a „húszévesek”, miként Szekfű szerette mondani) egyik csoportja (még a népiek közül is) a Szekfű-féle reformpolitika köré csatlakozott, ők tehát teret kaptak a *Magyar Szemlé*ben. Szabó Zoltán újságcikkekben számos alkalommal népszerűsítette Szekfű aktuális szellemi és közéleti megnyilvánulásait, s az emigrációban is többször beszélt mesteréről. Halálhírének hallatán hosszabb nekrológot írt, ez az egyik legszebb és legtartalmasabb méltatás erről a különös emberről és munkásságáról.⁸ Csendes beszédű, „csöppet ironikus, száraz humorú ember volt. Fiatalabbakkal szemben valamilyen határtalan, mondhatni túlzó udvariasság jellemezte”. A cikkeik közlése előtt a legapróbb szerkesztői változtatáshoz is engedélyt kért. „Nemcsak modora, hanem külseje is meglepő volt. Kerek és sajátságosan asszimmetriás arcát az átlagosnál sötétebb bőr borította. A ferde vágású szempár a villogó cvikker mögött határozottan mongolos vonású volt. [...] A szemgolyó szürkés-kék volt, a tekintet éles, de nem annyira szigorú, mint inkább gyanakvó! Ez a tekintet olyan emberre vallott, aki megpróbálta és meg is szenvedte az üldöztetést és a vádaskodás türelmes elviselését.”⁹ Történeti munkáiban az illúziók nélküli nemzeti szempontot érvényesítette, a Nyugathoz kötődést szorgalmazta. Nemcsak hogy nem az akkori politikai és társadalmi rendszer támasza, ideológiai oszlopa volt ő, hanem ellenkezőleg: éppen ennek a rendszernek a lebontását szorgalmazta. (Innen a különös

rokonszenv Szekfű és a népi írók köréhez is tartozó ifjú értelmiségiek között.) Nagy realista volt, a múltból helyesen következtetett a jövőre. A háború utolsó éveiben – katolikus hitét leszámítva – „már felégette önmagában mindazt, amiben hitt volt azelőtt [...] Egyszer mégis megkérdeztem Szekfűt, hogy mi a véleménye erről a világról, amelyben élünk? 79 'Zápolya-kor' mondotta a történész komoran, 1945-ben.” Mégis elfogadta a magyar követi beosztást Moszkvába. Oda ment önként, ahova „barátját és támogatóját, Bethlen Istvánt fogolynak vitték”.¹⁰ Ezért a döntéséért nagy belső meghasonlással kellett fizetnie.

Kovács Imre (1913–1980) is elmesél egy, a Szovjettel kapcsolatos érdekes és jellemző jelenetet 1946 karácsonyáról, amikor is törökölypálinkával bevezetett és dörgicsei rizlinggel kísért pörköltvacsora közben (feleségével együtt voltak vendégségben Kovács lakásán) sem sikerült kihúznia a lehallgatástól szorongó moszkvai követből semmi érdemleges információt. Végül – írja Kovács – a búcsúzkodás közben „közel hajolt hozzám, és halkán mondotta: – Kérlek, ez egy új török hódoltság... – Addig is tart? – Addig tart, ameddig a Szovjetunió tart!”¹¹ (Kovácsnak viszont az emigráció jutott: 1947-ben távozott az országból Svájcba, s végül New Yorkban telepedett le.) Kovács Imre közgazdász egyetemista, majd a népi mozgalom egyik vezéralakja, író, politikus igen közel állott Szekfűhöz, alighanem második apját is kereste (árvaházban nőtt fel), érezte benne.¹² Már 22 évesen – éles szociográfiai tanulmánnyal – szerepelt a *Magyar Szemlében*, s Szekfű mindvégig (a *Magyar Szemlé*n kívül is) kiállt a radikalizmusa miatt többször súlyos bajba került ifjú barátja, tisztelője mellett. Kovács úgy tekintett Szekfűre, mint aki a magyar történetírásban *a magyar nép felfedezőjévé* vált, támogatta a falukutató mozgalmat, s mint aki nagyszabású reformkoncepciót hirdetett. Egy interjúban jegyezte meg vele kapcsolatban (amit korábban már bővebben és szakszerűbben kifejtett) a következőket. „Szekfűről hadd mondjam el, hiába mondják, hogy aulikus volt, bármennyire vádolják azzal, hogy habsburgiánus volt, és biztos tudod, hárman voltak jó barátok, Kodály, Szabó Dezső és ő, sok bort megittak kis budai kocsmákban. Szekfű, ahogy ismered őt, látod a történetírásán, tulajdonképpen ő fedezte fel a népet a történelemben.”¹³ Szociálisan is érzékeny ember volt: Kovács Imre elmeséli, hogy az egyik nyáron pár hónapra magához fogadott három nehéz sorsú gyereket, akiket ő utaztatott fel Gyomárról Szekfű rózsadombi villájába. Arról is beszámol Kovács, hogy annak idején együtt mentek el Szekfűvel Keresztes-Fischer belügyminiszterhez lefogott kommunisták kiszabadítása érdekében.¹⁴ (Mint tudjuk, Szekfű 1937-ben Kovács sajtóperében – *A néma forradalom* című nevezetes szociográfia miatt – nyilvánosan és határozottan kiállt mellette (*Magam és mások ügyében*), s a

háborús években kétszer hozatta ki a hazaárulás gyanúja miatt ellene indított vizsgálati fogságból.)

És akik itthon maradtak

80 Bisztray Gyula (1903–1978) – a „harcincévesek” körébe tartozott – irodalomtörténész, kritikus, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, a *Magyar Szemle* színházi rovatának évtizedig volt vezetője, utóbb kultuszminisztériumi tisztviselő, végül egyetemi tanár. A húszas években könyvtárosként, majd 1935-ben, a Magyar Szemle Társaság főttkaraként került Szekfű közelébe; érdeklődő filológusként több, a mesterrel kapcsolatos újságcikk-gyűjteményt állított össze. E mellett számos jegyzetet, följegyzést készített róla, anekdota könyveibe is bele-beleszerkesztette.¹⁵ Az Egyetemi Könyvtárban sokszor találkozott a kutatni oda rendszeresen bejáró Szekfűvel, akiről számos anekdotát és hiteles jelenetet örökített meg. „Egyetlen ismerősöm sem volt még az életben, aki annyira kettéosztotta volna az embereket: tekintélyekre és jelentéktelenekre, mint Szekfű Gyula. Baráti körének majd minden tagja tekintély volt, akinek ítéletét ‘száz százalékosan’ elfogadta.” (Kodály Zoltán, Gombocz Zoltán, Horváth János, Gerevich Tibor.) Ugyanakkor Horthy Miklós kormányzó szűklátókörűségét, érzéketlenségét, a kultúra iránti közönyét hal-kan bírálta. Állítólag nem haragudott meg egykori Eötvös-kollégiumi társára, Szabó Dezsőre az 1937-ben ellene írt kegyetlen (és igazságtalan) pamfletje miatt, mosolyogva olvasta, sőt előfizetett a *Ludas Máttyás Füzetekre*, Szabó ominózus, egyszemélyes magánfolyóiratára (s az előfizetési csekken humorosan üzent vissza Szabónak). Holott „zárkózott, bizalmatlan és sértődékenyen kényes önérzetű ember volt”. Szekfű egy alkalommal (a zsidótörvények idején) Bisztray elé tárta szülei és nagyszülei anyakönyvi kivonatát: bizonyítván, hogy ő nem zsidó származású. Sőt még a neve is eredeti, nem magyarosított (ezzel is támadták annak idején, sőt Szabó Dezső nyilvánosan fölvetette Szekfű sváb származását). Még panaszkodott is tréfásan Bisztraynak a szép magyar neve miatt: teheneknek, ökröknek van ilyen nevük – jegyezte meg.¹⁶

Boldizsár Iván (1912–1988) szintén a „húszévesek” számát gyarapította Szekfű távolabbi környezetében. Falukutatóként indult, a „Szolgálat és Írás” könyvsorozat szerkesztője, a *Magyar Szemle* munkatársa. Később, 1945 után az *Új Magyarország* szerkesztőjeként több Szekfű-cikket közölt. Többekhez hasonlóan ő is a Szekfű-centenárium (1983) ihletésére írta meg visszaemlékezéseit.¹⁷ Ő is elmondja, hogy Szekfű igen elismerően szólt a falukutató fiatalokról, s megnyitotta számukra a *Magyar Szemle* hasábjait: Kovács Imre, Szabó Zoltán, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, Boldizsár Iván mindvégig mesterrüknek tartották. Boldizsárt Szekfű segítette be a bölcsészkarra, a hallgatója is lett (bár a diplomáig nem jutott el). Az első beszélgetésükön (Szekfű szerkesztőségi szobájában) Boldizsárt is megragadja a mester ázsiai feje és –

ezzel szemben – nyugat-európai szemlélete, beszédmódja. Kopaszodó, golyó alakú feje volt, arccsontja mongolosan kiugró, szeme úgyszintén mongolosan vágott. Számára barátságosabb volt, mint amilyen a híre. Boldizsár is részt vett – Kováccsal, Szabóval és Kereszturyval együtt – a folyóirat egyik évi díszvacsoráján, s (bár Keresztury biztatására a kötelező szmokingot nem öltötték fel), százezer holdas mágnásokat mertek visszategezni... Boldizsár lelkesen méltatta a *Fiatal Magyarország* című lapban (1934. november), a *Három nemzedék* bővített kiadásának tartalmát, hitet téve Széchenyi és Szekfű reformtörekvései mellett. Lenyűgözte Szekfű éles kritikája az általa „neobarokk”-nak nevezett korabeli magyar politikai és társadalmi rendszerről. A földkérdésről – íme – „Szekfű ugyanazt írja, amit mi mondunk, és amit nála óvatosabban meg is írtunk”.

Ortutay Gyula (1910–1978) – ő is „húszévesek” nemzedékéből – a Szegedi Fiatlok Művészeti Kollégiuma (elsősorban néprajzos) tagjaként került Szekfű látókörébe, bár később nem tartozott szűkebb köréhez. Ortutay viszont sokáig ragaszkodott hozzá, ő közli például 1943-ban Szekfű második („rendes tag”) akadémiai székfoglaló előadásának tanulmányváltozatát a *Magyarságtudomány* című folyóiratában. (A német megszállás napjától 1953 novemberéig ellenben nincsen a naplójában egy szó sem róla, pedig bőven lett volna mit följegyeznie.) Egy bejegyzését idézzük még 1939. szeptember 24-ről. „Végtelenül gyűlöli ezt a német rendszert, e tekintetben van olyan kuruc, mint akármelyikünk. Az angoloknak drukkol, s nekünk nem jósol semmi jót a német és orosz malomkövek között ezzel a halálosan buta s öngyilkos középosztállyal. Annyi sok s igen különböző értékű tanítómesterem között máig ő maradt a legmaradandóbb hatású s legszeretettebb mesterem: az ő magatartását s gondolkodását szeretem a legjobban, pedig látom én is egy-egy hibáját, elfogultságát. Az egyik legnagyobb magyar gondolkodó s nevelő, mióta van magyar gondolat s magyar nemzeti, történeti tudat.”¹⁸

Bóka László, Mátrai László (Gáll István és mások) az *Apolló* című folyóirat körét jelentették a harmincas években: ők a modern közép-európai humanizmus hazai képviselőinek, élesztőinek tartották magukat. Szekfű-hívók, vele rokonszenvezők voltak, maradtak, – már ameddig kinek-kinek a professzorság, a változó politikai kurzus vagy más lelkesedést mérsékelő tényező engedte. Bóka László (1910–1964) író, irodalomtörténész, könyvtáros, államtitkár, egyetemi tanár úgy látta a hatvanas években, hogy Szekfű a „*Valahol utat veszítettünk*” cikksorozattal jóvá tette a *Három nemzedék*et. Halála után nagy képességének értékei csak nőttek, miközben személyiségének ellentmondásai is láthatóbban rajzolódtak ki. A legcinikusabb és a legszomorúbb emberként jelenik meg előtte. „Elképesztően rosszmájú volt”, ám

„Horváth Jánost, Kodály Zoltánt, Eckhardt Sándort, Pais Dezsőt, Károlyi Árpádot csak tisztelettel emlegette.” Tanítványai – a szó nemesebb értelmében – nem voltak. Egyszer azt mondta: „legodaadóbban Németh László tanulmányozta a módszeremet, de neki se kellett. Az a legszomorúbb, hogy

82 szélesebb körű hatást publicisztikus jellegű munkáim tettek, s az is merő félreértés. A magyar liberalizmus bírálataiból azt a tanulságot vonták le, hogy 'Heil Hitler!'”¹⁹ (Ha tényleg így hangzott el ez a kijelentés, akkor Szekfű – a metaforikus túlzás ellenére – nagyon jól látta saját liberalizmus bírálatainak következményeit. Ám itt sem tudunk meg arról többet, vajon mennyire észlelte saját történelmi eljárásának hibáit – nevezetesen: a „valódi”, az eredeti tartalmú liberalizmus és annak sokszorosan torzított változatainak meg nem különböztetését – ebben a kritikai folyamatban.)

Mátrai László (1909–1983) filozófiatörténész, könyvtáros, egyetemi tanár, egy időben a „Napkelet Füzetek” könyvsorozat szerkesztője, több helyen forgott Szekfű közelében, ehhez képest kevés új vagy érdemleges részlettel szolgál emlékezésében a mesterről.²⁰ Mindenestre felidéz egy rövid utcai párbeszédet 1945 márciusából. Mi lesz a haza sorsa? – kérdezte Mátrai. „Szekfű halkán, mint mindig, kissé motyogva, de teljesen őszintén mondta: 'meggyőződésem, s ezt mondd meg a többi fiatalnak is, hogy az országnak egyetlen útja lehet a jövő felé: a Szovjetunióval való őszinte, becsületes, fenntartás nélküli barátság.'” (Igen – tudjuk – ez is Szekfű volt. Realista avagy behódoló? –, ez most itt nem lehet vitatéma.)

Keresztury Dezsőre (1904–1996) nagy hatással volt Szekfű Gyula munkássága. A német kultúra elkötelezettje, a berlini egyetem magyar lektora, az itteni Magyar Intézet könyvtárosa, majd az Eötvös-kollegium tanára, a *Pester Lloyd* egyik szerkesztője, s természetesen a *Magyar Szemle* szerzője volt. Leginkább az ragadta meg Szekfűben, hogy mindig a téma teljességében és összefüggéseiben gondolkodott, nem volt szakbarbár. Keresztury megfigyelte azt is, hogy az általában megszokott saját írói stílusát hagyta befolyásolni az éppen a témáját képező korra jellemző stílusjegyekkel. (Barokk, reformkor stb.) „Oly alakja volt [...] a két háború közti magyar szellemi életnek, akit nem lehetett megkerülni, ha valaki a szellemi életben valamelyest el akart igazodni, másrészt minden pletyka ellenére végül inkább magasodott, mint süllyedt. Szóval, amit rászórtak, végül talapzatul állt össze, ha az ember az egészet áttekintette.” Igen fontos a következő mondat is, nem először halljuk, sőt egyre elfogadhatóbban. „Én mindvégig, minden pálfordulásnak nevezett fordulatában is egységesnek, logikusnak, következetesnek érzem az ő tudósi, publicista magyar közéleti pályáját. Egészen addig, míg igen nagy lelkiismereti válságok után kötelességből elvállalta, hogy a Magyar Népköztársaság első moszkvai nagykövete lesz.”²¹ Keresztury nem csak *A száműzött Rákóczi*t becsüli, de a nagy – szerinte – publicisztikai műveit is:

a *Három nemzedék* kibővített változatát, és a *Forradalom utánt* is nagy műnek tartja, mondván: ezekben a műveiben a kor magyar értelmisége jó részének a lelkiállapota, gondolkodási módja van jelen, s a jó, a vérbő közírásnak éppen ez a feladata.²²

83

Szekfű Gyula legkedvesebb tanítványai közül – a „húszévesek” nemzedékéből – Kosáry Domokos (1913–2007) futotta be a legnagyobb szakmai és közéleti karriert. Egészen fiatalon írta meg doktori disszertációként a Görgey-kérdést, néhány év múlva – ugyancsak Szekfűék jóvoltából – lehetőséget kapott egy angol nyelvű magyar történet megírására. (Ez 1941-ben jelent meg az Egyesült Államokban.) Tudományos ösztöndíjakkal hosszabb periódusokat töltött Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban. 1937-ben Szekfű volt az esküvői tanúja.²³ Felfogása a magyar és az európai történelemről mindvégig sok ponton hasonlít a Szekfű Gyula által is vallott történeti gondolkodáshoz. Jóllehet az ötvenes évek második felében szakmailag is megingott néhányszor, de az 1956 miatti börtönbüntetése után óvatosan bár, de érezhetően újra vállalta Szekfűnek a már nem csak pejoratívnak számító *polgári* történész szemléletét (szemben az elavult és káros nemesi-konzervatív irányzatokkal). A nyolcvanas évek elején (a Szekfű-centenárium előestéjén) elindítja a Szekfű szakmai rehabilitációját is célzó szellemi törekvéseit, akcióit. Ennek egyik példája a *Történészek és irányzatok: emlékezés* című esszéje a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában.²⁴ Itt kimondja többek között, hogy a *Három nemzedék* nem pusztán „ellenforradalmi” szellemi teljesítmény, hanem „mondanivalójába ismét beleszötte a köznemesi politika, a nemesség ’nemzeti’ hibái, a közjogi ellenzékiesség, a hangoskodva türelmetlen nemzetiségi politika bírálatát”. Vagyis: ily módon, e szempont alapján is lehet értékelni ezt a hatalmas esszét. A könyv bővített változatából (1934-ben) – folytatja Kosáry – kimaradt a forradalmakra reagáló előszó, a bővítmény pedig az első megjelenés óta eltelt politikai időszak átfogó bírálat. A *Magyar történet* című több kötetes Szekfű-munka egészében is egységesebb, sokoldalúbb, színesebb és valóságban gazdagabb, mint bármelyik hasonló magyar történelmi szintézis. Szekfű utálta Hitlert és a nemzeti szocializmust. „Közeli tanítványai közé tartoztam, ami eleinte nem is volt könnyű dolog. Nehezen nyílt meg, és visszahúzódónak, néha majdnem félszegnek tűnt az emberek között. Ma is szinte látom, amint magas termetét kissé előre hajtva, bajusza alatt szomorúan ironikus mosollyal, teljes pesszimizmussal figyelni szemüvegén át a riasztó jelent; a középkorban szerinte több értelmes ember élt. Nem volt sem született pedagógus, sem jó előadó. De a forrásszövegek, adatok, szép szavak mögött a realitásokat, az összefüggéseket, az emberi tulajdonságokat is lenyűgöző,

Uj Forrás 2016/10 – Monostori Imre: Szekfű Gyula alakja a kortársak visszaemlékezéseiben

szinte könyörtelen biztonsággal tárta fel, foglalta képbe. E talán legemlékezetesebb leckét tanulmányaim során tőle kaptam. Naplójegyzeteim szerint négy szemközt gyakran fejtegette, hogy Magyarország helyzete reménytelen, a külső és belső erők szorításában elkerülhetetlenül össze fog omlani, és hogy a középosztály végképp 'elvesztette nemzeti látását'. Egy alkalommal, utolsó lehetőségként a forradalom gondolatát is hajlandó lett volna elfogadni. Végig élesen elítélte azonban – az egykorú szakmai világhoz hasonlóan – 1918/19-et, ekkoriban írt kétkötetes, kiadatlanul maradt, rövidebb magyar történetének záró fejezeteiben is, amelyeket 1939-ben adott kezembe. Végig vallásos katolikus maradt, és voltak megjegyzései, amelyek után, midőn eszébe jutott, hogy én protestáns vagyok, megszólalt: 'már bocsáss meg'.²⁵

Kosáry később is vissza-visszatért Szekfű jelentőségének és személyiségének előtérbe hozásához. Mondhatnánk: napirenden tartotta a témát. 1931-től, az egyetemre kerülésétől Szekfű-tanítvány volt, hamarosan a *Magyar Szemle* szerzőinek elsőrangú garnitúráját színesítette. „Szekfű a szolid hangot és a professzionizmust követelte meg nagyon keményen. Száműzni akarta a fölösleges érzelmeket és indulatokat, és mindenben valamifajta mérték állt a szeme előtt, amikor a lapot szerkesztette.”²⁶ A harmincas évek végétől súlyosnak mondhatóan beteg: „érrendszeri betegségek voltak ezek, tromبózis a lábában, a szeme bevérzett”. 1944-ben bujkálnia kellett, vidéken és Budán is. „Nálunk a sashegyi villában rejtettük el őt feleségével együtt. Odaadtam neki az apám – aki akkor már nem élt – iratait, az anyám viszont élt még, és nagyon közismert volt, így Szekfűnét az ő igazolványaival nem lehetett igazolni. A húgom férjhez ment egy aradi fiúhoz, akinek az anyja szász származású és nevű erdélyi bárónő volt, elkértem az iratait. Ezeket kapta meg Szekfű felesége. Az alkalmazottak is azt hitték, hogy Szekfű az apám, Szekfűné pedig a bárónő. 1944 novemberében a ház mesterné azt mondta: doktor úr, nagy baj van, a bárónő állandóan bejár a papa szobájába, tessék vigyázni!”

Egy másik interjúban Szekfű szellemi erejét és hatását elemzi és méltatja Kosáry. Szerinte mestere nem váltogatta nézeteit, hanem az alakuló történelmi és politikai helyzetnek megfelelően alakította ki álláspontját. Például mindig is a nemzeti liberális Szalay Lászlót tekintette gondolkodói példaképének, s a centralistákat a demokratikus népképviselőt zászlóvivőinek. Kosáry itteni véleményének legfontosabb, új szempontot megfogalmazó része – amellyel új megvilágításba helyezi a hosszú évtizedekig a *Három nemzedék*re égetett fő ideológiai–politikai szerepet – a következő. „Azt szokták mondani, hogy 1919 után a *Három nemzedék*ben megalkotta az ellenforradalmi rendszer ideológiáját. Akik ezt állítják, nincsenek tisztában azzal, hogy az ellenforradalom ideológiáját nem a *Három nemzedék* fogalmazta meg, és

sokkal jobban állt volna ez az ország 1920–22 körül, ha az akkori berendezkedés Szekfű elgondolásait vette volna alapul, és nem azt, amelyet jobbára olyanok fogalmaztak, akik nem tudtak Szekfű színvonalán gondolkodni. A *Három nemzedéket* tehát inkább kicsit a *motorféknek* tekintem, egy olyan elgondolásnak, amely a humanizáltabb, emberségesebb konstrukció felé közelített volna [az] akkori viszonyok között.”²⁷ (Lássuk be: Kosárynak ez a meglátása teljesen idegen a már több évtizedes szakszerű Szekfű-kutatások véleményei, eredményei között, ám egyáltalán nem kizárt, hogy ő fogalmazta meg tényszerű, racionális – és nem kényelmesen elméletieskedő – módon a valóságos összefüggéseket, illetve össze nem függéseket.) Szekfű Hitler-ellenessége ugyancsak belső logika szerint s nem fordulatként (ld. korábban: „diszkontinuitás”) alakult ki. Végül – jegyzi meg Kosáry – sem a sokat dicsért „*Valahol utat veszítettünk*”, sem a – sokat vitatott – *Forradalom után* nem tartalmazta, hogy mi lesz Magyarországon 1949-től. E munkák keletkezési dátumai ugyanis: 1943/44, illetve 1947. Röviden: Szekfű igen élénken reagált a történelem és a politika változásaira, de ehhez nem kellett korábbi nézeteit megtagadnia, sem revideálnia, s különösen nem kellett – úgymond – köpönyeget fordítania.

Kosáry hat évvel fiatalabb kollégája, a háború után rugalmasabban alkalmazkodó, ám Szekfűt igazában meg nem tagadó Pamlényi Ervin (1919–1984) a Szekfű-centenáriumra írott egyik emlékezésében egyetemista éveinek élményeiből idéz fel néhányat.²⁸ Elmondja, hogy a Múzeum körüli épületben Szekfű fő kollégiumában a magyar történet egy-egy nagyobb korszakát adta elő, egy másik típusú előadássorozata folyamán a nyári szünidei kutatásaiból adott előzetest, szemináriumain pedig általában forráselemzéseket, erről szóló vitákat folytattak. „Szekfű nem volt éppen kitűnő előadó, kissé monoton hangon olvasott apró betűs jegyzeteiből. [...] Leginkább abban különbözött sok más tanártól, hogy hallgatóival, mint *egyenrangú felnőttekkel* bánt, soha nem érezte senkivel szellemi fölényét, különösen udvarias volt a szegényebb, vidéki fiúkkal és a lányokkal; bíráló megjegyzéseiben is, amelyekkel leginkább a hanyagabb, a felületesebben készülő diákokat illette, végtelenül tapintatos volt, mélyen tisztelve mindenkinek emberi méltóságát.”

Németh László,²⁹ Szabó Dezső és Bajcsy Zsilinszky Endre mellett a két világháború közötti időben Szekfű legszívósabb (ha nem is mindig következetes) ellenfele Féja Géza (1900–1978) volt. Visszaemlékezésének is stílusos (vagy hangzatos?) címet adott: *Csaták Szekfű Gyulával*.³⁰ Féja mint ellenzéki újságíró kívülről figyelte Szekfű ténykedését, s mint kurucosan elkötelezett Kossuth-hívó eleve ellenszenvet táplált vele szemben. Féja Géza a népi mozgalom radikális szárnyához tartozott, szóban forgó visszaemlékezésében is

ebből a pozícióból minősíti Szekfű gondolkodását, műveit, politikai céljait. Abból a feltételezésből indul ki, hogy Szekfű a *Három nemzedékben* („amely az ellenforradalom bibliája”) „igényt jelentett be szellemi életünk irányítására”. Sajátos értelmezése szerint mivel a húszas évek végétől megszülető és a harmincas évek elejétől kibontakozó népi mozgalom mind erőteljesebbé vált, „Szekfű most már bennük szemlélte ‘a kígyó fejét’, és a népiség ellen szállott harcba”. E miatt jött létre még a húszas évek végén a (Bethlen–Kornfeld–Szekfű-féle) Magyar Szemle Társaság, amely ellensúlyként szerepelt a baloldali demokrata tömörülésekkel, például a Bartha Miklós Társasággal szemben. Féja emlékezésében felidézi saját újságcikkeit, amelyekben a *Magyar Szemle* egyes írásaival, illetőleg Szekfű megnyilvánulásai-
86 val, írásaival, műveivel vitázik. (Kétségtől: keményen és nyersen.) Míg azonban – fejtegeti Féja – Németh László a *Válaszhoz* hívta Szekfűt szerzőnek (ez így történt valóban), addig ő a *Magyar Szemlében* nem látott mást, mint olyan fórumot, amelyen „a nagybirtokos réteg és a honi kapitalizmus találkozott, a Habsburg katolicizmus pedig áldását adta reájuk”. Féjának az 1939-ben megjelent *Dózsa György és a Kurucok* című, Szekfűnek elküldött könyvei közelebb hozták őket egymáshoz. Persze nem a könyvek tartalmával értett egyet Szekfű, hanem Féja gesztusa indítja meg, amelyre szépen reagált. Ettől kezdve leveleztek, legalábbis váltottak néhány levelet.³¹ „Tanúság, hogy megindult a Szekfű-dráma. [...] Szekfű megkezdte belső csatáját önmagával, és a küzdelem hevében váteszi pillantásokat vetett a jövőbe. Személyesen is találkozunk ebben az időben, és bevallom, kezdtem megszeretni. Távolról sem a régi magabiztos szempár nézett felém. Tekintetéből inkább aggodalom, szorongás, bizonyos tanácsstalanság párázott, fénye tompábbnak mutatkozott a réginél, mintha egyre sűrűbben folyamodnék kedvelt kábítószerének, a bornak segítségéhez. Távolról sem volt alkoholista, de szerette a bort, és egyre inkább szüksége volt vígaszára.”

Szekfű és a *Magyar Nemzet* együttműködése („népfrontos”) éveinek egyik fontos, sőt demonstratív epizódja a *Népszava* 1941-es karácsonyi számában megjelent *A szabadság fogalma* című cikke. Ennek a keletkezési történetét meséli el emlékirataiban a szociáldemokrata–kommunista Kállai Gyula (1910–1996)³² Az ő feladata volt – Szakasits Árpád főszerkesztő megbízásából –, hogy Szekfűt a szerepléshez megnyerje. Nem ment könnyen, Szekfű bizalmatlan volt, bár Joó Tibor (egyetemi magántanár), Szekfű fiatalabb kollégája közvetített köztük. Végre az egyetemi szobájában találkoztak. „Mintha kőből faragott szobor ülne előttem, nem pedig egy élő nagy tudós. Többdioptriás szemüvege a tekintetét darabokra tördelte. Divatos kefefrizurája s hegyes orra alól előreugró macskabajszának tüskés drótszála mintha szúrtak volna. Szenvtelennek tűnő arca is zavart, hát még csökönyös hallgatása.” Végre megszólalt: „– De hát miféle marxistának néznek Önök engem?

Hogy kerülne az én cikkem az osztályharc alapján álló munkásság lapjába?” Most már elnéző és megbocsátó mosoly ült az arcán. „Nagy és gazdag lelki derűje pápaszeme vastag üvegén is átsugárzott.” Kállai jól érvelt, midőn azt hangoztatta, hogy nem egy marxista tudóst tisztelnek benne, hanem *A száműzött Rákóczi és a Három nemzedék* (!) szerzőjét. És nem az osztályharcról, hanem a faszizmus és a háború elleni összefogás kérdésében várnák a véleményét. Szekfű megenyhült, de azért ragaszkodott a hivatalos felkérő levélhez. S a *Népszava* felkérő levelére (nem a főszerkesztő, hanem a felelős szerkesztő, Millok Sándor írta alá) néhány nap elteltével a szóban forgó cikk elküldésével válaszolt.

Szekfű moszkvai életszakaszáról sok apróbb-nagyobb információt adott közre Radó György (1912–1994) jogász, író, bibliográfus, műfordító, aki 1945/46-ban fél évig a külügyminisztérium moszkvai követségi sajtóattaséja volt.³³ (Szekfű Gogolák Lajost szerette volna magával vinni, de állítólag a *Pánszlávizmus* című könyve miatt nehezteltek rá Moszkvában.) Radó részletesen leírja a nagykövetség épületét, a lakhatási viszonyokat, a követség életkörülményeit. Szekfű – követként is megmaradt civilnek – „követ úr”-nak szólíttatja magát, ám azt kéri, hogy felesége kapja meg a „kegyelmes asszony” titulust. De nem utasít, mindig csak kér: „– Mondd, megtennéd, hogy...” Magyarország helye és szerepe – ezt ma így kell mondani, oktatta őt Szekfű – már nem Nyugat védőbástyája Kelettel szemben, hanem a Keleté Nyugattal szemben. Szekfű felesége rossz kedvű, sokat izeg-mozog, gyakran mint háziasszony rendelkezik a követségen, vajmi kevés tekintettel a követség munkatársainak érzékenységére.

1946-ban a több hetes hivatalos szovjet meghívásnak eleget tevő Cserépfalvi Imre (1900–1991) a neves kiadó látogatta meg Szekfűt, akit az idők során ekkorra már megkedvelt. Cserépfalvi a harmincas évek második felében ismerte meg őt személyesen: jóban volt a *Korunk Szavát* szerkesztő Katona Jenővel, aki Szekfű szerkesztőtársa és „megafonja” is volt a lapnál. Váci utcai könyvesboltjában Cserépfalvi többször találkozott a vásárolni és nézelődni érkezett Szekfűvel, aki barátságosan elbeszélgetett vele. Máskor pedig óvta az élesedő politikai cenzúra következményeitől, tanácsokkal látta el, például arról, mit nem szabad kitenni a kirakatba. Közvetlenül a felszabadulás után fölkereste őt Szekfű (és felesége), s megállapodtak egy cikkgyűjtemény és a két világháború közötti magyar történelem megírásának tervében, illetve e művek kiadásában.³⁴ „A háború végén – írja másutt Cserépfalvi – igen kedves, mondhatnám baráti kapcsolat alakult ki köztünk. Azelőtt el nem tudtam volna képzelni, hogy ilyen ’ókonzervatív, germanofil’ professzorral én valami kapcsolatba kerülhetek, de a háború végén az ő kezdeményezésére összjöttünk.” Moszkvában

megerősítették a két leendő Szekfű-könyv kiadásának szándékát és menetrendjét. A „kiegészített cikkgyűjtemény” lett a *Forradalom után*, a másik könyvterv azonban nem realizálódott.³⁵

88 Szekfűnek ehhez már nem volt meg sem az egészsége, sem az ereje, sem a lelki ráhangoltsága. Ehhez sem volt már meg. Egyetlen nagyobb munkát írt még: az öreg Kossuthról 1952-ben, ez viszont méltó volt addigi életmű legjobb (és legszebb) darabjaihoz.

¹ Gogolák Lajos: *Romemlékek*. Közzéteszi Nóvé Béla: *Egy „paleofrivrol” emlékiratai elé*. Gogolák Lajos tanúságtételei. Holmi, 2001/3 és 4. 286–310, 498–517.

² Uo. 293–294.

³ Uo. 299.

⁴ Uo. 306.

⁵ Uo. 513.

⁶ Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszánéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. II. köt. Vál. s. a. r. és jegyz. Csorba László. Utószó Szegedy-Maszák Mihály, Bp., 1996, Európa – História, 57–61., 230., 373. (Kiemelés tőlem M. I.)

⁷ Vö. Thienemann Tivadar emlékezései Szekfű Gyuláról és Hóman Bálintról. (Részletek) [Közread. Ujváry Gábor.] In *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerk. Paksa Rudolf, Bp., 2007, Argumentum – Eötvös Collegium, 69–76. Idézet: 74–75. Ld még Thienemann Tivadar: *Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések*. Pécs, 2010, Pro Pannonia, 55–56.

⁸ A cikk először a müncheni Látóhatár 1956/1. számában (15–21.) jelent meg. Akkori címe: *Naplójegyzetek. (A historikus halálhíre emlékek elevenednek.) Az Ősök és társak* című kötetében (Bern, 1884, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 125–132.) *A historikus halálhíre. (Szekfű Gyuláról)* címmel adta közre.

⁹ Uo. 126–127.

¹⁰ Uo. 130–131.

¹¹ Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Toronto, 1979, Vörösváry Publishing, Bp., 1990². Katalizátor Iroda. 308. Vö. még Uő: *A Márciusi Front*. New Brunswick, 1980, Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György Kör.

¹² Részletesebben ld Monostori Imre: *Kovács Imre, Szekfű Gyula és a Magyar Szemle*. Forrás, 2013/9, 110–119.

¹³ Huszár Tibor: *Beszélgetések*. Bp., 1983, Magvető, 80–81.

¹⁴ Uo. 81–85.

¹⁵ Vö. Bisztray Gyula: *Jókedvű magyar tudósok*. Bp., 1972, Gondolat, 266–278.

¹⁶ Bisztray Gyula: *Néhány személyes emlékem Szekfű Gyuláról*. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, G 635/65.

¹⁷ Boldizsár Iván: *(Nemzedékké válás.) Arcképvázlat Szekfű Gyuláról*. [1984] In B. I.: *A lebegők*. Bp., 1989, Magvető, 101–104. Ld még: *Szekfű Gyula könyve, Kerék Mihály cikkei*. I. m. 155–176. Idézet: 159.

¹⁸ Ortutay Gyula: *Napló. I. 1938–1954*. Szerk. jegyz. Markó László. Bp., 2009, Alexandra, 93–94. Ortutay később beszél a *Csillagban* megjelent Szekfű-nekrológja megírásai nehézségeiről: valójában „Gyula bácsi kettős alkotó” volt, nekrológjának befejezése pedig – így Ortutay – bizony hazugság. (I. m. II. köt. 72. A naplóbejegyzés dátuma: 1955. szept. 18.)

¹⁹ Bóka László: *Szekfű Gyula*. In B. L.: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1966, Magvető, 1054–1059. Idézetek: 1058.

²⁰ Mátrai László: *A Magyar Szemle és Szekfű Gyula*. In M. L.: *Műhelyeim története*. Bp., 1982, Szépirodalmi, 139–157. Idézet: 157.

²¹ *Ki volt hát Szekfű Gyula? Major Ottó interjúja Keresztury Dezsővel*. Valóság, 1984/11. 45–55. Idézetek: 47., 48.

- ²² Keresztury egy Szekfűről szóló (különböző helyeken, többnyire Szekfű-tanítványokkal a 70-es és 80-as években felvett) interjú-montázsban lazításképpen mesél Szekfű egyik berlini látogatásáról. Ő kalauzolta a német fővárosban, opera előadást is tervezve. Ám Szekfű az opera helyett olyan programot kért, amelyben megismerheti az esti, éjszakai Berlin különböző negyedeit, a piros lámpás házak működését és specialitásait is beleértve. (Vö. *Szekfű Gyula 1883–1955*. Videokazetta, majd – bővítve – DVD. Magyar Televízió. 1983. Forgatókönyv-író és kérdező Glatz Ferenc. Rendező Bártfai György és Hanák Gábor. Szereplők: Benda Kálmán, Bibó István, Ember Győző, Fügedi Erik, Keresztury Dezső, Kosáry Domokos, Pamlényi Ervin. A DVD-korong *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében* című tanulmánykötet [szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011. Ráció] melléklete. (Eredetileg: Bártfai György – Hanák Gábor – Glatz Ferenc: *Szekfű Gyula 1883–1955*. Bp., 1982, OSZK (Magyar Mozgóképkincs Megismertetésért Alapítvány.)
- ²³ Ld. a Nemzeti Kaszinóban rendezett vacsorán készült fényképet. *Hommage á Kosáry Domokos*. Szerk. Ferch Magda, Ormos Mária. [Bp.] 2009, Széchenyi Irod. és Műv. Akad., 345. Felesége, Huszti Klára, a klasszika-filológus professzor, akadémikus Huszti József lánya.
- ²⁴ Kosáry Domokos: *Történetesek és irányzatok: emlékezés*. Magyar Tudomány, 1982/10. 722–734. Idézetek: 725., 731.
- ²⁵ A szobán forgó rövid magyar történet Szekfű-kötetének kézírata (1606–1939) csak évtizedekkel később került elő, majd 2002-ben jelent meg az Osiris Kiadónál.
- ²⁶ Kodolányi Gyula: *A Magyar Szemle és a fiatal nemzedék. Beszélgetés Kosáry Domokossal*. Magyar Szemle [Új folyam] 1997/11–12, 7–22. Idézetek: 13., 19. 20. Kosáry Domokos édesanyja a neves írónő, Kosáryné Réz Lola volt.
- ²⁷ „Valahol utat veszítettünk”. Szekfű, a szellemi irányító. Martin József interjúja. In *Magyar Nemzet 50 év. Emlékkönyv. 1938–1988*. Szerk. Martin József. Bp., 1989, Pallas, 60–65. Idézet: 63. Kiemelés az eredeti szövegben.
- ²⁸ Pamlényi Ervin: *Emlékezés Szekfű Gyulára. Születésének századik évfordulóján*. Magyar Nemzet, 1983.máj. 21. Kiemelés az eredeti szövegben.
- ²⁹ Németh László azt írta 1939-ben *Az Utolsó kísérlet tervrajza* című esszéjében, hogy ennek a tetralógiájának a *Szerdai fogadónap* című kötetében szereplő Barbián professzor „az ellenforradalmi Magyarország, restauráló ösztön, európai konzervativizmus s mélymagyarság-gyűlölet olyan magas fokon s olyan formátumban, ahogy azt a mi társadalmunk ki nem termelte.” Szekfű Gyulát joggal gondolhatnánk Barbián modelljének (gondolja is több kutató), habár Németh megjegyzi a következőket: „Megint egész hiábavaló fáradság lesz ebbe az alakba élő magyar szellemeket behelyettesíteni.” (Vö. Németh László: *Utolsó kísérlet. Szerdai fogadónap. A másik mester*. Bp., 1969, Magvető–Szépirodalmi, 532.)
- ³⁰ Féja Géza: *Lapszélre*. Szerk. Féja Endre. Bp., 1982, Szépirodalmi, 232–250. Idézet: 232–233., 243.
- ³¹ Vö. *Féja Géza levelezése*. Vál., szerk. Féja Endre. Bp., 2003, Nap.
- ³² Kállai Gyula: *Életem törvénye*. Bp., 1980, Kossuth, 267–270. és 292–294. Idézet: 268–269.
- ³³ Radó György: *Szekfű Gyulával Moszkvában*. Honismeret, 1992/4, 60–66.
- ³⁴ Cserépfalvi Imre: *Szekfű Gyula*. In Cs. I.: *Egy könyvkiadó feljegyzései*. [Bp.] 1982 Gondolat, 128–142. (Cserépfalvi rosszul emlékezett memoárjában és a könyve végén közölt kiadói listán: a *Forradalom után* nem 1946-ban, hanem egy évvel később jelent meg.)
- ³⁵ Ld. Kabdebó Lóránt: *A háborúnak vége lett*. Bp., 1983, Kozmosz, 322–323.

90 Jorie Graham

IMA

(KÍSÉRLET 2003. JÚNIUS 14-ÉN)

Ma reggel pirkadat előtt nincsenek csillagok megpróbálom újra.
Akarom hogy megmentsenek de mitől. Kaliforniai kutatók
kimutatták hogy a sebzett szív okoz annyi gyötrelmet
az agy fájdalomközpontjában mint a fizikai sérülés.
Az újság az ajtó előtt várt a lépcsőfordulón.
Leguggoltam érte majd bejöttem. Felveszem korábbi
pozíciómat. Térdek feszesen, az arc benyomódik. Arra egy kanyon
tűnik elő. Nincs benne fény, mégis ott van, de aztán
semmi. Képbe kerül a szemét,
tudom, hogy oda
temetik a szemetünket, hogy több százmillió évig fog tartani
a hegyekben, hogy próbálják elfedni jelekkel nem
tudják hogyan fejlesszék a nyelvet
ami a messzi jövőben is kommunikálja majd
azt mondja ne nyisd ki, mérhetetlenül
halálos, hátrálj vissza, tűnj el, zárd rá a tetőt, zárd be
az ajtót. A kanyonok, ahol az arcom teljes súlyával
a kezemen pihen, gerincei csak az elásott
szeméig futnak. Ha nő is szépség a hegyoldalban,
szépség a részletekben – a kis sivatagi levél
prémes fonákja jut eszembe, csak mint gondolat –
a zsályaszerű sokágú valami a kék virágokkal – poszgas
aljnövényzet nő – nyálmomok száza a falakon amerre a
csigák jártak
az első fényt levezetve
sima sugárútjaikon egy fajta maghoz – mindez *csak*
elméletileg nem a zárt arcomon át próbálom
beengedni azt, ami megmenthet minket – ha
van is szépség sokaságából hiányzik formailag van

csak jelen igyekszem őszintének lenni nem hagyatkozom
a szerencsére többé próbálom az anyagot
saját kezembe venni. Kéz szív kéz.
Agy fájdalomközpontja aludj. Próbálok
emlékezni. Ami valaha volt innen
nem felfogható. Az itt teljesen itt van. Ez a gond.
Eltávolodom a testtől. Teljesen magam vagyok
ezen a helyen. Egy amerikai városban. Hogy
áldozatot hozzak. De mit. Mentse meg a szeretteimet. Mentse
meg a gyermekem. Mentse meg most. Pusztítsd el ezt a szöveget
az ablakokat a falakat végy el tőlünk mindent ami hamis
fizetségként. Hagyj a levegőben zuhanni.
Mentse az élni akarást, mentse az ember
alkotóelemét. Ne. Mi az alkotóelem. Ó,
mentse a gyermekem, az egyetlen gyermekem.
Minél inkább a szöveghez nyomódom, annál magasabbra érünk
a kanyonon. Mükénében is megmáztuk ezt a kanyont,
fel, fel a városon át a trónszobába az ormon.
Még mindig állnak az oszlopok. Kilátás két óceánra és két
tartományra. Ahol a Király és kísérete a híreket fogadja. Itt. A
költőt bevezetik. Hogy megénekelje ami történt. Pont itt.
Ezen a helyen. A hang éneklitörténetét. Hosszú, lassú, részletes. Mindnyájan
várnak. Hallgatják az iszonyú kimenetelt. Részletesen.
Az énekes toroknyílását. A hallgatóság néma
teste, magasan az előörs, 3000 éve,
Agamemnon háza, a jövő nyitánya. Ott. Az énekes nyitott száján
keresztül. Mi történt,
mi jöhet még. És körülveszi őket a némaság, amikor vége
a dalnak. És az énekes néma. A kelyhek üresek.
A hajnal készül az egészet újrainyitni. A hajnal épp
az elme belsejéből újra kifordítja. A fény szinte látható
a távoli dombokon. Ó, ki fogja meghallani. Ha eljön csak cselekvésre
lesz idő. Tarts minket a mondásban mondom a falnak arccal.
Tarts minket történetben. Ne kényszeríts vissza a cselekvés
poklába, csak azt tudjuk, hogyan gyilkoljunk. Amint felhagyunk az énekkel
csak azt tudjuk, hogy keljünk fel és sétáljunk ki a szobából és kezdjünk
elválasztani, ezt attól, ezt attól, ezt attól – és a fájdalom,
a fájdalom lesiklik az agy redőibe és befészkel.

Nézd, a lépések feljebb visznek minket át a sötétben, hallom,
még ha nem is látom őket, tovább haladunk felfelé,
ezt, azt, ezt, azt és a fájdalom végigsiklik,
be az agyféltekék finom réseibe felfelé

92 utazunk, és a fájdalom befészkel, és a fájdalom megtalálja a pontot, ami
nem felejt,
és én idebent vagyok, itt vagyok.

(Fordította: Zilahi Anna)

Lezuhansz az égből
Nekivágódsz a mezőnek

Nick Cave 93

Adur folyója mellett
Virágok fakadnak a földből
Bárányok szakadnak ki anyjuk méhéből

MAGÁNYOS JÉZUS

Egy üregben a híd alatt
Ő már gyógyul, maszkokat mintázott gallyakból és agyagból
Te a cseppektől ázó fa alatt sírtál
Szellemdal kaparta egy sellő torkát

A hangommal hívlak

Fiatal fiú vagy, felébredsz
Vérrel borítva, ami nem a tiéd
Nő vagy sárga ruhában
Kolibrík ígéznek búbájt köréd
Fiatal lány vagy, telve tiltott erővel
Felszikkrazol a homályban
Drogfüggő vagy, a hátadon fekszel
Tijuanában egy hotelszobában

A hangommal hívlak

A hangommal hívlak

Afriкаи orvos vagy, aki könnycsatornákat szüretel
Hiszel Istenben, de most nem jogosulsz különleges gondviselésre, amiért hiszel
Öregember vagy, a tűz mellett ülve a tengerről hömpölygő ködöt messziről érzed
Távolí emlék vagy pusztán a teremtőd fejében, hát nem érted?

A hangommal hívlak

A hangommal hívlak

Engedj minket együtt ülni, míg eljön a pillanat

A hangommal hívlak

Engedj minket együtt ülni a sötétben, míg eljön a pillanat

A hangommal hívlak

A hangommal hívlak

A hangommal hívlak

A hangommal hívlak

(Fordította: Szabó Krisztina)

ELŐZENEKARI

08/19/1982, Syracuse, NY

Reggel kellene megpróbálnom.
Talán lesz egy nyugalmas óra.
Aztán mennek tovább a keleti parton:
Massachusetts, Maryland, Georgia.
Még néhány dolgot összeszedek.
A turnébuszban legyen interjú?
Hallom, hogy Bob, a sofőr lelépett.
Vajon velük utazik Elvis Costello?
Cikkezték már arról, tudom, hogy
énekesük olyan akar lenni,
mint a Roxy Music frontembere,
de csak halovány Bryan Ferry.
S mert nem hajtanak a publicitásért,
a radarról is el-eltűnnek olykor.
Talk tAlk taLk taLK – szól újra
a színpadon ma este, nyolckor.

MAGÁNPASSIÓ

a névtelenséget kell kieszközölni
közelíteni a lingfield road
fáinak társasága felé
nevetség tárgyává lenni
miként jeremiás népe számára
fütyülni a marketingszempontokra
akkor is ha a kiadó perel megint
csenddé kell sűríteni
a felesleges hangfoszlányokat
lemetszeni a tolakodó többletet

95

a teremtés hangszerévé
kell nemesülni
előbb-utóbb azt hiszem
mindenkinék

MÉG EGY VÖRÖS RÉMÁLOM

Ha oldódni vágnál
úgy tízezer lábnál,
de minden borul a turbulenciánál –

egy progresszív nóta
a magnetofonba (!) –
nem hallottunk ilyet hatvankilenc óta.

Egy vérvörös álom
a lidércnyomásom,
de ha King Crimson szól, én már ezt se bánom,

mert Fripp, Bruford, Wetton
s a hangerő elnyom
minden egyéb zörejt. Így élmény zuhannom.

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM
anyagi támogatásával jelenik meg. Terjeszti a Budapesti,
a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT.
és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő, kiadóvezető)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, Zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (főszerkesztő-helyettes, felelős szerkesztő)
SZÚCS BALÁZS PÉTER (próza rovat: szbalaazs@freemail.hu , Füstjelek online rovat)

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

ACSAI ROLAND (Indiáner-gyermekirodalmi rovat)
BUCSI-KOVÁCS ANIKÓ
MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR
TURI MÁRTON
POGRÁNYI PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BUJI FERENC
CSEKE ÁKOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PETER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2890 Tata, Székely B. u. 2/A Telefon: 20/3353 626
E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.
ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.